

પોડશ ગ્રંથો.

બંધારણ પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ગુજરાતીકાસ લેખક

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૦૮૧૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ધર્મશાસ્ત્ર

વિષય ૫૨૨૧૩:૨

ધંધુકા શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયદ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથમાળા
ગ્રંથરત્ન ૨.

શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી (શ્રી વલ્લભા-
ચાર્યજી) પ્રણીત.

પોડશ ગ્રંથો.

ઘણીજ સરળ ગુજરાતી સમજણ સહિત.

સાધારણ લણેલા વૈષ્ણવો તથા વિદ્યાર્થીઓને
અવ્યાસ માટે.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
તુળશીદાસ લલ્લુભાઇ.
શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના મંત્રી-ધંધુકા.

લેખક—ગિરધરદાસ મુળજી : શાહ.
તાલુકા સૂર માસ્તર—મુ. ખરવાળા.
સંવત. ૧૯૭૯. સને ૧૯૨૪.
આવૃત્તિ ખીજી પ્રત ૧૦૦૦.

નોંધાવર ૦-૪-૦

પોસ્ટેજ ૦-૧-૦ જુદો.

विद्यापीठ ग्रंथालय
अमदावाद
भारती कॉपीराईट संग्रह
१००१५

पर२२२२

“ धी सूर्य प्रकाश ” प्रो-टींग प्रेसमां
‘ पटेल सुभाचंदाबाई त्रीकमलाले ’ छापीये.

ठेकाळुं:-शालुपुर टंकशाण-अमदावाद.

પ્રસ્તાવના.

૧ શ્રી આંત્યાર્યજી મહાપ્રભુજીએ પ્રમાણ ચતુષ્ટય (વેદ, બ્રહ્મ-સૂત્ર, ભગવદ્ગીતા અને ભાગવત)ની એકવાક્યતા કરી, તેના નિશ્ચય-રૂપ જુદી જુદી બાબત ઉપર નાના નાના નિબંધો (ત્રંથો) લખ્યા છે, તેને પ્રકરણ ત્રંથો કહે છે. તેવા ત્રંથો મંગળાયરણરૂપ શ્રી યમુનાષ્ટક સુદ્ધાં ૧૬ છે, માટે ષોડશ ત્રંથોને નામે પ્રસિદ્ધ છે.

૨ આ ત્રંથોને પ્રકરણ ત્રંથો કહેવાનું કારણ કે, આ ત્રંથોનો અભ્યાસ પ્રમાણ ચતુષ્ટય અને તેને અનુકૂળ બીજા ત્રંથો સમજવામાં અને તેની એકવાક્યતા કરવામાં ઉત્તમ સાધનરૂપ છે.

૩ લક્ષિતમાર્ગના ત્રંથો પરમતવાળાઓએ પણ પોતાની ઇચ્છા-નુસાર ભાષાંતર કરી બહાર પાડ્યા છે, તેવા ત્રંથો વાંચવાથી તેમણે પોતાના મત અનુસાર કરેલા ખોટા અર્થનો ભાસ અંતઃકરણમાં પેસી ગયા બાદ આ લક્ષિતમાર્ગનું નિર્દોષ શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણવું ધણું દઢણું પડે તેમ છે; માટે લક્ષિતમાર્ગમાં રહેલ તમામને આ ષોડશ ત્રંથોનો અભ્યાસ શરૂથીજ ધણોજ જરૂરનો છે. આ ત્રંથોનો અભ્યાસ થયા બાદ બીજા ત્રંથોનાં વાંચનથી મોહનો સંભવ થોડો રહેશે.

૪ પુષ્ટિમાર્ગીય બીજા ત્રંથોનો અભ્યાસ કરવામાં પણ આ ષોડશ ત્રંથોનો અભ્યાસ પરમસાધનરૂપ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ આ ષોડશ ત્રંથોના અભ્યાસ વગર બીજા ત્રંથોમાં પણ મોહ થવાનો સંભવ રહે છે, માટે પ્રથમથીજ આ ત્રંથોનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરનો છે.

૫ આ સહેલી ભાષામાં અને સાધારણ વિચારવાળા પુસ્તકનો અભ્યાસ થયા બાદ વધારે જિજ્ઞાસા થતાં આ ગ્રંથોની વિસ્તારવાળી અને વધારે ગહન ટીકાવાળા પુસ્તકો પણ સમજી શકાશે.

૬ આ પુસ્તકની સાધારણતા ભાષા અને તેવાજ વિચારો તરફ વિદ્વાન અને ભક્તો અવગુણના નહિ કરતાં મીઠી નજરથી જોશે અને સાધારણ વર્ગમાં ફેલાવો કરવા બનતી મદદ કરશે. વળી તેમના તરફથી કાંઈ સુધારો વધારો કરવા સૂચના થશે તો તે ધણા ઉપકાર સાથે ગ્રહણ કરવામાં આવશે.

૭ આ પુસ્તક લખવામાં વિશેષે કરીને પરમકૃપાળુ ગોસ્વામી શ્રી નૃસિંહલાલજી મહારાજકૃત આ ગ્રંથોની વ્રજભાષામાં સંક્ષિપ્ત ટીકા છે તેનો આશય લીધો છે, પણ ખુબી ઉંડા વિચારોને બદલે શ્લોકના અર્થની હદમાં રહી સહેલા સમજાય તેવા વિચારો જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

૮ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન થવા ઠામ ઠામ શાળાઓ કાઢવાની જરૂર છે એ બાબત સર્વમાન્ય થએલી છે. તેવી શાળાઓમાં આ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવવા આ પુસ્તક ઉપયોગી થાય તે માટે બનતી ચીવટ રાખવામાં આવી છે.

૯ આ પુસ્તકની કુલ ૧૦૦૦ નકલ છપાવવામાં આવી છે જેથી દરેક નકલનું બંધામણી સાથે લગભગ ૭૫ આના ખર્ચ થયું છે, પરંતુ વધારે નકલો એક સાથે છપાવતાં દર નકલે લગભગ ૨૫ આના ખર્ચ થાય તેમ છે, તો ધનવાન અને ભાવિક વૈષ્ણવોને આ ગ્રંથોને વિશેષ વિસ્તાર કરવાની ઉત્કંઠા થાય, અને મદત વહેંચવામાં આવે

અથવા ખર્ચ થાય તેથી પણ કાંઈ કમી, નામનું નોંધાવર રાખી ફેલાવો કરવામાં આવે, તેવા કરારથી અમારી પાસેની નકલો અમારે થએલ વાસ્તવિક ખર્ચથી અમારી પાસેની સીલીકે રહેલી ખરીદી લેવામાં આવશે તો આ ગ્રંથના કાયદેસરના તમામ હક અમો છોડી દેવા ખુશી છીએ.

૧૦ શુદ્ધિપત્ર પ્રમાણે ગ્રંથમાં સુધારો કરવા વિનંતિ છે.
મંવત ૧૯૫૬ ના વૈશાખ સુદિ પૂર્ણિમા.

લેખક

દાસાનુદાસ

ગિરધર મૂળજી શાહ.

તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર

બરવાળા (તા. ધંધુકા.)

બીજી આવૃત્તિની

પ્રસ્તાવના.

૧ પ્રથમ આવૃત્તિ ટુંક વખતમાં ખપી ગઇ હતી પરંતુ ત્યાર પછી લડાખંતે લીધે કાગળ અને છપામણીની ઘણી મોંઘવારી થઈ જવાથી બીજી આવૃત્તિ છપાવવામાં ઘણી ઠોલ થઈ છે.

૨ દેશ પરદેશથી પણ આ ગ્રંથની માગ ઘણી થવાથી તેમજ શેઠ ગિરધંદાસ મંગળદાસ દેસાઈ નડીયાદના એ પોતાના તરફથી પાંચસો નકલો વૈષ્ણવોમાં વહેંચવાને માટે છપાવવા માગણી કરવાથી હાલ છપાવવાનું ખની આવ્યું છે.

૩ ગઈ આવૃત્તિમાં કેટલાક ગ્રંથમાં મારાંશ લખ્યો નહોતો તે આ આવૃત્તિમાં લખવામાં આવ્યો છે અને તમામ ગ્રંથો માટે ટુંકમાં તે કમ કર્ક આગતમાં સાધનરૂપ થાય છે તે ખતાવનાર એક ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે.

૪ કોઇ વૈષ્ણવને કંઈપણ ન્યોછાવર લીધા વિના કે છપામણી ખર્ચ સીવાય કંઈ પણ રકમ ચડાવ્યા સીવાય આ ગ્રંથની નકલો છપાવવી હશે તો તેમને લેખક તરફથી આ લેખથીજ કબુલાત આપવામાં આવે છે. તેવી રીતે આ ગ્રંથની નકલો છપાવી ફેલાવવામાં ફરીથી લેખકની વધારે કબુલાત લેવાની ફરજ રહતી નથી.

ઉપોદ્ધાત.

આ વ્યવહાર (સંસાર) મંનિપાતરૂપ એટલે ત્રિદોષ (કર્મ, જ્ઞાનદોષ અને પ્રેમદોષ) રૂપ છે. તે ત્રિદોષમાંથી મુક્તિ માટે આ પ્રકરણ ગ્રંથો સાધનરૂપ છે.

(૧) જીવે કરેલા સાધનથી આ ત્રિદોષ પુરેપુરા મટતા નથી. જીવે કરેલા સાધનથી જીવને સ્વભાવ દોષવાળો છે જેથી પોતાના સ્વભાવ અનુસાર જીવે કરેલા સાધન કરે તેથી તે દોષ તદ્દન નિર્મૂલ્ય થાય નહીં. તે જીવ શ્રવણાદિક સાધનથી કરે તે ઉપરાંત જ્યારે ભગવત્કૃપા વગર ત્યારેજ તે દોષો નિઃશેષ નાશ પામે છે એમ શ્રી આચાર્યજી કહે છે, શ્રી યમુનાજી શ્રી ઠાકોરજીની કૃપા શક્તિ છે માટે યમુનાજીની કૃપા થાગ ત્યારેજ એ દોષો નિઃશેષ નાશ પામે છે તે હંમેશ શ્રી યમુનાજીકનો પાક કરવાની જરૂર છે.

(૨) બાલબોધ—આ જગતનો કર્તા એક છે અને એ એક જ ઇચ્છા પ્રમાણે આ જગતનો તમામ વ્યવહાર ચાલે છે અને તેને આધીન સર્વ છે. વળી તે સર્વ શક્તિમાન છે માટે પોતાનું કંઈ થવા માટે અનેકના આશ્રયની જરૂર નથી. તે સર્વ સમર્થ પુમાંજ અનન્ય ભાવ રાખવો જરૂરનો છે એવો નિશ્ચય રાખ્યા પછી જ જ્ઞાનની સ્થિરતા થતી નથી એમ બાળબોધગ્રંથથી ઉપદેશ છે.

(૩) સિદ્ધાંત મુક્તાબલી—અનન્યતાનો નિશ્ચય થયા પછી તે અનન્યતા જેના પ્રત્યે રાખવાની છે તેવો સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ કહેણું.

તે જિજ્ઞાસા સહજ થાય તે આ ગ્રંથમાં ખતાવે છે કે તેવા સર્વ કૃતમાન પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ છે અને તેમની સેવા કરવી એ મુખ્ય નિયમ છે. સેવા કરવાથી કર્મ દોષ નાશ પામશે એટલુંજ નહિ પરંતુ ન દોષ અને પ્રેમ દોષ પણ નાશ પામવા માટે આ જગત અને તે પ્રભુ સાથે શો સંબંધ છે તે સંબંધી તથા પ્રભુ અને જીવને સંબંધ છે તેનું જ્ઞાન જોઈએ તે પણ આ ગ્રંથ ઉપદેશે છે.

(૪) પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા ભેદ-ઉપરના ગ્રંથથી પ્રભુ સંબંધનું જ્ઞાન થયા છતાં જો જીવને સૃષ્ટિ ભેદનું જ્ઞાન ન થયું હોય તો અનેક શય થવાનો સંભવ છે તે સૃષ્ટિ ભેદનું જ્ઞાન પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા દ્વારા થાય છે.

(૫) સિદ્ધાંત રહસ્ય-આળખોધથી અનન્યતા, સિદ્ધાંત મુજબ વહીથી પ્રભુ સેવા અને પ્રભુનો જગત સાથે સંબંધ તથા પ્રભુને જીવના સંબંધનું જ્ઞાન, પુષ્ટિ પ્રવાહ મર્યાદા ભેદથી જીવ સૃષ્ટિ ભેદનું જ્ઞાન તથા પછી પુષ્ટિ જીવની આ વ્યવહારમાંથી અંતઃકરણની વૃત્તિ ઓછી થઈ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે ત્યારે વ્યવહારમાં જોઈ આત્મા અને આત્મીય પદાર્થ તમામને પ્રભુમાં યોગવાની વૃત્તિ શ્રી યમુનાજીથી કૃપા થાય છે એટલે તે પુષ્ટિ જીવ પ્રભુ પ્રત્યે આત્મ નિવેદન કરે છે. ત્યાર પછી જીવે શું કરવું તે આ સિદ્ધાંત રહસ્ય ગ્રંથ ખતાવે છે તેથી પુષ્ટિ જીવની ખાતરી થાય છે કે ત્રિદોષ નિવેદન મટાડવા માટે અને પ્રભુમાં આસક્તિ થઈ નિવેદન સિદ્ધ થવા માટે આ ગ્રંથમાં ખતાવેલ અસમર્પિત ભોજનનો લાગ વિગેરે નામ કરવા પરંતુ સહજાદિ પાંચ દોષના નિવારણ માટે પ્રાંચશ્રિદિ ક્રિયાઓ આ પુષ્ટિ માર્ગમાં કરવા યોગ્ય નથી.

(૬) નવરત્ન
(૭) અંતઃકરણ પ્રબોધ } સેવા કરવામાં અનેક પ્રકારનો

ઉદ્દેગ બાધક થાય છે તેનો નાશ કરવા માટે આ બે ગ્રંથ છે. નવરત્ન ગ્રંથમાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકારના ન્યારા ન્યારા શોધનાના ઉપાય બતાવ્યા છે અને તેથી પણ અવશેષ રહેલ ઉદ્દેગનો નાશ થવા માટે આખા અંતઃકરણને સાવધાન કરી અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથમાં ઉપદેશ કરેલો છે.

(૮) વિવેક ધૈર્યાશ્રય—લકતે પ્રભુ પ્રત્યે કેવો વિવેક રાખવો, આ વ્યવહારમાંથી દેહ ઈંદ્રિય વગેરેનો અધ્યાસ છોડતાં છતાં કેવું ધૈર્ય રાખવું તે અને દરેક શક્ય અને અશક્ય બાબતમાં હરિનું શરણુ વિચારવું એ આશ્રય—આ ગ્રંથમાં બતાવેલો છે.

(૯) કૃષ્ણાશ્રય—આશ્રયમાં હરિનું શરણુ રાખવા ઉપરના ગ્રંથમાં કહેલ છે તો હરિ એટલે ભક્તના ત્રિવિધ દુઃખ હરિ ભક્તને નિર્ભય કરનાર એવો અર્થ છે. હરિ શબ્દને લાયક ફક્ત શ્રી કૃષ્ણ જ છે માટે ખીજનો આશ્રય છોડી શ્રી કૃષ્ણનોજ આશ્રય ।સદ્ થવા આ ગ્રંથનો શ્રી કૃષ્ણ સાનિધ્ય હંમેશ પાઠ કરવા શ્રી આઆ-ર્યજી આરા કરે છે.

(૧૦) ચતુઃશ્લોકી—શ્રી કૃષ્ણના પ્રાગટ્યમાં ચતુર્વૃહનો તેમજ રસાત્મક પુરૂષોત્તમ એ પાંચેનો સમાવેશ થાય છે અને તે પાંચ સ્વરૂપની ન્યારી ન્યારી લીલાઓ છે તો તેમાં કયા સ્વરૂપનો દૃઢ આશ્રય કરવો કે જેથી અલાકિક પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે રસાત્મક પુરૂષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણ શ્રી ગોકુલાધીશનો દૃઢ આશ્રય રાખવા

અંથમાં જણાવ્યું છે.

(૧૧) ભક્તિવર્દિની—લક્ષ્મીના સ્વભાવ અને અધિકાર અનુ-
લક્ષિતનો વધારો થાય તેવા ઉપાય આ અંથમાં બતાવ્યા છે.

(૧૨) જલભેદ—વક્તાના ૨૦ પ્રકારના ભેદ બતાવ્યા છે.
અંથના અભ્યાસથી કયા વક્તાની પાસેથી કરેલું શ્રવણુ લાભ-
છે અને કયા વક્તા પાસેથી કરેલું શ્રવણુ નુકસાન કરનાર છે
મળ્ય છે.

(૧૩) પંચપદ્યાનિ—શ્રોતાના ભેદ બતાવ્યા છે. આ અંથના
પાસથી શ્રવણુથી પોતાની યોગ્યતા કેટલી થઈ છે તે સમજાય
પોતાની યોગ્યતા કરતાં પોતે પોતાને માટે ઉચો મત ધરાવતા
એ તો આ અંથથી તે ભ્રમ નાશ પામે છે.

(૧૪) સંખ્યાસ નિર્ણય—ત્યાગનું ખરું સ્વરૂપ આ અંથ
માં છે.

(૧૫) નિરોધલક્ષણ—પ્રભુમાં લક્ષ્મીનો પોતાનો અંતઃકરણનો
વ કેવો થયો છે તે આ અંથથી જણાય છે અને નિરોધ
ના ઉપાય પણ આ અંથમાં બતાવ્યા છે.

(૧૬) સેવાફલ—શ્રી ઠાકોરજીની સેવાનું અધિકાર પ્રમાણે
પ્રકારના ફળ બતાવ્યા છે અને તેવું ફળ મલવામાં પ્રતિબંધો
પાવ છે તે અને તે પ્રતિબંધો નાશ કરવાના શું શું ઉપાય છે
બતાવ્યું છે.

એ પ્રમાણે ત્રિદોષનો નાશ થવા માટે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન

पताव्यां छे आ षोडश अंथोने। अभ्यास थया पंथी पुष्टि भार्गना
 रहस्य अंथोमां भ्रम थनो। नथी ओटलुंग नडो पणु मन निःशंक
 अनवाथी साधनरूप करेली सेवा लगवटीओनो कृपाथी इण रूथ सा-
 क्षात्स्वरूपना संभंधवाणी थाय छे।

अनुक्रमणिका.

पृष्ठ.

१	श्रीयमुनाष्टक	...	...	...	१—८
२	बालबोध	...	...	...	९—२४
३	सिद्धांतरमुक्तावलि	...	...	...	२५—४३
४	पुष्टिप्रवाहमर्यादाभेद	...	...	...	४४—६७
५	सिद्धांतरहस्य	...	...	...	७१—८१
६	नवरत्न...	...	...	...	८३—९४
७	अंतःकरणप्रबोध	...	...	...	९५—१०३
८	विवेकधैर्याश्रय	...	...	...	१०४—१२८
९	श्रीकृष्णाश्रय	...	...	...	१२९—१४०
१०	चतुःश्लाकी	...	...	...	१४१—१४६
११	मक्तिवर्द्धिनी	...	...	...	१४७—१५७
१२	जलभेद...	...	...	...	१५८—१७९
१३	पंचपद्यानि	...	...	...	१८०—१८६
१४	संन्यासनिर्णय	...	...	...	१८७—२०९
१५	निरोध कक्षण	...	...	...	२१०—२३३
१६	सेवाफल....	...	...	...	२३४—२४२

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

॥ अथ श्रीयमुनाष्टकम् ॥

नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा ।

सुरारिपदपंकजस्फुरदमंदरेणूत्कटाम् ॥

तटस्थनवकाननप्रकटमोदपुष्पांबुना ।

सुरासुरसुपूजितस्मरपितुः श्रियं विभ्रतीम् ॥ १ ॥

आ श्लोकमां श्रीयमुनाञ्जनां त्रयु विशेषणु आध्यां छे.

(१) सकलसिद्धिहेतुम्—सकल अलौकिक सिद्धिओना कारणु रूप,

(२) सुरारिपदपंकजस्फुरदमंदरेणूत्कटाम्—सुरारिना अरणुक्रम-

जनी अमंद (जल समूहथी वधारे) धर्णी रण जेमां

छे ओवां,

(३) तटस्थनवकाननप्रकटमोदपुष्पांबुनासुरासुरसुपूजितस्म-

रपितुः श्रियं विभ्रतीम् प्रलुतुं स्मरणु थाय ओवी शोशाने

धारणु कश्नार डोवाथी, तटमां रडेनार नवीन वनमांनार

प्रकट सुगंधयुक्त डुर्ष रूपी इण सडित जलवडे, सुर

(हीनता भाववाणा) अने असुर (मान भाववाणा)

अंतोओ, सारी रीते पूजा करयेलां ओवां,

યમુનામ્ અહં મુદા નમામિ—શ્રીયમુનાજીને હું હર્ષથી
નમું છું.

કલિંદગિરિમસ્તકે પતદમંદપૂરોજ્વલા ।

વિલાસગમનોલ્લસત્ પ્રકટગંડશૈલોન્નતા ॥

સઘોષગતિદંતુરા સમધિરૂઢદોલોત્તમા ।

મુકુંદરતિવર્દિના જયતિ પદ્મબંધોઃ સુતા ॥ ૨ ॥

આ શ્લોકમાં છ વિશેષણ અપી શ્રીયમુનાજીનો આ-
વિર્ભાવ બતાવ્યો છે.

(૧) કલિંદગિરિમસ્તકે પતદમંદપૂરોજ્વલા—(સૂર્ય મંડળમાં

જે નારાયણ સ્વરૂપ છે, તેના આનંદાત્મક હૃદયથી દ્રવી-
ભૂત રસાત્મક પ્રકટ થયેલાં શ્રીયમુનાજી તે સૂર્યમંડળથી)

કલિંદ ગિરિ ઉપર પડવાથી તીવ્ર પૂરથી ઉન્નવળ દેખાતાં,

(૨) વિલાસગમનોલ્લસત્પ્રકટગંડશૈલોન્નતા—વિલાસગતિ રૂપ સુ-

શોભિત અને પ્રકટ ગંડશૈલોવડે ઉંચાં દેખાતાં,

(અ) વિલાસગતિ—ઉંચે નીચે પર્વતમાં ચડવું ઉતરવું,

એ રૂપી વિલાસગતિ તેવડે સુશોભિત,

(આ) પ્રકટ—સ્પષ્ટ દેખાતાં.

(૩) ગંડ શૈલોન્નતા—ફેંકાતા પાષાણથી ઉંચાં દેખાતાં;

(૩) સઘોષગતિદંતુરા—શબ્દ સહિત પ્રવાહની ગતિથી દરી-

આનાં મોજાંની પેઠે ચડતા ઉતરતા વિવિધ વિકારવાળાં,

(૪) અસમધિરૂઢદોલોત્તમા—ઉત્તમ દોલામાં બાજુ સારી રીતે

- આરોહણ કરાએલાં હોય નહિ શું ? એવાં ખીરાજમાન,
 (૫) મુકુંદરતિવર્ધિની-મુકુંદ (ભોક્ષદાતા શ્રીકૃષ્ણ)ની પ્રીતભક્ત
 પ્રત્યે વધારનારાં, તથા ભક્તની પ્રીતિ મુકુંદમાં વધારનારાં,
 (૬) પદ્મવન્ધોઃ સુતા-પદ્મના ભાઈ સૂર્ય તેમનાં સુતા શ્રીયમુનાજી
 જયતિ સર્વથી શ્રેતષ્ઠાથી ખીરાજે છે.

ભુવં ભુવનપાવનીમ્ અધિગતામનેકસ્વનૈઃ ।

પ્રિયાભિરિવ સેવિતાં શુકમયૂરહંસાદિભિઃ ॥

તરંગમુજકંકણપ્રકટમુક્તિકાવાલુકા ।

નિતંબતટસુંદરીઃ નમત કૃષ્ણતૂર્યપ્રિયામ્ ॥ ૩ ॥

શ્રીયમુનાજી પૃથ્વી ઉપર પધાર્યા પછીનાં પાંચ વિશેષણ
 આપ્યાં છે.

- (૧) ભુવનપાવનીમ્-જગત્માં સ્વજનને પાવન કરનારાં,
 (૨) ભુવં અધિગતામ્-પૃથ્વી ઉપર પધારેલાં,
 (૩) પ્રિયાભિઃ ઇવ અનેકસ્વનૈઃ શુકમયૂરહંસાદિભિઃ સેવિતાં-
 પ્રિય શ્રીગોપીજનોએ (શ્રીયમુનાજીનું) સેવન કરેલછે, તેની
 પેઠે અનેક સ્વરવડે શુક, મયૂર અને હંસોવડે સેવાયેલાં,
 (૪) તરંગમુજકંકણપ્રકટમુક્તિકાવાલુકાનિતંબતટસુંદરીમ્-
 તરંગ રૂપી શ્રીહસ્તમાં પહેરેલ કંકણ મધ્યેના જણાતા
 માતી રૂપી વેણુયુક્ત નિતંબ રૂપી તટવાળાં સુંદરી,
 (૫) કૃષ્ણતૂર્યપ્રિયામ્-શ્રીકૃષ્ણનાં ચોથાં પ્રિયા, શ્રીયમુનાજીને
 નમત હે ભક્તો તમે નમો.

અનંતગુણભૂષિતે શિવવિરંચિદેવસ્તુતે ।

ઘનાઘનનિમેસદા ધ્રુવપરાશરાભીષ્ટદે ॥

વિશુદ્ધમથુરાતટે સકલગોપગોપીવૃત્તે ।

કૃપાજલધિસંશ્રિતે મમ મનઃ સુખં ભાવય ॥ ૪ ॥

આ શ્લોકમાં શ્રીયમુનાજીને સંબોધનથી સાત વિશેષણ આવેલાં છે.

- (૧) અનંતગુણભૂષિતે-અનંત ગુણોથી શોભાયમાન,
- (૨) શિવવિરંચિદેવસ્તુતે-શિવપ્રદ્યાદિ દેવવંદે સ્તુતિ કરાયેલાં,
- (૩) ઘનાઘનનિમે-ગાઠ મેઘના સરખી કાંતિવાળાં,
- (૪) સદાધ્રુવપરાશરાભીષ્ટદે-ધ્રુવ અને પરાશરને ઇન્દ્રિય કૃણ આપન
- (૫) વિશુદ્ધમથુરાતટે-વિશુદ્ધ મથુરાજી જેમના તટ ઉપર આવેલાં છે એવાં,
- (૬) સકલગોપગોપીવૃત્તે-સકળ ગોપ અને ગોપીથી વીંટાએલાં,
- (૭) કૃપાજલધિસંશ્રિતે-કૃપાજલધિ જે શ્રીકૃષ્ણ, તેમનો આશ્રય કરીને રહેલાં,

શ્રીયમુનાજી મમમનઃસુખંભાવય મારા મનના સુખને વિચારો.

યયાચરણપદ્મજા મુરરિષોઃ પ્રિયંભાવુકા ।

સમાગમનતોઽભવત્ સકલસિદ્ધિદાસેવિતામ્ ॥

તયા સદશતામિયાત્ કમલજા સપત્નીવયત્ ।

હરિપ્રિયકલિંદયા મનસિ મે સદાસ્થીયતામ્ ॥ ૫ ॥

સર્વથી શ્રીયમુનાળની શ્રેષ્ઠતા બતાવાય છે.

- (૧) યયા સમાગમતઃ ચરણપદ્મજા મુરરિપોઃ પ્રિયંભાવુકા
અમવત્ જ્ઞેની સાથે સમાગમ થવાથી શ્રીકાકોરળના ચર-
ણકમળમાંથી પ્રગટ થયેલાં શ્રીગંગાળ મુરારિના પ્રિય
ભાવવાળાં થયાં, (ચ ચઃ) અને જે,
- (૨) સેવિતામ્ સકલસિદ્ધિદા અમવત્-પોતાની સેવા કરનારને
સકળ સિદ્ધિ આપનાર થયાં,
- (૩) તયા સદ્વશતા કા હયાત્ તે શ્રીયમુનાળની સાથે બરાબરી
કેળુ પામે ?
- (૪) યદિ હયાત્ (તદિ) કમલજા સપત્ની હવ હયાત્ જે
બરાબરી પામે તો સપત્ની (શોક્ય) શ્રીલક્ષ્મીળજ કાંઈક
પામે. (હવ થોડાપણુ બતાવનાર અવ્યય છે.)
- (૫) હરિપ્રિયકલિંદયા મે મનસિ સદા સ્વપ્નવત્-હરિના
પ્રિય ભકતોના કલ્પેશને ખંડન કરનારાં શ્રીયમુનાળ મારા
મનમાં હુમેશાં બિરાજે.

નમોઽસ્તુ યમુને સદા તવ ચરિત્રમત્યજ્ઞુતં ।

ન જાતુ યમયાતના ભવન્તિ તે પયઃ પાનતઃ ॥

યમોઽપિ ભગિનીસુતાન્ કથમુઠંતિ દુષ્ટાનપિ ।

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્ તવ હરેર્યથા ગોપિકાઃ ॥૬॥

- (૧) હે યમુને સદા નમઃ અસ્તુ-હે યમુનાળ તમને સદા
નમન હો,

- (૨) તવ ચરિત્રમ્ અતિ અદ્ભુતં-આપતું ચરિત્ર અતિ અદ્ભુત છે,
 (૩) તે (તવ) પયપાનતઃ યમયાતના જાતુ ન ભવતિ-તમારા
 પય (જળ) પાનથી યમ સંબંધી દુઃખ ક્યારે પણ
 થતું નથી.
 (૪) યમઃ અપિ મગિનીસુતાન્ દુષ્ટાન્ અપિ કથમ્ ડ હન્તિ ?
 યમ પણ ભાણેજ દુષ્ટ છતાં પણ તેને ચરે શું મારે
 છે ? ના.

- (૫) યથાગોપિકાઃ તવ સેવનાત્ હરેઃ પ્રિયાઃ અભવન્ તંથા
 તવ સેવનાત્ જીવઃ હરેઃ પ્રિયઃ ભવતિ-એ પ્રમાણે ગોપી-
 જનો તમારા સેવનથી હરિને પ્રિય થયાં છે તે પ્રમાણે
 તમારા સેવનથી જીવ હારને પ્રિય થાય છે.

મમાસ્તુ તવ સન્નિધૌ તનુનવત્વમેતાવતા ।

ન દુર્લભતમારતિઃ મુરરિપૌ મુકુંદપ્રિયે ॥

અતોઽસ્તુ તવ લાલના સુરધુની પરં સંગમાત્ ।

તવૈવ ભુવિ કીર્તિતા ન તુ તદાપિ પુષ્ટિસ્થિતૈઃ ॥૭॥

- ૧) હે મુકુંદપ્રિયે તવસન્નિધૌ મમતનુનવત્વમ્ અસ્તુ પતાવતા
 મુરરિપૌ રતિઃ દુર્લભતમા ન-હે મુકુંદપ્રિયે આપની
 સમીપમાં મારા શરીરનું નવાપણું હો. (સેવોપયોગી
 નવીન દેહ થાઓ) એટલાથી મુરારિમાં પ્રીતિ થવી
 અતિ દુર્લભ નથી.

- (૨) અતઃ તવ લાલના અસ્તુ-એ પ્રમાણે આપનું મારા પ્રત્યે
 લાલન હો,

(૭) સુરધુની પરં તવ યવ સંગમાત્ ભુવિ કીર્તિતા પુષ્ટિ-
સ્થિતૈઃ તુ કદાપિ તવ વિના કીર્તિતા ન-શ્રીગંગાજી
પણ કેવળ આપનાજ સંગમથી પૃથ્વીમાં વખણાયેલાં છે,
પણ આપના વિના એકલાંને વખણેલાં નથી, તેમાં પણ
પુષ્ટિ (અનુશ્રુત) માર્ગમાં રહેલા જીવો એ તો આપના વિના
ક્યારે પણ વખણેલા નથી.

સ્તુતિં તવ કરોતિ કઃ કમલજા સપત્નિપ્રિયે ।

હરે ર્યદનુસેવયા ભવતિ સૌખ્યમામોક્ષતઃ ॥

इयं तव कथाधिका सकलगोपिकासंगम ।

स्मरश्रमजलाणुभिः सकलगात्रजैः संगमः ॥ ८ ॥

(૧) હે ~~સપત્નિ~~ સપત્નિ હે પ્રિયે તવ સ્તુતિ કઃ કરોતિ—
લક્ષ્મીજીનાં શોક્ય હે પ્રિયે (શ્રીયમુનાજી) તમારી સ્તુતિ
કોણ કરે છે—કરી શકે છે—કોઈ કરી શકતું નથી.

શ્રી લક્ષ્મીજી અને શ્રીયમુનાજીની સેવા કરવાના ફળની
સરખામણી કરાય છે કે,

(૨) યદ્ અનુસેવયા આમોક્ષતઃ સૌખ્યમ્—શ્રીલક્ષ્મીજીનું પ્ર-
ભુની સાથે સેવનવડે મોક્ષ પર્યંત સુખ થાય છે, પરંતુ
તમારી સેવાથી,

(૩) સકલગાત્રજૈઃ સકલગોપિકાસંગમસ્મરશ્રમજલાણુભિઃ સં-
ગમઃ ભવતિ—સર્વ શ્રી અંગથી ઉત્પન્ન થયેલાં, સર્વ

ગોપીજનના સમાગમથી થયેલાં કામ-સંબંધી જે શ્રમ
જલનાં બિંદુઓ, તે સાથે સમાગમ થાય છે.

(૪) इयं तव कथा अधिका—આ તમારી કથા અધિક છે.

तवाष्टकं मिदं मुदा पठति सूरसूतेसदा ।

समस्तदुरितक्षयो भवति वै मुकुंदे रतिः ॥

तया सकलसिद्धयो मुररिपुश्च संतुष्यति ।

स्वभावविजयो भवेद् वदति बल्लभः श्रीहरेः ॥ ૧ ॥

(૧) हे सूरसूते तव इदं अष्टकं यः पठति तस्य समस्तदुरितः
क्षयः भवति च मुकुंदे रतिः भवति च तया (रत्या-प्रीत्या)
सकलसिद्धयः भवन्ति च मुररिपुः संतुष्यति च स्वभाव-
विजयः भवेत्—હે સૂર્યનાં પુત્રી આપનાં આ અષ્ટકનો
જે પાઠ કરે છે તેનાં (૧) બધાં પાપોનો નાશ થાય છે,
(૨) મુકુંદની પ્રીતિ થાય છે, (૩) તે પ્રીતિવડે સકલ
અલૌકિક સિદ્ધિ થાય છે, (૪) મુરારિ સારી રીતે પ્રસન્ન
થાય છે અને છેવટ (૫) સ્વભાવનો વિજય થાય છે.
એ અનુક્રમે કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૨) इति श्रीहरेः बल्लभ वदति—એ પ્રમાણે શ્રીહરિના વ-
હાલા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે.

॥ इति श्री यमुनाष्टकम् संपूर्णम् ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीबालबोध ग्रन्थः ॥

नत्वा हरिं सदानंदं सर्वसिद्धांतप्रदम् ॥

बालबोधनार्याय वदामि सुविनिश्चितम् ॥ १ ॥

अर्थः—सदा आनंदरूप હુરિને નમીને, સારી રીતે વિશેષે કરીને નિશ્ચય કરેલા સર્વ સિદ્ધાંતના સંગ્રહને બાળકોને માટે કહું છું.

બાળ કે વૃદ્ધ, અજ્ઞાની કે જ્ઞાની, વગેરે તમામ અવસ્થામાં અને સર્વકાળ દરેકનો સ્વાભાવિક ધર્મ એ છે જે-હરિને નમન કરવું, માટે પ્રથમ હરિને નમન કરીને નિશ્ચય કરેલો સર્વ સિદ્ધાંતનો સંગ્રહ કહે છે.

આ ગ્રન્થમાં પોતાને ઈષ્ટ સિદ્ધાંત બતાવ્યો નથી, કારણ કે આ સિદ્ધાંત તો બાળબુદ્ધિ (શસ્ત્ર વિષયમાં અભણ્યા) મનુષ્યોના લાભ માટે છે, જેથી તેને લાયક સર્વ સિદ્ધાંત બતાવ્યા બાદ મન જ્યારે ભમતું અટકે, ત્યાર પછી ભક્તિમાર્ગમાં કયો સિદ્ધાંત ઈષ્ટ (સૌથી વધારે ઇચ્છવા લાયક) છે, તે હવે પછીના ગ્રંથ સિદ્ધાંત સુક્તાવલીમાં બતાવ્યો છે.

ધર્મર્થકામમોક્ષારૂયાઃ ચત્વારોર્થા ધનીષિણામ્ ॥

જીવેશ્વરવિચારેણ દ્વિધાતેહિ વિચારિતાઃ ॥૨॥

અર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ નામે મનુષ્યોના ચાર અર્થો જીવવિચારવડે અને ઇશ્વરવિચારવડે, એમ બે પ્રકારે વિચારાયેલા છે.

જીવ ઇશ્વરનો અંશ છે, છતાં સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે ઇશ્વરના જેવા શુદ્ધ વિચારવાળો નથી. જો કે ઋષિ મુનિઓને કેટલેક દરજે સ્વરૂપનું અજ્ઞાન નાશ પામીલું હોય છે, જેથી જેટલે દરજે તેમનું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું હોય તેટલે દરજે તેમના વિચાર શુદ્ધ હોય છે, જેથી ઋષિઓમાં જીવ બુદ્ધિ હોયજ, માટે તેમના વિચારમાં આવેલા ચાર પુરૂષાર્થ અને ઇશ્વરના શુદ્ધ વિચારમાં આવેલા ચાર પુરૂષાર્થ એ બેમાં તારતમ્ય (ગૌણ અને વિશેષપણું) છે, માટે બે પ્રકારના પુરૂષાર્થો છે, એમ કહેલું છે.

અલૌકિકાસ્તુ વેદોક્તાઃ સાધ્યસાધનસંયુતાઃ ॥

લૌકિકા ઋષિભિઃ પ્રોક્તાઃ તથૈવેશ્વર શિક્ષયા ॥ ૩ ॥

અર્થ—સાધ્ય અને સાધનસહિત અલૌકિક પુરૂષાર્થ (ઇશ્વરવિચારિત) વેદમાં કહેલા છે, અને ઇશ્વરની પ્રેરણા વડે તેજ મુજબ (સાધ્ય અને સાધન સહિત) લૌકિક પુરૂષાર્થો ઋષિઓએ કહેલા છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ નામે ચાર પુરૂષાર્થ

છે તે હરેકના બે વર્ગ છે. (૧) ભવ વિચારત (૨) ઈશ્વર વિચારિત.

ભવ વિચારિત (ઋષિઓએ વિચારેલા) ધર્માદિ ચાર પુરૂષાર્થો સ્મૃતિ નામે ગ્રંથોમાં બતાવ્યા છે.

ઈશ્વર વિચારિત ધર્માદિ ચાર પુરૂષાર્થો વેદમાં કહેલા છે.

સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં વિચારેલા પુરૂષાર્થો ગૌણ છે, અને વેદમાં વિચારેલા પુરૂષાર્થો મુખ્ય છે.

સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં કહેલ ચાર પુરૂષાર્થોના હરેકના સાધ્ય (સાધવા લાયક) અને તે માટેના સાધન (સાહિત્યો) કરતાં વેદમાં કહેલ ચારે પુરૂષાર્થોના સાધ્ય અને સાધન વિલક્ષણ છે, તે બધી બાબત જેમ જેમ ભવની યોગ્યતા થતી જશે તેમ તેમ બીજા ગ્રંથો અને સત્સંગથી જણાતું જશે.

લૌકિકાન્ત્ પ્રવશ્યામિ વેદાદાઘા યતઃ સ્થિતાઃ ॥

ધર્મશાસ્ત્રાણિ નીતિશ્ચ કામશાસ્ત્રાણિ ચ ક્રમાત્ ॥ ૪ ॥

ત્રિવર્ગ સાધકાનીતિ નવચિર્ણય ઉચ્યતે ॥

અર્થ—ઈશ્વર વિચારિત વેદમાં સ્થિત છે, (અને તે મૂકન છે) જેથી (આ ગ્રંથમાં) લૌકિક પુરૂષાર્થને કહું છું—તે લૌકિક પુરૂષાર્થ પૈકી ધર્મ, અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ માટે અનુક્રમે ધર્મશાસ્ત્રો, નીતિશાસ્ત્રો, અને કામશાસ્ત્રો એ ગ્રંથો ત્રિવર્ગનો નિર્ણય હું (અહીં) કહેતો નથી.

વેદમાં જે પુરુષાર્થો કહેલા છે તે ગહન છે, બાબક જેવી બુદ્ધિવાળાને તે સમજાય તેવા નથી, અને આ અંથ બાજબોધ છે, એટલે ધર્મ વિષયમાં જેની બુદ્ધિ બાબક બરોબર છે તેવાને માટે વેદમાં કહેલા પુરુષાર્થો આ અંથમાં કહેવામાં આવતા નથી. તેના ઋષિઓવડે કહેવાએલા સ્મૃતિમાં જે પુરુષાર્થો છે, તેમાંના ત્રણ પુરુષાર્થો નિત્ય ક્ષણ આપનાર નથી, અનિત્ય છે, માટે શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે તે લૌકિક ધર્મ, અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ કરવા માટે તે તે માટેના અંથો જોઈ લેશે, પણ મોક્ષ એ નિત્ય છે, માટે મોક્ષનો નિર્ણય અત્રે કરાય છે.

મોક્ષે ચત્વારિ શાસ્ત્રાણિ લૌકિકે પરતઃ સ્વતઃ ॥૬॥

દ્વિધા દ્વે દ્વે સ્વતસ્તત્ર સાંખ્યયોગો પ્રકીર્તિતૌ ॥

ત્યાગાત્યાગ વિભાગેન સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૬॥

અહંતા મમતા નાશે સર્વથા નિરહંકૃતૌ ॥

સ્વરૂપસ્થો યદા જીવઃ કૃતાર્થઃ સ નિગદ્યતે ॥ ૭ ॥

અર્થ — લૌકિક પુરુષાર્થ મध्येના મોક્ષમાં ચાર શાસ્ત્રો છે, તેમાં પ થી મોક્ષ અને સ્વતઃ (પોતાથી) મોક્ષ એમ બે પ્રકાર છે. તે દરેક પ્રકારનાં બધાં શાસ્ત્ર છે, જે સ્વતઃ મોક્ષનાં શાસ્ત્રો છે, તે ત્યાગ અને અત્યાગ એમ બે વિભાગ વડે અનુક્રમે સાંખ્ય અને યોગ નામે બે શાસ્ત્રો કહેલાં છે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ત્યાગ કહેલો છે. અહંતા મમતાનો નાશ થયે છે તે સર્વ પ્રકારે અહંકારથી રહિત થઈ જ્યારે જીવ સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં રહેનારો થાય ત્યારે તે કૃતાર્થ થાય છે.

(અ) પોતાનાં સાધન બળથી મોક્ષ મેળવવાનાં બે શાસ્ત્ર.

૧ સાંખ્યશાસ્ત્ર-તેમાં ત્યાગની બાબત મુખ્ય છે, અને તે વડે અંતઃકરણમાંથી જ્યારે અહંતા મમતાનો નાશ થઈ તદ્દન અહંકાર રહિત થવાય ત્યારે જીવ પંચપર્વા અવિદ્યાથી રહિત થઈ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેનારો થાય ત્યારે કૃતાર્થ (મોક્ષ પ્રાપ્તિ) થાય છે. વિશેષ વર્ણન ૮ માં શ્લોકમાં છે.

(૨) યોગશાસ્ત્ર તે અત્યાગબાળો (દેહાદિની પ્રવૃત્તિ-બાળો) છતાં તેમાં મનવડે ત્યાગ છે. તેની વિશેષ હકીકત ૬ માં શ્લોકમાં બતાવી છે.

(૨) ધરથી મોક્ષ મેળવવાનાં બે શાસ્ત્ર—

(૧) શિવથી મોક્ષ મેળવવાનાં શાસ્ત્ર-પાશુપત શાસ્ત્ર વગેરે.

(૨) વિષ્ણુથી મોક્ષ મેળવવાનાં શાસ્ત્ર-નારદ પંચરાત્ર વગેરે.

આ બંનેનું વિશેષ વર્ણન ૧૦ માં શ્લોકથી ૧૬ માં શ્લોક સુધી આપ્યું છે.

તદર્થ પ્રક્રિયા કાચિત્ પુરાણેઽપિ નિરૂપિતા ॥

ઋષિભિર્બહુધા પ્રોક્તા ફલમેકમવાહ્યતઃ ॥ ૮ ॥

અર્થ—તે અહંતા મમતાના નાશને માટે પુરાણમાં પણ કેટલીક પ્રક્રિયા નિરૂપણ કરેલી છે, તે પ્રક્રિયા ઋષિઓએ બહુ પ્રકારે કહેલી છે.

અબાહ્ય સાંખ્ય શાસ્ત્રથી ફળ એકજ છે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રના બે પ્રકાર છે. ૧ અબાહ્ય એટલે સેશ્વર સાંખ્ય, તે ઇશ્વરનું સર્વ કર્તાપણું માને છે. ૨ બાહ્ય સાંખ્ય એટલે નિરીશ્વર સાંખ્ય, તે આ જગતના કરનાર ઇશ્વરનો જ ઇનકાર કરે છે. આમાંથી સેશ્વર સાંખ્યનું ફળ અને ઋષિઓએ પુરાણમાં ઘણા પ્રકારે કહેલી અહંતા મમતા નાશક પ્રક્રિયાનાં ફળ એકજ છે, જેથી તે, બધા શિષ્યોએ આદર કરેલાં છે, કારણકે બધાનું ફળ (આગલા શ્લોકમાં કહેલું અહંતા મમતાનો નાશ થઈ સર્વથા અહંકાર વગરના થઈ જ્યારે જીવ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેનાર થાય છે, ત્યારે કૃતાર્થ થાય છે.) આ એકજ છે.

જે બાહ્યસાંખ્યશાસ્ત્ર નિરીશ્વરવાદી છે તેનું ફળ તેા નર્ક છે, માટે તે અનાદર કરવા યોગ્ય છે.

अत्यागे योगमार्गो हि त्यागोऽपि मनसैव हि ॥

यमदमस्तु कर्त्तव्याः सिद्धे योगे कृतार्थता ॥ ૧ ॥

અર્થ—યોગમાર્ગ અત્યાગવળેા છતાં મનવડે ત્યાગ છે. યજ્ઞાદિક કર્તવ્ય છે, જેથી યોગ સિદ્ધ થતાં કૃતાર્થપણું છે.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ, એ આઠ યોગનાં અંગ કહેવાય છે. આ અષ્ટાંગ યોગમાં ગૃહનો ત્યાગ કરવાની જરૂર જણાવી નથી, પણ મનની સર્વ વૃત્તિઓનો નિશ્ચલ રાખી ધ્યાન કરવા

યોગ્ય ઇદ્ર સ્વરૂપમાં યોગ સિદ્ધ થતાં આયોગ્યપ અવિદ્યાનો નાશ થઈ જીવને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ પોતાના આત્મામાં રમનાર થાય છે, ત્યારે તેને કૃતાર્થપણું મળે છે,

પરાશ્રયેણ મોક્ષસ્તુ દ્વિધા સોઽપિ નિરૂપ્યતે ॥

બ્રહ્મા બ્રાહ્મણતાં યાતઃ તદ્રૂપેણ સુસેવ્યતે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—પરાશ્રયવડે મોક્ષ તે પણ જે પ્રકારનો નિરૂપણ કરાવેલો છે. બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે જેથી તે રૂપવડે સારી રીતે સેવાય છે.

આ જગતના નિયામક હેવ ત્રણ છે. છતાં પરાશ્રયવડે જે પ્રકારનો મોક્ષ કહેલો છે. તે શંકાના નવારણ માટે કહે છે કે ત્રણ હેવ પૈકી બ્રહ્મા બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે અને લોકમાં તે સન્માન, હાન, હક્ષિણા ભોજન વગેરે પ્રકારે બ્રાહ્મણપણાથી બ્રહ્માની સેવા સારી રીતે થાય છે.

બ્રાહ્મણરૂપે બ્રહ્માની સેવા મોક્ષની ઇચ્છાથી થતી નથી, પણ વેદ વગેરેના અધ્યયન માટે, બ્રહ્મજ્ઞાન થવા માટે, અથવા બ્રહ્મતેજ (બ્રાહ્મણપણાના તેજ) ની પ્રાપ્તિ માટે બ્રાહ્મણની સેવા કરવામાં આવે છે.

તે સર્વાર્થાં ન વાચેન શાસ્ત્રે કિચિદુદારતમ્ ॥

અતઃ શિવશ્ચ વિષ્ણુશ્ચ જગતો ત્તિકારકાં ॥ ૧૧ ॥

વસ્તુતઃ સ્થિતિસંચારીં કાર્યોં શાસ્ત્રપર્વર્સકાં ॥

અર્થ—તે સર્વ અર્થ આદ્ય (બ્રહ્મા) વડે નથી મળતા,

(વૈખાનસતંત્ર વગેરેમાં) સહેજસાજ મોક્ષનું વર્ણન છે, જેથી (બાકીના) શિવ અને વિષ્ણુ એ બે જગતના હિતકારી દેવ છે. તેઓ બંને મોક્ષશાસ્ત્રના પ્રવર્તક છે, અને વસ્તુ-માત્રની સ્થિતિ અને સંહારના કરનાર છે.

સર્વ પ્રકારના અર્થ (ચારે પ્રકારના પુરુષાર્થો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ) પ્રદાથી મળતા નથી. જો કે વૈખાનસતંત્ર વગેરેમાં પ્રદ્યાએ સહેજસાજ મોક્ષ મેળવવા સંબંધી વર્ણન કરેલું છે, જેથી જગતના હિતકારી એટલે જગતના જિજ્ઞાસુ ભવેને મોક્ષ આપવાવાળા શિવ અને વિષ્ણુ એ બે દેવ છે, અને તે બંને મોક્ષશાસ્ત્રના પ્રવર્તક છે, વસ્તુનું પાલન કરવું એ વિષ્ણુનું અવશ્ય કાર્ય છે, અને સંહાર કરવો એ શિવનું અવશ્ય કાર્ય છે. મતલબ કે પાલન કરવું એ સત્વગુણનું કાર્ય છે, જેથી સત્વગુણના અધિષ્ઠાતા વિષ્ણુ છે, અને સંહાર કરવો એ તામસગુણનું કાર્ય છે, જેથી શિવ તામસ ગુણના અધિષ્ઠાતા દેવ છે, જેથી વિષ્ણુ પાસે સાત્વિક ગુણનાં સાહિત્યો હોય છે, અને શિવજી પાસે તામસગુણનાં સાહિત્યો હોય છે.

ब्रह्मैव तादृशं यस्मात् सर्वात्मकतयोदितौ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—કેટલેક ઠેકાણે શિવજીને સર્વાત્મકપણાનું વર્ણવેલા છે તેમજ કેટલેક ઠેકાણે વિષ્ણુને સર્વાત્મકપણાથી નિરૂપણ કરેલ છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું પ્રયોજન તે તે સ્થળે શિવ તથા

વિષ્ણુરૂપથી બ્રહ્મનું નિરૂપણ છે. કાંઈ ગુણાત્મક શિવ તથા વિષ્ણુનું સર્વાત્મકપણાથી વર્ણન કરેલ નથી.

શિવ અને વિષ્ણુનું (તે તે શાસ્ત્રોમાં) સર્વાત્મકપણાથી વર્ણન કરેલું છે, જેથી બ્રહ્મજ તેવું છે, એમ વર્ણન કરેલ છે એમ સમજવું.

નિર્દોષપૂર્ણગુણતા તત્ત્વ શાસ્ત્રે તયોઃ કૃતા ॥

ભોગમોક્ષફલેદાતું શક્તૌ દ્વાવપિ યદ્યપિ ॥ ૧૩ ॥

ભોગઃ શિવેન મોક્ષરતુ વિષ્ણુનેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥

અર્થ—તે તે શાસ્ત્રમાં તે બંનેનું નિર્દોષ પૂર્ણ ગુણપણું નિરૂપણ કરેલું છે. જો કે ભોગ અને મોક્ષ બંને કૃણ આપવાને સર્વથા શક્તિમાન છે, પરંતુ શિવવડે ભોગ મળે છે, અને વિષ્ણુવડે મોક્ષ મળે છે, એમ નિશ્ચય છે.

ઉપર કહેવા પ્રમાણે શિવ અને વિષ્ણુ બંનેનું વર્ણન તે તે શાસ્ત્રોમાં નિર્દોષપૂર્ણ ગુણપણાથી કર્યું છે. પૂર્ણ ગુણપણાને લીધે સર્વ સમર્થ બંને દેવ છે, એટલે ભોગ અને મોક્ષ બંને આપવાને હરેક સમર્થ છે, પણ સાધારણ નિયમ પ્રમાણે ભોગ શિવથી અને મોક્ષ વિષ્ણુથી મળે છે.

બંને સર્વ સમર્થ છતાં સાધારણ નિયમથી આ સૃષ્ટિને કાર્યભાર ચલાવે છે. કોઈ વખત સાધારણ નિયમ ઉપરાંત અતિપ્રિય ભક્તોપર વિશેષ પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે પોતાના સર્વ સામર્થ્યનો તે ભક્ત પ્રત્યે ઉપયોગ કરે છે. તે વખતે

શિવજી પોતાના ભક્તને મોક્ષ પણ આપે છે, અને વિષ્ણુ ભોગ પણ આપે છે. સાધારણ રીતથી તેમ થતું નથી.

लोकैऽपि यत्प्रभुर्भुक्ते तन्नयच्छति कर्हिचित् ॥ १४ ॥

અર્થ—લોકમાં પણ સ્વામી જે ભોગવે છે તે ક્યારે પણ (સેવકને) આપતા નથી.

સાધારણ બુદ્ધિથી સમજ પડે એવો દાખલો આપે છે કે—આ લોકમાં રાજા, શેઠ વગેરે પણ જે વસ્તુ પોતાને ખાસ તરીકે ભોગવવાની હોય તે વસ્તુ સેવક (નોકર, ચાકર) ને આપતા નથી, પણ જે ચીજ પોતાને ખાસ ભોગવવાની ન હોય તે ચીજ સાધારણ નિયમ તરીકે સેવકને આપે છે.

વિષ્ણુ ભક્તીજીની સાથે ભોગ ભોગવે છે, અને શિવજી સદા વૈરાગ્યયુક્ત રહીને મોક્ષને ભોગવે છે જેથી વિષ્ણુને ભોગવવાની વસ્તુ ભોગ છે, અને શિવજીને ભોગવવાની વસ્તુ મોક્ષ છે, તે સાધારણ નિયમ તરીકે પોતાના સેવકને આપતા નથી પણ તેથી ખીજી વસ્તુ એટલે વિષ્ણુ મોક્ષ અને શિવજી ભોગ સાધારણ નિયમ તરીકે આપે છે.

अतिप्रियाय तदपि दीयते कचिदेवहि ॥

नियतार्थप्रदानेन तदीयत्वं तदाश्रयः ॥ १५ ॥

प्रत्येकं साधनं चैतद् द्वितीयार्थं महान् श्रमः ॥

અર્થ—ક્યારેક અતિપ્રિય (ભક્ત) ને તે પણ આપે

છે; નિયમ પૂર્વક અર્થના (લોગ અને મોક્ષ) દાનવડે તેમના તેમના દાસપણું અને તેમનો તેમનો આશ્રય (સિદ્ધ થાય છે.) હરેક અર્થ મેળવવાનું સાધન પ્રત્યેક છે. હરેકને ખીલ અર્થદાનમાં મહાન શ્રમ પડે છે.

ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે ત્યારે ભક્તપર અતિ પ્રિયપણું થાય ત્યારેજ સાધારણ નિયમ ઉપરાંત પોતે પોતાને લોગવવાની વસ્તુ આપે છે. મતલબ કે શિવજી પોતાના અનન્ય ભક્તપર અતિ પ્રસન્ન થાય ત્યારે મોક્ષ આપે છે, અને વિષ્ણુ પણ પોતાના અનન્ય ભક્તપર અતિ પ્રસન્ન થાય ત્યારે લોગ આપે છે.

સાધારણ નિયમને અનુસરીને દાન કરવામાં આવે તે પ્રમાણે જો લોગનીજ ઇચ્છા હોય તો શિવજીનું તસીયપણું એટલે શિવજીનું દાસપણું અને શિવજીનોજ આશ્રય કરવો જોઈએ, અને મોક્ષની અપેક્ષા હોય તો વિષ્ણુનું દાસપણું અને વિષ્ણુનો આશ્રય કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે ખાસ એક અર્થ મેળવવા માટે ખાસ સાધન છે, એટલે લોગ મેળવવા માટે શિવભજન સાધન છે, અને મોક્ષ મેળવવા માટે વિષ્ણુ ખાસ સાધન છે, સાધારણ નિયમ તરીકે બંને અર્થ એકજ દેવથી મળતા નથી.

વિશેષ નિયમ તરીકે એકજ દેવ બંને અર્થ આપી શકે છે, પણ તે આપવાને હરેકને વધારે શ્રમ પડે છે.

કારણ કે:—

શિવજી તમોગુણના અધિષ્ઠાતા દેવ છે. તેમની સામગ્રી પણ બધી તેમજ છે. જેથી તમોગુણી વર્ગને શિવજીમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તમોગુણીને ભોગ આપવો ઘણો સહેલો છે, કારણ ભોગ એ પણ રાજસ અને તમોગુણનું જ કાર્ય છે, પરંતુ તેવા ભક્તને તમોગુણી અને રજોગુણી સ્વભાવ બદલી સત્વગુણથી પણ શ્રેષ્ઠ નિર્ગુણ બનાવે ત્યારે મોક્ષ અપાય છે. જેથી તે ભક્તને તેવો નિર્ગુણ બનાવવાને શિવજીને વધારે શ્રમ પડે છે.

તેજ મુજબ વિષ્ણુ સત્વગુણના અધિષ્ઠાતા દેવ છે. તેમની સામગ્રી પણ તેવીજ છે. જે સત્વગુણી હોય છે તેમને વિષ્ણુમાં ભક્તિ થાય છે, તેમને તે સ્વભાવ ફેરવી નિર્ગુણ બનાવવું ઘણું સુગમ છે, પણ રજોગુણ અને તમોગુણના પરિણામરૂપ ભોગ આપવો વિષ્ણુને પસંદ નથી, જેથી તે પોતાના ભક્તને કંઈક કરી આપતા નથી, છતાં પોતાનું સર્વ સામગ્ર્ય પણ બતાવવા માટે અનન્ય ભક્તને કવચિત્ ભોગ આપે છે, પણ તે ભોગમાં પોતાનો ભક્ત આસક્ત થઈ જાય તો તેનું અહિત થાય, જેથી ભોગમાં આસક્ત ન થાય તેનું તેનું પૂર્ણ બેરાગ્ય યુક્ત મન કરી પછી કાર્ય પ્રસંગે ભોગ આપે છે.

जीवाः स्वभावतो दुष्टा दोषाभावाय सर्वदा ॥ १६ ॥

श्रवणादि ततः प्रेम्णा सर्वं कार्यं हि सिध्यति ॥

અર્થ—જીવો સ્વભાવવડે દુષ્ટ છે જેથી દોષના અભાવને માટે સર્વદા પ્રેમવડે શ્રવણાદિ કરવું તેથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

ભોગ મેળવવાનું સાધન શિવભક્તિ છે, અને મોક્ષ મેળવવાનું સાધન વિષ્ણુભક્તિ છે. એ પ્રમાણે ઉપર કહેવામાં આપ્યું પણ તેવી ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવનો દુષ્ટ સ્વભાવ બાધક છે. જો કે જીવ જાતે દોષવાળો નથી, તે તો પ્રભુનો અંશ છે. જેથી જીવનું સ્વરૂપ તો શુદ્ધ છે પણ જીવનો સ્વભાવ દોષવાળો છે, માટે તે દોષના અભાવ માટે પ્રેમવડે શ્રવણ કીર્તન વગેરે નવધા સાધન ભક્તિ કરવી જેથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે એમ આજ્ઞા છે.

શિવભક્તિમાં કે વિષ્ણુભક્તિમાં બંનેમાં આ સાધન ભક્તિની જરૂર છે. તે વગર તે તે દેવ પ્રસન્ન થતા નથી, તેમ તે સાધન ભક્તિ વગર તેમાં અનન્ય ભક્તિ થતી નથી. અનન્ય ભક્તિ વગર ભક્તની ધારણા પ્રમાણેનું ફળ પણ તે તે દેવ આપતા નથી માટે શ્રવણાદિક સાધને ભક્તિ કરવી જોઈએ.

योषस्तु सुलभो विष्णोर्भोगश्च शिवतस्तथा ॥ १७ ॥

समर्पणे नात्मनोहि तदीयत्वं भवेद् ध्रुवम्.

અર્થ—મોક્ષ તો વિષ્ણુથી સુલભ છે, તેજ પ્રમાણે ભોગ શિવથી છે, પોતાના સમર્પણવડે તદીયપણું નહીં થાય છે.

જે મોક્ષની સિદ્ધિની ઇચ્છા હોય તો વિષ્ણુથી મોક્ષ સહેલાઈથી મળે છે, માટે વિષ્ણુની શ્રવણાદિક સાધનભક્તિ કરવી જોઈએ. લોગની ઇચ્છા હોય તો તે શિવજીથી સહેલાઈથી મળે છે, અને તે મેળવવામાં શિવજીની શ્રવણાદિક સાધનભક્તિ કરવી જોઈએ. આ નવ પ્રકારની ભક્તિમાં જ્યારે છેલ્લી નવમી આત્માનું સમર્પણ તે દેવમાં થાય, ત્યારેજ તેમનું ઇસપણું (તદ્દીયપણું) નક્કી થાય છે. જ્યાં સુધી આત્માનું સમર્પણ થતું નથી, ત્યાં સુધી તેમનું ઇસપણું સિદ્ધ થતું નથી.

અતદીયતયા चापि केवलश्चेत्समाश्रितः ॥ ૧૮ ॥

तदाश्रयतदीयत्व बुध्यै किंचित्समाचरेत्

स्वधर्ममनुतिष्ठन्वै भारद्देगुणमन्यथा ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—અતદીયપણા વડે પણ જે કેવળ સારી રીતે આશ્રયજી હોય તો અને તે આશ્રય તદ્દીયપણાની બુદ્ધિપૂર્વક (આગળ ઉપર તદ્દીય થવાય તો ઠીક એવી બુદ્ધિપૂર્વક) કાંઈક આચરણવાળો હોવો જોઈએ, અને વણાશ્રમના ધર્મને અનુસરતો હોવો જોઈએ, અન્યથા (ખીજે પ્રકારે) કરવામાં આવે તો ખમણો ભાર થાય.

આત્મસમર્પણ કરવા જેટલી મનની સ્થિતિ ન થઈ હોય, તોપણ લોગ કે મોક્ષની ઇચ્છા સુકળ તે જો દેવનો સારી રીતે આશ્રય રાખવો જોઈએ. ફક્ત આશ્રયથીજ સંતોષ પ્રાપ્તવો ન જોઈએ, પણ મનમાં એમ આવવું જોઈએ

કે આ આશ્રયવડે મન તે ઇષ્ટદેવમાં લાગી તદ્વીયપણું પ્રાપ્ત થશે, એવી ઇચ્છાથી થવું જોઈએ. તેમજ પોતાના મનની ક્ષતિ સ્થિતિમાં મનમાં પાખંડનો પ્રવેશ ન થાય માટે વર્ણ-શ્રમના ધર્મને અનુસરતી રીતે ચાલવું જોઈએ. જે આ રસ્તે ન ચાલતાં સ્વચ્છંદ રીતે વર્તે તો જમણો ભાર થાય એટલે કે,

મનુષ્ય જન્મ મળ્યા પહેલાં પોતાને માથે અવિદ્યારૂપી જે ભાર હતો, તેમાં આ મનુષ્ય જન્મમાં પણ સ્વચ્છંદથી ચાલી અવિદ્યાની વૃદ્ધિ થાય, તેવી રીતે ચાલવામાં આવે તો અવિદ્યારૂપી જે ભાર પ્રથમ હતો તેથી જમણો ભાર થાય.

इत्येवं कथितं सर्वं नैतद् ज्ञाने भ्रमः पुनः

અર્થ:—એ પ્રમાણે સર્વ કહ્યું, આટલા જ્ઞાનથી ફરીથી ભ્રમ થશે નહિ.

બાળબોધ ગ્રંથનો સાર.

૧ આ ગ્રંથમાં પુષ્ટિમાર્ગીય માટે કશું કહેવામાં આવ્યું નથી, પણ જેવું મન અનેક દેવ દેવીઓ અને ભૂત પ્રેત તથા દોસ ધાગામાં લાગેલું હોય તેની પ્રવૃત્તિ નિયમિત કરવા માટે આ ગ્રંથમાં કહેવામાં આવ્યું છે. જે મોક્ષ કહેવામાં આવ્યો છે તે પણ લૌકિક મોક્ષ છે, મોક્ષ આપનાર દેવ પોતપોતાના લોક મુખીનો મોક્ષ આપે છે.

૨ પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરનારની ઇચ્છા અક્ષર પ્રાપ્ત થઈ પરંતુ પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિ માટે છે. તેમને લૌકિક લોગ તો તદ્દન ત્યાજ્ય છે. પુષ્ટિભક્તો માટે હવે પછીના સિદ્ધાંતમુકતાવલી ગ્રંથમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

૩ આ બાળમોદ્ય ગ્રંથ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જેને ધર્મને રસ્તે ચાલવાનું છે તે દરેકને પછી તે ચાહે તો વિષ્ણુને ભક્ત હોય; કે ચાહે તો શિવભક્ત હોય તે દરેકને અનન્ય વ્રતની જરૂર છે.

૪ ગુણ્યાભિમાની દેવની ભક્તિ કરતાં નિર્દોષપૂર્ણગુણ્યુક્ત સર્વાત્મકનું ભજન વધારે ઇષ્ટ છે.

૫ ઋષિઓએ કરેલ શાસ્ત્ર (સ્મૃતિ વગેરે) કરતાં વેદ શાસ્ત્ર વધારે અલિષ્ટ છે.

૬ અનન્યવ્રતથી ખીજા દેવની નિંદા થતી નથી, પણ પોતાના ઇષ્ટમાં ખીજાનો અંતરભાવ આવી જાય છે માટે ફક્ત જુદા પૂજનનો અનાહર છે.

૭ સાંખ્ય, અને યોગ સાધન બળથી મોક્ષ મેળવવા ઇચ્છનાર અને ઇષ્ટદેવની કૃપા બળથી મોક્ષ મેળવવા ઇચ્છનારના માર્ગ જુદા છે, પણ એ આરે માર્ગ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં વિદિત (કલ્યાણકર્તા) છે, પરંતુ એક માણસ બધામાં થોડું થોડું ચિત્ત રાખી કલ્યાણ ઇચ્છે તે ન બનવાજોગ છે. કારણકે પોતાનું મન અમુક બાબતમાં પુરેપુરું રોક્યા વગર તે માર્ગ ચડાતું નથી, અને તેવી રીતે માર્ગ ચડ્યા વગર કલ્યાણ પણ દૂર છે.

આ વગેરે બાબતનું આ ગ્રંથના અભ્યાસથી જ્ઞાન થતાં ફરીથી અનેક ભ્રમણા થતી નથી

अथ सिद्धांत-कावली.

नत्वा हरिं प्रवक्ष्यामि स्वसिद्धांतविनिश्चयम् ॥

कृष्णसेवा सदाकार्या मानसी सा परामता ॥ १ ॥

अर्थः—हरिने नमीने पोताना सिद्धांतना विशेषे
रीने निश्चयने हुं कहुं छुं. कृष्ण सेवा हुमेशां करवी,
मानसी सेवा ते उत्तम मानेवी छे.

हरिने नमन करवुं ओ दरेकनो स्वाभाविक धर्म छे.
नमन कर्या पछी मुख्य सिद्धांत कडे छे के-सदा श्रीकृष्णनी
सेवा करवी, तेमां पणु मानसी सेवा (चित्त प्रभुमां परो-
पाय) ते उत्तम मानेवी छे.

आवी मानसी सेवा सिद्ध थवा भाटे शुं उपाय करवो,
हुवेना श्लोकमां कडेवाय छे.

आषा अंधना साररूप मुख्य सिद्धांत ओ छे के,
येत्तनी तमाम वृत्ति प्रभुमांज लागे त्यारे ते मानसी सेवा
कडेवाय, अने मानसी सेवा थछ ते पछी भीष्णुं कांछ
तर्व्य नथी. मानसी सेवाथी दीनता प्राप्त थछ प्रभु मण-
नामां छेवट क्षणरूप विरह दशा प्राप्त थाय छे. आवी वि-
रह दशा अहनिश्च रहे ओवी स्थिति थाय तोज मानसी
सेवा थछ गणांय.

चेतस्तत्प्रवर्णं सेवा तत्सिद्धयै तनुवित्तजां ॥

ततःसंसारदुःखस्य निवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम् ॥ २ ॥

अर्थ—चित्तनुं તેમાં (શ્રીકૃષ્ણમાં) પરોવાવું તેનું નામ સેવા. તેવી સેવાની સિદ્ધિને માટે તનુજા અને વित्तજા સેવા છે, તેથી સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે, અને બ્રહ્મનો બોધ થાય છે.

ચિત્તનું શ્રીકૃષ્ણમાં પરોવાવું, એટલે શ્રીકૃષ્ણ સવાય ચિત્ત જીજ્ઞા કર્યમાં ન જોડાય, એવી ચિત્તની સ્થિતિ થાય તનું નામ સેવા—તેજ માનસી સેવા.

ચિત્તની આવી સ્થિતિ થવા માટે સાધનરૂપે તનુજા અને વित्तજા સેવા છે. તનુજા એટલે શરીરથી સેવા થાય તે, અને વित्तજા એટલે પૈસાથી સેવા થાય તે, ગૃહસ્થને આ બે સાધનમાંથી એક સાધનથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી. દેહવડે સેવાથી દેહ અને ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં જોડાવાથી દેહાધ્યાસ અને ઇન્દ્રિયાધ્યાસ મટી જાય છે અને ધનવડે સેવા થવાથી ધનમાં લાગેલું અંતઃકરણ પણ ધનની સાથેજ પ્રભુમાં જોડાવાથી અંતઃકરણનો અધ્યાસ મટી જાય છે. માટે દેહવડે અને ધનવડે એ બંનેવડે ગૃહસ્થે સેવા કરવી જોઈએ. એ બંને સાધનથી સેવા કરવાથી ચિત્ત પુરેપુરું ભગવત્ પરાયણ થાય ત્યારે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ ગણાય.

ધન સંકોચવાળા વૈષ્ણવેએ એમ ન સમજવું કે ધન વગર યથાર્થ સેવા ન બની શકે.

સંસારનાં દુઃખો અહંતામમતારૂપી અવિદ્યાને લીધે જીવને વેઠવાં પડે છે, પણ તનુજી વિક્તજી સેવા કરવાથી મામસી સેવા સિદ્ધ થયા પહેલાં વચમાંજ સંસારના દુઃખોની નિવૃત્તિ થાય છે, તેમજ પ્રજ્ઞાનો ઝોધ થાય છે. એ રીતે સેવામાં એ ઝે ફળ અવાંતર ફળ છે. મુખ્ય ફળ તો ભગવાનની પ્રાપ્તિ છે.

શરીરને તાલે વગેરે પીડાથી થતું દુઃખ, સગાં સંબંધીને તેના દુઃખથી થતું દુઃખ, ધન વગેરે સાધનો જવાથી થતું દુઃખ વગેરે દુઃખો અહંતામમતાવાળા સાધારણ માણસને થાય છે. પરંતુ ભક્તને આમાંનું કાંઈ થતું નથી. મતંજી કે ભક્તના ચિત્તમાં ગમે તેવા લૌકિક ખનાવથી મુખ કે દુઃખ ઉત્પન્ન થતું નથી. સેવાની મધ્યદશામાં પ્રજ્ઞાનો ઝોધ શી રીતનો થાય છે, તે હવે પછીનાં ૩ બી ૧૩૫ મુખીના શ્લોકથી વિસ્તારથી બતાવ્યું છે. અને સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ ત્યાર પછી ૩ શ્લોકથી જણાવી છે.

પરં બ્રહ્મ તુ કૃષ્ણોહિ સાંચન્દ્રાલંકં વૃહત્

દ્વિરૂપં તદ્વિ સર્વં સ્યાત્ એકં તસ્માદ્વિલક્ષણમ્ ॥ ૩ ॥ .

અર્થ—કૃષ્ણ તો પરંબ્રહ્મ છે, અને અક્ષર અચ્ચિદાનંદરૂપ છે. તે અક્ષરબ્રહ્મનાં પણ બે રૂપ છે. એક જગત છે અને એક તેનાથી વિલક્ષણ છે.

બૃહત્ એટલે અક્ષરબ્રહ્મ સત્, ચિત્ અને આનંદરૂપ છે. આ અક્ષરબ્રહ્મમાં આનંદ ગણત્રીમાં આવે તેટલો છે,

તે બાબત તત્તરીય ઉપનિષદમાં મનુષ્યથી સોસોગણા આનં-
દની ગણતરી કરતાં છેવટ અક્ષરબ્રહ્મ સુધી આનંદની ગણતરી
કરેલી છે. તેનાથી અનંતગણો આનંદ શ્રીકૃષ્ણનો છે, તેની
ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી. તે પૂર્ણાનંદ છે. શ્રીકૃષ્ણ અક્ષર-
બ્રહ્મથી પર છે. અક્ષરમાંથીજ આ જગત થયેલ છે, છતાં
અક્ષરબ્રહ્મના મૂળ સ્વરૂપમાં કાંઈ વિકાર થતા નથી. જેમ
લચ્ચંતામણિ કદપવૃક્ષ ઇચ્છિત ફળ આપે છે છતાં તેમાં કાંઈ
ન્યૂનતા થતી નથી, તેમ અક્ષરબ્રહ્મમાંથી આ પ્રપંચ (જગત)
થયેલ છતાં તેમાં કાંઈ ન્યૂનતા થતી નથી. આ જગતના
સ્વરૂપથી અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ વિલક્ષણુ છે. જગત કરતાં
અક્ષરબ્રહ્મમાં વિલક્ષણુતા એ છે જે જગત અક્ષરબ્રહ્મનો
અંશ છે, છતાં પ્રલયકાળમાં અક્ષરબ્રહ્મમાં તેનો લય થાય
છે, એટલે અક્ષરબ્રહ્મમાં તે મળી જાય છે, પણ અક્ષરબ્રહ્મ
તો સર્વકાળમાં નિર્વિકાર કાયમ રહે છે.

अपरं तत्र पूर्वस्मिन् वादीनो बहुधा जगुः

मायिकं सगुणं कार्यं स्वतंत्रं चेतिनैकधा ॥ ४ ॥

અર્થ—ત્યાં પહેલામાં (અક્ષરબ્રહ્મજ જગતના રૂપથી
પ્રગટ થયું છે તે જગતરૂપમાં) વાદી લોકો (વેદ મતથી
વિરુદ્ધ) બહુ પ્રકારે કહે છે. કોઈ માયિક કહે છે, કોઈ
સગુણુ કહે છે, કોઈ (પરમાણુનું) કાર્ય કહે છે, કોઈ સ્વતંત્ર
કહે છે એ પ્રમાણે વળી બીજા અનેક પ્રકારથી કહે છે.

માયિક—દોરીમાં સરખી બંધિ થાય છે, અથવા

સ્ત્રીપમાં જેમ ચાંદીની ભાંતિ થાય છે, તેમ નિર્ગુણ પ્રકાશમાં આ જગતની ભાંતિ થઈ છે. એમ માયાવાદીઓ કહે છે. આ સિદ્ધાંત શ્રીશંકરાચાર્યનો છે અને તે શાંકરમત કહેવાય છે.

સગુણ—સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ આ ત્રણ ગુણથી જગતની ઉત્પત્તિ થઈ છે એમ સેશ્વર સાંખ્યમતવાળા અને પાતાંજલ-યોગ, શાસ્ત્રીઓ માને છે.

કાર્ય—પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ એ સર્વના પરમાણુઓનો સંયોગ, ઇશ્વરની ઇચ્છાથી તેમાં ક્રિયા ઉત્પન્ન થવાથી થાય છે, ત્યારે એકબીજામાં મળવાથી આ કાર્યરૂપ જગત થયું છે, એમ તંશાસ્ત્રવાળા અને ન્યાયશાસ્ત્રવાળા (ગૌતમ, કણ્વાદ) કહે છે.

સ્વતંત્ર—કર્મવાળા મીમાંસક (જૈન) કહે છે કે આ જગત જેવું દેખાય છે તેવું અનાદિ છે અને કાયમ રહે છે, તેનો કોઈ કર્તા નથી જગત પોતેજ સ્વતંત્ર છે.

આ પ્રમાણે બીજા અનેક પ્રકારે કહે છે તે નિબંધ, વિદ્વન્મંડન, શુદ્ધાદ્વૈત માર્તંડ વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં વિસ્તરથી બતાવેલ છે. પરંતુ તે સર્વ સિદ્ધાંત વેદ વિરુદ્ધ છે એમ તે ગ્રંથોમાં સાબીત કરેલું છે. હવે શ્રુતિનો ખરો સિદ્ધાંત બતાવે છે -

તદેવૈતત્ત્વકારેણ ભવતીતિ શ્રુતેર્મતમ્

દ્વિરૂપં ચાપિ ગંગાવદ્ જ્ઞેયં સા જલરૂપિણી ॥ ૬ ॥

માહાત્મ્યસંયુતા નૃણાં સેવતાં શ્રુત્તિશ્રુત્તિદા
 ગાંદામાગવિધિના તથા બ્રહ્માપિ બુદ્ધયતામ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—તે (અક્ષરબ્રહ્મ) જ તે (જગત્)ના પ્રકરવડે થાય છે, એ પ્રમાણે શ્રુતિતો મત છે, અતે તે જે રૂપ પણ ગંગાની પેઠે જાણવાં. જલરૂપિણી ગંગાની પેઠે જગત છે, અને માહાત્મ્ય સંયુક્ત સેવનારા નરને મર્યાદામાર્ગના વિવિધ ભોગ અને મોક્ષ દેનાર જેમ ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક-તીર્થ-સ્વરૂપ-શક્તિસ્વરૂપ છે, તેમ અક્ષરબ્રહ્મ જાણવું.

ગંગાજીનો જે દૃષ્ટિગોચર પ્રવાહ છે, તે જલરૂપે છે તે વૃષ્ટિથી વધે છે, ને તાપથી ઘટે છે, તેમ આ જગતરૂપ સ્વરૂપ છે, અને ગંગાજીનું જીવનું પાપમોચન આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે, તે ગંગાજીનું માહાત્મ્ય જાણીને જે માણસ ગંગાજીની સેવા (ધ્યાન) કરે તેને મર્યાદામાર્ગની રીતે ભોગ અને મોક્ષ દેનાર સ્વરૂપ છે, તે પ્રમાણે અક્ષરબ્રહ્મ સ્વરૂપ છે. એટલે અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જ્ઞાની તથા મર્યાદાબક્તો (સાધનબળવાળા) ને પોતામાં મોક્ષ આપે છે, અને ગંગાજીના જલરૂપથી તીર્થરૂપ જુદું છે, છતાં અભિન્ન છે. તેમજ જગત અક્ષરથી જુદું છે, છતાં અભિન્ન છે.

જેમ દૂધમાં સાકર મળેલી હોય તે સાકર દૂધથી ગુણમાં જુદી છે, છતાં દૂધની સાથે એકત્રીત (વાણ્ણાતાણ્ણની

પેઠે) ભણેલી છે, તેમજ જગત ને અક્ષર બુદ્ધ' છતાં અ-
લિખિત વાણીતાણીની પેઠે ઓતપ્રોત છે, બુદ્ધ' નથી.

તન્નૈવ દેવતા મુર્તિર્ ભક્ત્યા યા દશ્યતે ક્વચિત્ ॥

ગંગાયાં ચ વિશેષેણ પ્રવાહાભેદબુદ્ધયે ॥ ૭ ॥

પ્રત્યક્ષા સા ન સર્વેષાં પ્રાકામ્યં સ્યાત્તયા જલે

વિહિતાશ્ચ ગ્લાન્તાદ્દે પ્રતીત્યાઽપિ વિશિષ્યતે ॥ ૮ ॥

અર્થ—પ્રવાહમાં અલેહ (પ્રવાહથી ગંગાજી લિખિત
નથી એવી) બુદ્ધિને લીધે વિશેષપણથી ગંગાજીમાં ભક્તિ-
વડે ક્યારેક તે સ્થળમાં (ગંગા તીરને વિષે) ગંગાજીની
દેવમૂર્તિ (ગંગાજીનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ) દેખાય છે. તે સ્વરૂપ
સર્વને પ્રત્યક્ષ થતું નથી, છતાં તે વડે (ગંગાજીના દેવતાઈ
સ્વરૂપવડે) જલમાં પ્રાકામ્ય (ફળપણું) છે, અને (તે બાબત)
વિહિત (શ્રાવ્યમાં કહેલા) ફલથી અને (ગંગાજીના અનન્ય
ભક્તોની) પ્રતીતિવડે વિશેષથી જણાય છે.

આપણી ચર્મચક્ષુને ગંગાજીનો પ્રવાહ પ્રત્યક્ષ છે, પ-
રંતુ તેમાં રહેલા આધ્યાત્મિક પાપમોચક દેવતા અને આધિ
દેવિક સાક્ષાત્ સ્વરૂપાત્મક ગંગાજી એ પ્રત્યક્ષ નથી, અને
આપણે આવા મલિન અંતઃકરણથી ગમી તેટલા ઉપાયવડે
તે પ્રત્યક્ષ કરી શકીએ તેમ નથી. તેને માટે તો અંતઃકરણ-
માંથી આ સંસારનો મલિન અધ્યાસ જ્યારે મટી જઈ
અંતઃકરણ ગંગાજીના સ્વરૂપ ભણવામાંજ તક્ષીન બની જાય

તો તે ભક્તિને લીધે જ્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ગંગાજી પ્રસન્ન થઈ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવે છે. આટલી હદે પહોંચવા માટે પ્રથમ તો શાસ્ત્ર ઉપર અને ભક્તનાં વચનો ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી આગળ વધવું જોઈએ તે વગર ખીજે કોઈ ઉપાય નથી.

यथा जलं तथा सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत् ॥

यथा देवी तथा कृष्णः तत्राप्येतदिहोच्यते ॥ ९ ॥

जगत त्रिविधं प्रोक्तं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥

देवतारूपवत्પ્રોક્તા ब्रह्मणोत्थं हरिर्मतः ॥ १० ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે (ગંગાજીનું) જલ છે, તે પ્રમાણે સર્વ (જગત) છે. જે પ્રમાણે ગંગાજીનું પાપમોચન શક્તિ સ્વરૂપ (આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ) છે, તે પ્રમાણે અક્ષરબ્રહ્મ છે અને જે પ્રમાણે સ્વરૂપાત્મક દેવી ગંગાજી છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ છે. ત્યાં પણ તેજ પ્રમાણે કહેવાય છે.

આ રીતે જગત ત્રણ પ્રકારે (ત્રિગુણાત્મક) કહેલું છે. તેથી તે ગુણના અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ દેવતારૂપપણાથી કહેલા છે. એજ પ્રમાણે અક્ષરબ્રહ્મમાં રહેલા હારિ માનેલા છે.

ગંગાજીનાં ત્રણ સ્વરૂપ સાથે શ્રીકૃષ્ણના ત્રણ સ્વરૂપની સરખામણી આ પ્રમાણે કરાય છે:-

આધિભૌતિક. આધ્યાત્મિક. આધિદેવિક.

ગંગાજનાં સ્વરૂપ. પ્રવાહરૂપ. પાપમોચની લક્ષ્મણમ્ય
શક્તિ. સાક્ષાત્ સ્વરૂપ.

શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપ. જગતરૂપ. અક્ષરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ.

જેમાં ગંગાજના પ્રવાહરૂપથી સ્નાનાદિ બાહ્ય વ્યવહાર
ચાલે છે, તેમ જગતરૂપથી બાહ્ય વ્યવહાર ચાલે છે.

જેમ પાપમોચની શક્તિસ્વરૂપ ગંગાજનું દર્શન થતું
નથી, તેમ અક્ષરબ્રહ્મનું દર્શન પણ થતું નથી.

જેમ ગંગાજનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ લક્ષ્મણમ્ય છે, તેમજ
શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ લક્ષ્મણમ્ય દર્શનીય છે.

જેમ ગંગાજનું પ્રવાહી સ્વરૂપ, પાપમોચની સ્વરૂપ,
તથા સાક્ષાત્ દર્શનીય સ્વરૂપ એકબીજાથી અલિપ્ત છે,
તેમજ જગત, અક્ષર અને શ્રીકૃષ્ણ અલિપ્ત છે.

જેવી રીતે જગતના અધિષ્ઠાતા-ગુણાધિષ્ઠાતા ત્રણ
દેવ છે, તેજ મુજબ અક્ષરમાં શ્રીકૃષ્ણ છે. એટલે જગત
અને અક્ષરબ્રહ્મ વચ્ચે જેવો સંબંધ છે, તેવો સંબંધ ગુણા-
ધિષ્ઠાતા ત્રણે દેવ અને શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે છે. મતલબ કે
અક્ષરમાંથી જગતરૂપ પ્રભુધરૂપથી થયેલ છે, તેમજ કૃષ્ણની
ધરૂપથી અક્ષરમાંથી જગતના નિયામક ત્રણ દેવ પણ ઉત્પન્ન
થયેલા છે, અને તે ત્રણેના નિયામક શ્રીકૃષ્ણ છે, એટલે ખરી
રીતે તો જગતના ખરા નિયામક તો શ્રીકૃષ્ણજ છે. તેમની
ધરૂપ પ્રમાણે ત્રણે દેવો જગતનો કારભાર ચલાવે છે.

કામચારર લોકેઽસ્મિન્ બ્રહ્માદિભ્યો ન વાગ્યવા ॥

પરમાનંદરૂપે તુ કૃષ્ણે સ્વાચ્ચનિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૧ ॥

અતસ્તુ બ્રહ્મવાદેન કૃષ્ણે બુદ્ધિર્વિધીયતામ્ ॥

અર્થ:—આ પ્રજ્ઞાદિથી આ લોકમાં લૌકિક કામચાર થાય છે. અન્યથા (બીજા પ્રકારનો)-અલૌકિક કામચાર થતો નથી. (ભક્તનો કામચાર) તે પોતાના આત્મારૂપ પરમાનંદ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં થાય છે. (આ લોકમાં થતો નથી) એ નિશ્ચય છે, તેથી પ્રજ્ઞવાદવડે શ્રીકૃષ્ણમાં બુદ્ધિ વશેષે કરી ધારણ કરવી.

આ જગતના કામચારને માટે પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ દેવ છે તે ગુણાભિમાની દેવ છે, તેમનાથી આલોક સંબંધી કાર્ય થાય છે, પણ અલૌકિક કાર્ય એટલે આંદ લોકથી પર જે અક્ષરપ્રજ્ઞ અને તે અક્ષરપ્રજ્ઞથી પર જે પૂણું પુરુષોત્તમ તેમની પ્રાપ્ત તેમનાથી થતી નથી.

વળી જેઓ પુરુષોત્તમના ભક્ત છે, તેમને આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કામચાર શ્રીપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણથીજ થાય છે. આ લોકના કામચાર માટે પણ આ લોકના અધિષ્ઠાતા પ્રજ્ઞા વગેરે દેવોમાં તે ભક્તોને લગારે નિષ્ઠા રહેતી નથી, કારણકે રાજા પોતાનું રાજ્ય ગ્રહાવવા માટે જે રાજદારી અમલદારો નીમે, તેમની સત્તા તે રાજાના મહેલમાં કાંઈ ચાલતી નથી, ત્યાંતો સર્વ વ્યવહાર રાજાની ઈચ્છા પ્રમાણેજ થાય છે. તેમને કે.ઇ ચીજની ઈચ્છા માટે રાજાનીજ પ્રસન્નતા મેળવવાની હોય છે, યાંજ રાજદારી

અમલદારોની ઇચ્છાને અનુભવવાની કશી જરૂર પડતી નથી. તેમજ પુરુષોત્તમના ભક્તોનો સર્વ વ્યવહાર શ્રીપુરુષોત્તમની ઇચ્છા પ્રમાણે જ થાય છે, અને ભક્તોને તેમની જ પ્રસન્નતા મેળવવાની હોય છે, માટે પાછળ કહેવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે બ્રહ્મચાર્યવડે આજી જગતના નિયામક પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે, એમ બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવો.

ઉપાધિનાશે વિજ્ઞાને બ્રહ્માત્મત્વાવબોધને ॥ ૧૨ ॥

ગંગાતીરથિનો યદ્દદ્ દૈવર્તા તત્ર પશ્યતિ ।

તથા કૃષ્ણં પરંબ્રહ્મ સ્વસ્મિન્ જ્ઞાતી પ્રપશ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—ગંગાતીરમાં રહેલો ગંગાજીનો અનન્ય ભક્ત જે પ્રમાણે ત્યાં (ગંગાજીના પ્રવાહમાં) સ્વરૂપાત્મક ગંગાજીનાં દર્શન કરે છે, તે પ્રમાણે ઉપાધિનો નાશ થયે છે, અને વિજ્ઞાન થયે છે, તથા જગત અને પોતાના આત્માને અક્ષરાત્મક જાણવાનો થયે છે, જ્ઞાની પોતામાં શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપને જુએ છે.

જીવને જ્યાં સુધી અહંતા મમતારૂપ ઉપાધિ લાગી છે ત્યાંસુધી જીવભાવ રહે છે. જ્યારે પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ ઉપાધિનો નાશ થાય અને પોતે અક્ષરનો અંશ છે, તેમજ આ જગત પણ અક્ષરનો અંશ છે, માટે અક્ષરબ્રહ્મ એ પોતાનો આત્મા છે એમ જાણે, ત્યારે પોતાના અંતરમાં રહેલા પરબ્રહ્મનાં તે જ્ઞાનીને દર્શન થાય છે. કારણકે અક્ષરબ્રહ્મ એ શ્રીકૃષ્ણનું ધર્મ છે, અને પોતાના આત્માને

અક્ષર સ્વરૂપ જાણ્યું, તો પછી આત્મામાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણના પ્રગટ સ્વરૂપથી દર્શન થાય છે. તે બાબતમાં ગંગાજી અને તેમના લક્તનો હાખલો આપ્યો છે કે ગંગાને ઠાંઠે રહેલો ગંગાજીનો અનન્યલક્ત જે પ્રમાણે સાક્ષાત્ ગંગાજીના સ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે, તેજ પ્રમાણે બધી ઉપાધી મટી જઈ જે અક્ષરબ્રહ્મ સ્વરૂપને આત્મા માને છે, અને અનન્ય મન-વડે તે આત્મામાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણને જે બજે છે, તેને આત્મામાં રહેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દર્શન આપે છે.

આત્મનિ બ્રહ્મરૂપેતુ છિદ્રાવ્યોમ્નિવ ચેતના ॥

અર્થ—આકાશમાં છિદ્રો (અનેકપણું) છે એવી બુદ્ધિ (ચારણી વગેરે) ઉપાધિથી થાય છે; તેના સરખી આત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મરૂપમાં અનેકપણાની બુદ્ધિ પણ ઉપાધિથી થાય છે.

પોતાના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન, દેહાધ્યાસ, ઈન્દ્રિયાધ્યાસ, અંતઃકરણાધ્યાસ, અને પ્રાણાધ્યાસ એ પંચપર્વ અવિદ્યારૂપી ઉપાધિ જીવને લાગેલી છે જેથી આ જગતમાં અનેકપણું દેખાય છે, પણ જ્યારે પંચપર્વ વિદ્યાવડે આ અવિદ્યાનો નાશ થઈ જીવ પોતાનું સ્વરૂપ જાણે છે ત્યારે તેને આ સર્વ જગત પ્રભુનું જ કાર્ય છે, અને પ્રભુ પોતે જ જગતરૂપ થયા છે, આણું સર્વમાં બ્રહ્મરૂપ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે જગતમાં અનેકપણાનો ભ્રમ નાશ પામી જાય છે ત્યારે બ્રહ્મભાવ થયો ગણાય છે.

બ્રહ્મભાવ થવો એ મુખ્ય કૃતિ નથી. સેવાનું મુખ્ય કૃતિ તો સર્વાત્મભાવ છે. સેવાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ

પ્રભુ મળવામાં સતત ભરહુભાવ થાય ત્યારે પ્રભુ સિવાય રહ્યું ન બાક્ય તેવી દશા થાય ત્યારે સર્વાત્મભાવ થયો ગણાય. ગોપીજન અને ઉદ્ધવના સમાગમ પ્રસંગમાં ઉદ્ધવ ને જે બ્રહ્મ-ભાવ હતો, તે બંનેનો ભેદ ભાગવત દશમસ્કંધમાં તે પ્રસંગમાં બતાવેલ છે.

આ પ્રમાણે ત્રીજા શ્લોકથી ૧૩૦ શ્લોક સુધી ૧૧૦ શ્લોક વડે સેવાની મધ્ય દશામાં થતો બ્રહ્મબોધ કહ્યો. હવે સેવાના મધ્યકાળમાં સંસારની નિવૃત્તિ થાય છે તે ત્રણ શ્લોકથી કહે છે.

સંસારી યસ્તુ ભજતે સ દૂરસ્યો યથા તથા ॥ ૧૪ ॥

અપેક્ષિતજલાદીનામ અભાવાત્તત્ર દુઃસ્વભાક્ ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે ગંગાથી દૂર રહેલો છતાં ગંગા-જળની અપેક્ષાવાળો માણસ ત્યાં ગંગાજળના અભાવથી દુઃખ ભોગવે છે, તે પ્રમાણે સ્વરૂપ સંબંધની અપેક્ષા છતાં સંસારી (અહંતા મમતા છૂટયા વગરનો) શ્રીકૃષ્ણને ભજે, છતાં તેને સંસારનાં દુઃખો તો ભોગવવાંજ પડે છે.

ગંગાજળથી દૂર રહેલો ગંગાજળનો ભક્ત છતાં, ગંગા-જળ મેળવી શકતો નથી, તેમજ ગંગાજળના પ્રવાહમાં સ્નાનવડે પાપમુક્ત થવારૂપી કલ્યાણ, તેમજ ઉત્તમ ફળ, ગંગાજળનાં સક્ષાત્ દર્શન, એ ત્રણે ફળ વિનાનો રહે છે, તે પ્રમાણે જેને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું નથી, જેથી શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ પરોવાયું નથી, એવા સંસારાસક્ત ભક્ત

પ્રભુ ભજે તોપણ પોતાની સંસાર આસક્તિ (પંચપર્વ અવિદ્યા) ને લીધે સંસારનાં દુઃખ ભોગવનાર થાય છે. પોતાના અને જગતના સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી, જેથી કૃષ્ણના સાક્ષાત્ સ્વરૂપનાં દર્શન પણ થઈ શકતાં નથી.

આ પ્રમાણે ગંગાજીના સ્વરૂપવડે આ જગત, અક્ષર-બ્રહ્મ તથા શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ ઓળખાવે છે. અને તેના અભાવવડે સંસારનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તે બતાવ્યું છે.

તસ્માત્ શ્રીકૃષ્ણમાર્ગસ્થો વિમુક્તઃ સર્વલોકતઃ ॥૧૫॥

આત્માનંદસમુદ્રસ્થં કૃષ્ણમેવ વિચિંતયેત્ ॥

અર્થ—ત (૧૩, ૧૪ શ્લોકમાં કહેલ) કારણથી શ્રીકૃષ્ણના માર્ગ (પુષ્ટિમાર્ગ) માં રહેલો અને સર્વ લોકથી મુક્તએલો ભક્ત આત્મરૂપ આનંદસમુદ્ર (અક્ષર) ને વિષે રહેલા શ્રીકૃષ્ણનું જ ચિંતન કરે.

પાછળના બંને શ્લોક ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે, ગંગાજીના અનન્ય ભક્તને ગંગાજીના સાક્ષાત્ સ્વરૂપના દર્શન માટે બીજા સ્થાનનો આશ્રય ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને શ્રીગંગાજીના તટ પાસે રહીને જ શ્રીગંગાજીના સ્વરૂપનાં દર્શન માટે અંતઃકરણ ગંગાસ્વરૂપમાં જ તહીં કરવું જોઈએ.

તેજ મુજબ શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્ દર્શનની અપેક્ષા-વાળાએ શ્રીકૃષ્ણના માર્ગમાં (પુષ્ટિમાર્ગમાં) રહી અન્ય આશ્રય (સર્વલોક સંસાર) થી વિમુક્ત થવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ અંતઃકરણ આનંદાત્મક અક્ષરનાં રહેલા પૂર્ણાનંદ

શ્રીકૃષ્ણમાંજ તદ્દીન કરવું જોઈએ. સંસાર આસક્તિથી છૂટ્યા વગર શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ થતી નથી, અને શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ થયા પછી પણ અંતઃકરણને વિષય શ્રીકૃષ્ણ જ થાય, ત માટે સંસારને તદ્દન ભૂલવો જોઈએ.

લોકાર્થીં ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં ક્લિષ્ટો ભવતિ સર્વથા ॥ ૧૬ ॥

ક્લિષ્ટોઽપિ ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં લોકો નશ્યતિ સર્વથા

અર્થ—જે લોકાર્થી કૃષ્ણને ભજે, તે સર્વથા કલેશ થાય છે, પરંતુ કલેશ થયા છતાં (દઢ મન રાખી) કૃષ્ણને ભજે, તે તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે.

૧૪ મા. પ્રલોકમાં કહ્યું કે સંસારમાં આસક્તિવાળાને દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે, તે પછી શ્રીકૃષ્ણના ભજનથી શું કલ્યાણ થાય ? આમ શકા થાય તે શંકાનું નિરાકરણ આ પ્રલોકમાં કરે છે કે જે સંસારઆસક્તિ છતાં શ્રીકૃષ્ણને ભજે તે સંસારના દુઃખથી અંતઃકરણ દુઃખી થાય છે, આવી દુઃખી અવસ્થામાં શ્રીકૃષ્ણના ભજનથી કાંઈ લાભ થતો નથી, એમ સમજી ભજન છોડીદે તે તે સંસારનો—દુઃખનો અનુભવ કય કરે છે, પરંતુ સંસારના દુઃખનો અંતઃકરણને દુઃખી અનુભવ કરવો પડતો છતાં શ્રીકૃષ્ણના ભજનથી માફે કલ્યાણ થશેજ, એમ જે મનમાં વિશ્વાસ રાખે તે દુઃખી છતાં શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવાથી તેનો સંસારસર્વથા નાશ પામે છે, મતલબ કે સંસારથી મુક્તિ મળે છે. જ્યારે સંસારનાં દુઃખોથી અંતઃકરણ મુકત થાય છે, એટલે પછી નિરૂપ.વિભજન-ખળથી આરમારૂપ અક્ષરમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણના દર્શન થાય છે.

હવે કેવળ જ્ઞાની કરતાં અજ્ઞાની ભક્તની ઉત્તમતા
૨૥ શ્લોક વડે ખતાવે છે.

જ્ઞાનાભાવે પુષ્ટિમાર્ગીં તિષ્ઠેત્પૂજોત્સવાદિષુ ॥ ૧૭ ॥

મર્યાદાસ્થસ્તુ ગંગાયાં શ્રીભાગવતતત્પરઃ ॥

અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક ઇતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—જ્ઞાનના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીં શ્રીભાગવતમાં તત્પર થઈને પૂજા (સેવા) અને ઉત્સવાદિકમાં રહે, અને મર્યાદામાં રહેલો ભક્ત શ્રીભાગવતમાં તત્પર રહી ગંગાજીને કાંઠે રહે. પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુગ્રહ નિયામક છે, (જેથી અમુક દેશનું નિયામકપણું નથી.) એ પ્રમાણે સ્થિતિ કરવી. (જ્યાં ભાગવત ભજનમાં મન પરોવાય એવા નિરૂપાધિ સ્થાનમાં રથાત કરવી.)

જ્ઞાની ભક્તની સ્થિતિ ૧૩ મા. શ્લોકમાં કહી, ૧૪ મા. શ્લોકમાં સંસાર આસક્ત ભક્તની સ્થિતિ કહી, ૫છી ૧૫ મા. શ્લોકમાં સંસાર આસક્તિને છોડી શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવા કહ્યું, અને એક શ્લોકથી સંસારી દુઃખ ભોગવતો છતાં દૃઢ મન રાખી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરે, તો સંસારથી મુકાય છે એ હકીકત કહી.

હવે ૧૧ શ્લોકથી અજ્ઞાન અવસ્થાવાળા મર્યાદામાર્ગીં અને પુષ્ટિમાર્ગીં ભક્તે પોતાના કલ્યાણ માટે શું કરવું તેના ઉપાય માટે ખતાવે છે કે—

પુષ્ટિમાર્ગીં ભક્તે શ્રીભાગવતમાં તત્પર રહેવું એટલે

તેના વાંચન અને મનનમાં તત્પર રહેવું, અને ઠાકુરજીની સેવા તથા ઉત્સવોમાં પ્રવૃત્ત રહેવું, ક્યાં રહેવું તેનો નિયમ નથી. કારણકે પ્રભુ અનુગ્રહ (કૃપા) થીજ કલ્યાણ કરવાના છે.

મર્યાદામાર્ગી અજ્ઞાન અવસ્થાવાળા ભકતે શ્રીભાગવતમાં તત્પર રહી ગંગાજીના કાંઠ પર રહેવું, કારણકે તેને પ્રભુના અનુગ્રહનું ખજાનો નથી, પણ સાધનનું ખજાનો છે, માટે ઉત્તમ ગણાતા સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ. તેને પ્રભુની સેવામાં અને ઉત્સવાદિકમાં હર્ષ આવતો નથી. તેમાં સ્નેહપૂર્વક તે પ્રવૃત્ત થતો નથી. પોતાના મનની વૃત્તિ-અધોગતિ ન થવા માટે સત્સંગ જડે તવા ઉત્તમ સ્થાનમાં રહેવાની જરૂર છે.

પુષ્ટિમાર્ગીને પણ સત્સંગની જરૂર છે, પણ તેના મનની પ્રવૃત્તિ સેવા અને ઉત્સવાદિક દ્વારા પ્રભુમાં લગાડવાની છે, માટે જ્યાં રહી સેવામાં અને ઉત્સવમાં આનંદથી ભાગ લઈ શકે અને મનમાં ઉદ્વેગ ન રહે, તે સ્થાનમાંજ તેને રહેવાની આવશ્યકતા છે, માટે અમુક સ્થાનમાં રહેવાનો તેને નિર્ણય નથી.

उभयोस्तु क्रमेणैव पूर्वोक्तैव फलिष्यति ॥

ज्ञानाधिको भक्तिमार्ग एवं तस्मान्निरूपितः ॥ १९ ॥

અર્થ—ઉભયને ક્રમવડે પહેલાં કહેલી માનસી સેવારૂપી કૃપા મળે છે. જ્ઞાનથી અધિક ભક્તિમાર્ગ છે તેથી એ પ્રમાણે નિરૂપણ કરેલું છે.

પોતાના સ્વરૂપનું અને અક્ષરનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં

લક્ષિતમાર્ગ (સ્નેહમાર્ગ) થી કલ્યાણ થવાની તે બંને (મર્યાદાલક્ષિત અને પુષ્ટિલક્ષિત) ની અતઃકાલિની વૃત્તિ હોવાથી તેને કૃણ એકદમ ન મળતાં કમવડેજ મળે છે, પરંતુ મળવાનું કૃણ પહેલાં કહેતી માનસી સેવારૂપ કૃણ મળે છે; કારણ કે પ્રભુમાં સ્નેહવડે આગળ વધવાથી મન પ્રભુમાંજ જોડાય છે, જેથી માનસી સેવાજ સિદ્ધ થાય છે.

જ્ઞાનમાર્ગનું કૃણ અક્ષર પ્રાપ્તિ છે એટલે જ્ઞાની અક્ષરમાં સાયુજ્ય પામે છે. લક્ષિત માર્ગમાં જે મર્યાદા લકતો છે તેને પ્રથમ જો કે અક્ષર પ્રાપ્તિ છે પણ જ્ઞાની કરતાં તેને અક્ષર પ્રાપ્તિમાં વિલક્ષણતા છે. જ્ઞાનીને કૃષ્ણા સંસારના દુઃખનાં નિવૃત્તિ તીજ અપેક્ષા હોવાથી જેમ નદી સમુદ્રમાં મળી જાય છે પણ મર્યાદા લકતોને તો અક્ષર સ્વરૂપના દર્શન સ્પર્શ અને તેની સાથે સંભાષણની લાવના હોવાથી તેને તેવી પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેવા મર્યાદા લકતોપર વિશેષ કૃપા થતાં પુરુષોત્તમનાં દર્શનાદિક પણ ક્રમે ક્રમે થાય છે.

મકત્યભાવે તુ તારસ્થો યથા દુષ્ટૈઃ સ્વકર્મભિઃ ॥

અન્યથા ભાવમાપન્નઃ તસ્માત્સ્થાતાન્ન નશ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે ગંગાતીર્થને વિષે રહેલો પોતાના દુષ્ટ કર્મથી અન્યથા લાવને પામેલો તે સ્થાનથી નાશ પામે છે, તે પ્રમાણે લક્ષિતના અલાવમાં પણ ઉત્તમસ્થાનમાં એટલે પ્રદક્ષિણમાં અથવા લકતને ત્યા જન્મ દયા છતાં પોતાના દુષ્ટ કર્મવડે નાશ પામે છે.

ભક્તિ ન હોય તેા ક્રૂપા ઉત્તમ સ્થાનમાં રહેવાનું કશું કૃણ નથી જેમકે ગંગાજીમાં ભક્તિ વગરના ગંગાજીને કાંઠે રહેનારા પોતાના દુષ્ટ કર્મવડે અન્યથા ભવને પામેલા (સંસારાસક્ત વચ્ચેલા અથવા પાપાચરણના આસક્ત થયેલા) તે સ્થાનમાં રહ્યા છતાં પોતાની હાલની સ્થિતિથી નાશ પામે છે.—હોઠા પડે છે.—નીચ યોનિમાં પડે છે. તેમજ ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિ વગરનો આદ્વણ કૃણમાં કે ભક્તને ત્યાં જન્મ પામેલો છતાં કાંઈ કૃણ મેળવી શકતો નથી. પોતાના દુષ્ટ કર્મવડે તે મળેલા સારા ઠેકાણેથી નાશ પામે છે. નીચ યોનિમાં પડે છે કે નરકમાં પડે છે.

एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं मया गुप्तं निरूपितम् ॥

एतद्बुद्ध्या विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात् ॥ ૨૧ ॥

અર્થ:—એ પ્રમાણે મેં પોતાના શસ્ત્રનું સર્વસ્વ ગુપ્તનિરૂપણ કર્યું તે જાણીને પુરુષ સર્વ સંશયથી વિશેષે કરીને મુકાય છે.

સિદ્ધાંત બાબતની બનની તમામ શંકાઓનું આ અંથથી નિરાકરણ થઈ જાય છે. તેમજ પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે બાબતનું પણ આ અંથથી નિરાકરણ થઈ જાય છે, જેથી સિદ્ધાંત અને કર્તવ્ય બાબત મનમાં સશય રહેતા હોય, તે આ અંથના અભ્યાસથી પુરેપુરા નાશ પામી જાય છે.

સિદ્ધાંતમુકતાવલીનો સારાંશ.

- ૧ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સત્તા કરવી.
- ૨ મન પરોવી સેવા થાય તે ઉત્તમ છે, અથવા મન સેવા પરાયણુ રહે તે ઉત્તમ છે.
- ૩ માનસી સેવાના સાધનરૂપ તનુજા અને વિતળ સેવા છે.
- ૪ મન પરોવી સેવા કરવાથી સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ અને બ્રહ્મનો બોધ એ બે અર્વાતર ફળ થાય છે, મુખ્ય ફળ તો મન સેવા પરાયણુ રહે તેજ છે.
- ૫ જોમ ગંગાજીના (૧) જળરૂપ, (૨) તીર્થરૂપ, અને (૩) સાક્ષાત્ લક્ષ્મી ગમ્ય સ્વરૂપ એ ત્રણ સ્વરૂપ છે, તેમજ શ્રીકૃષ્ણના પણ (૧) જગતરૂપ, (૨) અક્ષરરૂપ, અને (૩) લક્ષ્મી ગમ્ય સાક્ષાત્ સ્વરૂપ એ ત્રણ સ્વરૂપ છે.
- ૬ જગતના નિયામક ત્રણ દેવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ફક્ત જગતના કામચાર માટે છે, તેઓ સ્વતંત્ર નથી, માટે બ્રહ્મવાદીઓએ શ્રીપૂર્ણપુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં બુદ્ધિ રાખવી.
- ૭ જીવ અક્ષરબ્રહ્મનો અંશ છે, છતાં આવધાને લીધે પોતાનું સ્વરૂપ જાણતો નથી.
- ૮ અવિધાને લીધે સંસારમાં આસક્ત રહી શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો ગંગાજીથી દૂર રહેલા માણસને ગંગાજીના અભાવથી દુઃખનો અનુભવ કરવો પડે છે, તેમજ સંસાર આસક્ત માણસને સંસારના દુઃખ ભોગવવા પડે છે. પણ જો અવિધાથી મુક્ત શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવામાં આવે તો તેને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ થાય છે,

માટે શ્રવણાદિકથી પ્રભુનું મહાત્મ્યજ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, જેથી અવિદ્યા નાશ પામે છે.

૯ અવિદ્યા છતાં શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવાવાળાને જો કે સંસારનાં દુઃખ ભોગવવા પડે છે, છતાં તે દુઃખથી કંટાળી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન ન છોડી દે તો તે કૃષ્ણ ભજનજ તેની અવિદ્યા મટાડી દે છે, અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

સેવા સાથે શ્રવણાદિક હોય તો અવિદ્યાથી વહેલો મુકાય છે, અને શ્રવણાદિક વગર ફક્ત સેવામાં આગ્રહી હોય તો સતત શ્રીકૃષ્ણભજનથી પણ અવિદ્યાથી મુકાઈ પ્રભુનું મહાત્મ્યજ્ઞાન થાય છે, પણ તેમાં લગાર વધારે કાળ જાય છે.

૧૦ જ્ઞાનનો અભાવ હોય તો સાધનખળવાળા મર્યાદા ભક્તોએ ગંગાજી વગેરે પવિત્ર સ્થાનમાં રહી ભગવાનની કથાવાર્તામાં ચિત્ત રાખી રહેવું પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોએ તો જ્ઞાનનો અભાવ છતાં ભગવાનની કથાવાર્તામાં ચિત્ત રાખીને પણ પ્રભુની સેવાજ કરવી, તેમને અમુક જગોએ રહેવાનું અવશ્યપણું નથી.

૧૧ મર્યાદામાર્ગીય જ્ઞાની અને ભક્ત બંને ક્રમે ક્રમે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત થઈ શકે છે. જ્ઞાની કરતાં ભક્તનું ઉત્તમપણું છે. એ ભક્તિ શબ્દની વ્યાખ્યાથીજ જણાય છે. પ્રભુનું મહાત્મ્યજ્ઞાન થયા પછી સર્વથી અધિક અને સુદૃઢ સ્નેહ પ્રભુમાં થાય તેવા સ્નેહને ભક્તિ કહે છે.

૧૨ ઉત્તમ સ્થાનમાં રહ્યો છતાં જો ભગવદ્ ભજન ન કરે, તો પોતાના દુષ્ટ કર્મવડે પોતાની આલુ સ્થિતિથી પણ હેઠે પડે છે, માટે ઉત્તમ સ્થાનમાં રહેવાનું પ્રધાનપણું નથી, પણ ભગવદ્ભજનનુંજ પ્રધાનપણું છે.

श्री कृष्णाय नमः

॥ अथ श्रीपुष्टिप्रवाहमर्यादाभेदः ॥

पुष्टिप्रवाहमर्यादा विशेषेण प्रथक प्रथक ॥

जीवदेहक्रियाभेदैः प्रवाहेण फलेन च ॥ १ ॥

वक्ष्यामि सर्वसंदेहा न भविष्यन्ति यत् श्रुतेः ॥

अर्थ—पुष्टि, प्रवाह અને મર્યાદા એ મુખ્ય ત્રણ ધર્મમાર્ગને તે દરેક ધર્મમાર્ગમાં રહેલા જીવ, દેહ અને ક્રિયાના ભેદ સહિત પ્રવાહ (સર્ગ-પરંપરા) વડે અને કૃણવડે વિશેષથી પ્રથક્ પ્રથક્ (જુદા જુદા) કહું છું. જે સાં-લગવાથી સર્વ સંદેહ ન હોય. (સર્વ સંદેહ નિવૃત્ત થઈ જાય.)

ચૈતન્યરૂપ જીવ લગવદ્ અંશપણાથી સર્વ સરખા છતાં કોઈને શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈને અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કોઈ અંધતમસાં પડે છે. એન શસ્ત્રો ઉપરથી જણાય છે. તેા આવી રીતે કૃણમાં ભેદ કેમ પડે છે. (૧)

કેટલાકનો દેહ ઉત્તમ સ્થનીય છતાં તેમની ક્રિયા હીન હોય છે અને કેટલાકનો દેહ હીન સ્થાનીય છતાં તેમની ક્રિયા ઉત્તમ હોય છે તેનું શું કારણ ? (૨)

કેટલાક સંસારના મુખનીજ ઇચ્છાવાળા હોય છે, અને

કેટલાક પરલોકના સુખની ઈચ્છાવાળા હોય છે, અને કેટલાક આલોકની અને પરલોકના સુખ દુઃખની કરી ઈચ્છા ન કરતાં મોક્ષની ઈચ્છાવાળા હોય છે, વળી કેટલાક મોક્ષની પણ ઈચ્છા ન કરતાં ભગવત સેવામાંજ મગ્ન હોય છે. આવી રીતે જુદી જુદી વૃત્તિ હોવાનું શું કારણ, (૩) વગેરે ઘણા પ્રકારની શંકા આ અંધનો અભ્યાસ કરવાથી દૂર થાય છે.

સર્ગથી ત્રણે માર્ગના જીવ જુદા છે, ત્રણેના દેહ જુદા છે, અને ત્રણેની ક્રિયા જુદી છે, તેમજ ત્રણે માર્ગના જીવને થવાનું ફળ એટલે ગતિ જુદી છે, એ બધી બાબત શ્રવણ કર્યા બાદ ત્યારે પુષ્ટિ, મર્યાદા અને પ્રવાહ એ ત્રણે માર્ગ ભિન્ન છે એમ સમજ્ય છે, ત્યારે અનેક પ્રકારના જીવ અને તેઓ જુદી જુદાં બાબતમાં ગુંથાયેલા કેમ રહે છે, બધાને અમુક બાબતજ પ્રિય કેમ લાગતી નથી, તે બાબતના સર્વ સંદેહ દૂર થાય છે. અથવા તે સાંભળ્યા પછી એવા સંદેહ મનમાં થતા નથી.

હવે દોઢ શ્લોકથી પુષ્ટિ, પ્રવાહ અને મર્યાદા એ ત્રણે માર્ગ વિદ્યમાન છે તેની ખાત્રી આપે છે.

મક્તિમાર્ગસ્ય કથનાત્ પુષ્ટિરસ્તીતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૨ ॥

“દ્વૌભૂતસર્ગા ” વિન્યુક્તૈઃ પ્રવાહોપિવ્યવસ્થિતા ॥

વેદસ્ય વિદ્યમાનત્વાન્ મર્યાદાપિવ્યવસ્થિતા ॥ ૩ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગના કથનથી પુષ્ટિમાર્ગ છે એ પ્રમાણે

નિશ્ચય છે. તેમજ ગીતાજીના ૧૬ મા. અધ્યાયનો ૬ શ્લોક
 ક્ષોભૂતસર્ગો એ પ્રમાણેનો છે, તેમાં પ્રવાહ માર્ગની પણ વ્ય-
 વસ્થા છે, તેમજ વેદનું વિદ્યમાનપણું છે તેથી મર્યાદામાર્ગની
 પણ વ્યવસ્થા છે.

(૧) ગીતાજીના ૧૨ મા. અધ્યાયમાં ખાસ ભક્તિમાર્ગ
 કહેલ છે. તે અધ્યાયમાં અને બીજા અધ્યાયમાં પ્રસંગે પ્રસંગે
 ભક્તિમાર્ગનું ઉત્કૃષ્ટપણું વર્ણવેલ છે. ભક્તિમાર્ગ તેજ પુષ્ટિ
 (અનુશ્રવ) માર્ગ છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે.

(૨) ગીતાજીના ૧૬ મા. અધ્યાયના ૬ શ્લોકમાં
 કહેલ છે કે આલોકમાં પ્રાણી માત્રના બે સર્ગ છે. ૧ દૈવ,
 ૨ આસુર. આસુરનું વર્ણન ૭ થી ૨૦ મા શ્લોક સુધીમાં
 બતાવ્યું છે, આસુર તેજ પ્રવાહી કારણ કે આસુર લોકોને
 આ સંસાર પ્રવાહમાં ભટકવાનું છે, માટે તે:પ્રવાહ માર્ગ
 કહેવાય છે.

(૩) ઉપર બે પ્રકારના સર્ગ કહ્યા તેમાં દૈવ સર્ગના
 જીવો મધ્યે કેટલાકની વૃત્તિ વેદમાં કહેલી મર્યાદા પ્રમાણેજ
 ચાલવાના આશ્રવણી હોય છે, માટે તે દૈવી જીવો મર્યા-
 દામાર્ગી કહેવાય છે

ત્રણે માર્ગનું વિદ્યમાનપણું બગાવી હવે ત્રણેની ભિન્નતા
 બતાવે છે.

કશ્ચિદેવ હિ ભક્તો હિ “યોમદ્ભક્ત” इतीरणात् ॥

सर्वत्रोत्कर्षकथनात् पुष्टिरस्तीति निश्चयः ॥ ४ ॥

ન સર્વોઽતઃપ્રવાહાદિ ભિન્નોષેદાશ્ચમૈદતઃ ॥

“યદાયસ્યેતિ” વચનાત્ “નાહંવેદૈ” રિત્તીરણાત્ ॥૫॥

અર્થઃ—ગીતાજીના ૧૨ મા. અધ્યાયમાં ૧૩ મા શ્લોક-
કથી ૨૦ મા. શ્લોક સુધીમાં ઉત્તમ ભક્ત જે કોઈકજ હોય
છે, તેમનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. તે દરેક શ્લોકને અંતે
“ યોમદ્મક્તઃસમેપ્રિયઃ ” જે મારો ભક્ત છે તે મને પ્રિય છે,
એમ જણાવ્યું છે. આવી રીતે સર્વ ઠેકાણે ઉત્તમતાના કથનથી
પુષ્ટિમાર્ગ છે, એમ નિશ્ચય છે. ॥ ૪ ॥

સર્વલોક (પ્રવાહ)નો આ પુષ્ટિમાં સમાસ થતો નથી,
જેથી પ્રવાહથી પુષ્ટિમાર્ગ ભિન્ન છે, અને વેદ (મર્યાદામાર્ગ)
થી પણ ભિન્ન છે, તેને માટે ભાગવત ૪ થા. સ્કંધમાં ૨૬
મા. અધ્યાયનો યદાયસ્ય એ પ્રમાણેનો શ્લોક કહેલો છે તે
વચનથી, અને ગીતાજીમાં અધ્યાય ૧૧ શ્લોક ૫૩ માં
“ નાહં વેદૈઃ ” એ પ્રમાણે શ્લોક છે, તેથી જણાય છે કે
મર્યાદા દેવી જીવેથી પણ પુષ્ટિ દેવી જીવે જુદા અને
ઉત્તમ છે. ॥ ૫ ॥

ગીતાજીના ૧૨ મા. અધ્યાયમાં ૧૩ મા. શ્લોકથી ૨૦
મા. શ્લોક સુધીમાં ભક્તનાં નીચે પ્રમાણે ૩૨ લક્ષણો જણાવ્યાં છે.

(૧) કોઈ પ્રાણીનો દ્વેષ નહિ કરનાર, (૨) સઘળાઓનો
મિત્ર, (૩) દયા રાખનાર, (૪) મમતા રહિત, (૫) અહંકાર
રહિત, (૬) સુખ અને દુઃખમાં સમાન રહેનારો, (૭) ક્ષ-
માવાળો, (૮) મારી પ્રસાદીનાં દ્રવ્યોથી હેહને નિભાવીને અંતોષ

માનનાર, (૯) હુમેશાં ચિત્તગ્ની-એકાગ્રતા રાખનારો (૧૦) ચિત્તને રોકનારો, (૧૧) કેવળ મારી સેવામાંજ દૃઢ નિશ્ચયવાળો, (૧૨) મારામાં મન અને બુદ્ધિને અર્પણ કરનાર, (૧૩) જેનાથી લોક ઉદ્દેગ પામે નહિ અને જે લોકથી ઉદ્દેગ પામે નહિ, (૧૪) હર્ષ ક્રોધ, લય અને ઉદ્દેગથી રહિત હોય તે મને પ્રિય છે.

(૧૫) મારી સેવા સિવાય મુક્તિ પર્યંતની પણ જેને ઈચ્છા નથી, (૧૬) પવિત્ર આચારવાળો, (૧૭) સેવાના મનોરથમાં ચતુર, (૧૮) સેવાથી પ્રતિકૂળ ગૃહાદિકમાં ઉઠાસીને, (૧૯) જેને લૌકિક કલેશ નાશ પામ્યો છે તેવો (૨૦) પ્રતિકૂળવાળા અનુકૂળ બંને તેવો પ્રયત્ન કરવાના અરંભનો ત્યાગ કરનાર, જે મારો ભક્ત તે મને પ્રિય છે.

(૨૧) જે પ્રતિકૂળ હોય તેને દુઃખ દેવામાં હર્ષ ન કરે, (૨૨) તેને સુખ થવામાં દ્વેષ ન કરે, (૨૩) ધનાદિક જતું રહે તેમાં શોક ન કરે, (૨૪) ધનાદિક પ્રાપ્તિની ઈચ્છા ન કરે, (૨૫) શુભ અશુભનો પરિત્યાગી જે ભક્તિવાળો હોય તે મને પ્રિય છે.

(૨૬) શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપમાનમાં, અને શાંતોષણાદિક સુખ દુઃખમાં સરખા વૃત્તવાળો, (૨૭) દુઃસગથી રહિત, (૨૮) પોતાની સ્તુતિ નિંદામાં તુલ્ય બુદ્ધિ રાખનાર, (૨૯) વાણાને નિયમમાં રાખનાર, (૩૦) જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સંતોષ રાખીને મારી સેવામાં તેનો ઉ-

પંચોગ કરનાર. (૩૧) પ્રભુમાં વ્યસન થયા બાદ બાધક ધરને છોડનાર, અને (૩૨) મારામાં સ્થિરબુદ્ધિયુક્ત ભક્તિવાળો નર મને પ્રિય છે.

મર્યાદામાર્ગમાં અક્ષ-પ્રહ્લાની સાથે આત્માની એકતાની ભાવના કરતાં પુષ્ટિભક્તિયોગમાં નિષ્ઠાવાળો પોતાને અત્યંત પ્રિય છે એમ ઉપસંહાર કરે છે.

ભાગવતના ૪ થા. સ્કંધના અધ્યાય ૨૯ માના શ્લોક યદાયસ્ય થી શરૂ થાય છે, તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

આત્મભાવિત (અંતઃકરણમાં ભાવના કરાયેલા) ભગવાન જ્યારે જેના ઉપર અનુબ્રહ્મ કરે છે, ત્યારે તે ભક્ત લોકમાં અને વેદમાં ચોંટેલી બુદ્ધિને છોડી દે છે.

તેમજ ગીતાજીના ૧૧ મા. અધ્યાયના ૫૩મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે-તેં જે સ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં, તે નિરતિશય અને અક્ષરએ સ્વર્પવાળો હું છું. તે વેદના પ્રવચનથી, તપથી, દાનથી, અને યજ્ઞ કરવાથી મારું દર્શન થઈ શકે તેમ નથી, પણ જેના પર મારી કૃપા થાય છે તેજ મારાં દર્શન કરી શકે છે.

આ બધાં પ્રમાણ વાક્યોથી પ્રકાશી અને મર્યાદા ભવેથી પુષ્ટિ જીવા લિન્ન છે, એમ સાબીત થાય છે.

હવેના શ્લોકમાં વાદાના શંકા અને તેનું સમધાન છે.

માર્ગૈકત્વેऽપિવેદંત્યૌ તનૂમત્તયાગમૌ મતૌ ॥

ન તદ્યુક્તં સૂત્રતો હિ ભિન્નો યુક્ત્યા હિ વૈદિકઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—ભક્તિમાર્ગ એ એકજ માર્ગ છે, અને પછીના યે તે ભક્તિમાર્ગના અંગ માનેલા છે. આમ કોઈ કહે ત્યાં કહે છે કે તે કહેવું વાજબી નથી, વૈદિકમાર્ગ સૂત્રથી અને યુક્તિથી નિશ્ચય લિન્ન છે.

જેમ એકજ દેહમાં માથું, પેટ, છાતી, હાથ, પગ એ વગેરે જુદા જુદા અવયવ છે, તેમ ભક્તિમાર્ગ એ મુખ્ય એકજ માર્ગ છે, અને તેના અવયવરૂપ બાકીના યે વૈદિક અને પ્રવાહ માર્ગ છે. આમ કોઈ કહે, તો તે બાબત કહે છે કે એમ નથી, પણ ત્રણે માર્ગ એક બીજાથી જુદા છે. ભક્તિમાર્ગમાં જેની સ્થિતિ છે તેને ખરી રીતે વૈદિક કે પ્રવાહી સાધનની અપેક્ષા નથી. મર્યાદામાર્ગવાળા સાધન બળથી કૃતાર્થ થવાના વિચારવાળા છે. તેમને નિઃસાધન ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, તેમજ તેમને પ્રવાહીની અપેક્ષા નથી, તેમજ પ્રવાહી જીવેનો મર્યાદા કે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, કારણ કે તેઓ તો આસુરી જીવો છે, તેમને દેવોમાં પ્રવેશ નથી. આવી રીતે ત્રણે માર્ગ એક બીજાથી લિન્ન છે.

જાવૈશ્વતિનાં ચ મિશ્રત્વં નિત્યતા શ્રુતેઃ ॥

યથા તદ્વત્પુષ્ટિમાર્ગે દ્વયોરપિ નિવેશતઃ ॥ ૭ ॥

પ્રમાણપદ્મ મિશ્રો હિ પુષ્ટિમાર્ગો નિરૂપિતઃ ॥

અર્થ:—જે પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવનું, તેમના દેહનું, અને તેમની પ્રતિષ્ઠા બીજાથી મિશ્રપણું શ્રુતિથી સિદ્ધ છે,

તેજ મુજબ પુષ્ટિમાર્ગનું નિત્યપણું શ્રુતિથી સિદ્ધ છે. પ્રવાહી અને મર્યાદા બંનેને ભાગવત્ત્વ સિના નિષેધથી અને ભુદા ભુદા પ્રમાણુલેદથી પુષ્ટિમાર્ગ નિશ્ચય ભિન્ન છે એમ નિરૂપણ કરેલ છે.

પ્રવાહમાર્ગીય, મર્યાદામાર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય એ ત્રણે પ્રકારના જીવો ભુદા છે, તેમજ દેહ ભુદા છે, અને તેમની કૃતિ ભુદી છે. આ બધી બાબત શ્રુતિથી સાબીત છે. વળી પુષ્ટિમાર્ગનું નિત્યપણું પણ શ્રુતિથી સાબીત છે, જેથી પુષ્ટિમાર્ગ આધુનિક છે એમ કહેનારનું કહેવું તદન ખોટું છે. સૂર્યનો ઉદય પૂર્વ દિશામાં થાય છે તે સૂર્ય નવો પ્રગટ થતો નથી પણ અમુક કાળ આપણાથી અપ્રત્યક્ષ થઈ પાછો પ્રત્યક્ષ થાય છે, તેમજ પુષ્ટિમાર્ગ નિત્ય છતાં પ્રભુ ઇચ્છાથી અમુક કાળ બહુધા તિરોધાન થઈ પાછો પ્રભુ ઇચ્છાથીજ આવિર્ભાવ પામે છે. પ્રભુ ઇચ્છાથી અને તેમની આજ્ઞાથીજ પ્રભુના શ્રીમુખસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ તિરોધાનથઈ ગયેલ પુષ્ટિમાર્ગનો ઉદય થતા સૂર્યની પેઠે આવિર્ભાવ કરેલ છે.

વિસ્તારવાળા ટીકા ગ્રંથોમાં શ્રુતિ, સૂત્ર, ગીતાજી અને ભાગવતનાં અનેક પ્રમાણુ આપીને પુષ્ટિમાર્ગનું નિત્યપણું અને બીજાથી ભિન્નપણું સાબીત કરેલું છે, તે બાણુવાની ઇચ્છા થતાં તેવા ગ્રંથો બેવા અને મનન કરવાની જરૂર છે.

આ પ્રમાણુ જા શ્લોકથી ત્રણે માર્ગની ભિન્નતા બતાવી હવે ત્રણેના સર્ગબેદ ૮ શ્લોકથી બતાવે છે.

સર્ગબેદં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વરૂપાગમિયાત્ ॥૮ ॥

इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान्हरिः ॥

वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिं कायेन निश्चयः ॥ ९ ॥

અર્થ:—ત્રણે માર્ગના સર્ગ (સૃષ્ટિ) ભેદને સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયા સહિત કહું છું.

(૧) ઇચ્છા માત્રથી મનવડે પ્રવાહી સૃષ્ટિ હરિએ બનાવી છે.

(૨) વાણીવડે વેદમાર્ગને(મર્યાદાસૃષ્ટિ) હરિએસૃજેલ છે.

(૩) શ્રીમંગલવડે પુષ્ટિસૃષ્ટિ હરિએ સૃજી છે તે નિશ્ચય છે.

ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં અહંકારના કાર્યરૂપ મનથી સૃષ્ટિ થઈ છે, તેમાં ઇચ્છાશક્તિ કારણ છે. તે આસુર-પ્રવાહસૃષ્ટિ છે.

માંડુક્યઉપનિષદમાં ઓંકારથી ઉત્પત્તિ લખી છે, અને ભાગવત એકાદશસ્કંધમાં પરા, પશ્યન્તિ, મધ્યમા અને વૈખરી એ ચાર પ્રકારની વાણી અને તેથી જગતની ઉત્પત્તિ કહી છે. પ્રભુની વાણીરૂપી વેદ છે, અને વેદ સાક્ષાત નારાયણનું સ્વરૂપ છે, માટે વેદથી સૃષ્ટિ છે તે મર્યાદા સૃષ્ટિ છે.

પુરૂષવિધ બ્રાહ્મણની શ્રુતિમાં એક આત્માના બે વિભાગ થયા, તેમાંથી પત્તિ અને પત્નિ થયાં એમ લખ્યું છે, તેથી આનંદાત્મક સ્વરૂપથી જે સૃષ્ટિથઈ તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ થઈ.

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના જીવ અને તેમના સર્ગ પણ જુદા જુદા છે, તેજ બાબત તેમના દુર્ણભેદવડે પણ સર્ગ જુદા જુદા છે, એમ હવના શ્લોકમાં બતાવે છે.

મૂલચ્છાતઃફલંલોકે વેદોક્તં વૈદિકેપિચ ॥

કાયેન તુ ફલં પુષ્ટૌ મિન્નેચ્છાતોપિનૈકયા ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—પ્રવાહીસૃષ્ટિને મૂલેચ્છાથી લૌકિક ફળ થાય છે, વૈદિક સૃષ્ટિને વિષે વેદમાં કહેલું ફળ થાય છે, અને પુષ્ટિ સૃષ્ટિને વિષે પ્રભુના શ્રીઅંગવડે ફળ થાય છે, આ પ્રમાણે ભિન્ન ઇચ્છાથી પણ એક પ્રકારની સૃષ્ટિ નથી પણ જુદી જુદી છે.

પ્રવાહી સૃષ્ટિ સૃષ્ટિના અંત સુધી આ સંસાર પ્રવાહમાંજ રાખવાની ઇચ્છાથી કરેલી છે, જેથી તેમની ગતિ સ્વર્ગથી નરક પર્યંત સારા નઠારા કૃત્ય પ્રમાણે થાય છે, સ્વર્ગથી આગળ મહર લોકાદિમાં તેમની ગતિ નથી.

મયાદાસૃષ્ટિ જે કે સૃષ્ટિની શરૂઆતથી થએલી છે, પરંતુ તેમને કલ્પના અંત સુધી આ લોકમાંજ ભ્રમવાનું નથી. તેઓ સાંત છે, એટલે કલ્પ પડેલાં આ લોકમાંથી તેમની સ્થિતિનો અંત આવી જાય અને મોક્ષ થાય તેવી ઇચ્છાથી આ સૃષ્ટિમાં તેમને સર્ગ છે, તેમને વેદમાં કહેલું મોક્ષ સુધીનું ફળ મળે છે.

પ્રભુની લીલામાં અનુકૂળતા માટે અથવા ઠંડ તરીકે પ્રભુની ઇચ્છા હોય તેટલો વખત ફળ આ સૃષ્ટિમાં પુષ્ટિ જીવનું આવવું થાય છે, તેથી તેમને ફળ પણ પ્રભુના સ્વરૂપ વડેજ થાય છે. તેમને લોકની કે વેદના ફળની અપેક્ષા નથી.

“તાનહંદ્વિષતો” વાક્યાદ્ મિન્ના જીવાઃ પ્રવાહિણઃ ॥

અત एवेतरौ भिन्नौ सान्तौ मोक्ष प्रवेशतः ॥ ११ ॥

तस्माज्जीवाः पुष्टिमार्गे भिन्ना एव न संशयः ॥

भगवद्रूपसेवार्थं तत्सृष्टिर्नान्यथा भवेत् ॥ १२ ॥

અર્થ:—ગીતાજીના અધ્યાય ૧૧ શ્લોક ૧૯ માં તામહં દ્વિવતોથી શરૂ થાય છે તે વાક્યથી પ્રવાહી જીવો જુદા છે. મર્યાદામર્ગીય અને પુષ્ટિમર્ગીય બંને હોવાથી સાંત મોક્ષમાં પ્રવેશવાળા છે, તેથીજ પ્રવાહી જીવોથી તેઓ ભિન્ન છે. પુષ્ટિમર્ગના જીવો ભગવાનની સેવાને માટે છે, તે વગર તે સૃષ્ટિજ ન હોય, તેથી તે સૃષ્ટિના જીવો ભિન્ન છે, તેમાં સંશય નથી.

ગીતાજીના ૧૧ માં અધ્યાયમાં ૧૯ માં શ્લોકમાં કહેલ છે કે, -શ્લોક ૭ થી ૧૮ માં શ્લોક સુધી ગણાવેલા લક્ષણવાળા જીવો દ્વેષી, ક્રૂર અને અધમ હોય છે, તેથી તેમને સદા અશુભ એવી આસુર યોનિમાં નાંખુ છું. આમાં સદા પદ છે, જેથી સૃષ્ટિની શરૂથી અંત સુધી તેમની તેમાંજ સ્થિતિ છે, તેમનો મોક્ષ નથી, પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એ બંને દેવી છે તેઓ મોક્ષના પ્રવેશવાળા હોવાથી સાંત એટલે અંતવાળા છે, એટલે મર્યાદા દેવીજીવો વેદોક્ત રીતે મોક્ષરૂપ રૂળ મેળવે છે, અને પુષ્ટિ જીવો પ્રભુના અનુગ્રહપૂર્વક પુરુષોત્તમને પામે છે, માટે પુષ્ટિમર્ગમાં રહેલા જીવો ભિન્ન છે. આ પુષ્ટિ જીવને પ્રવાહી જીવની પેઠે શ્લોકમાં નિષ્ણા હોતી

નથી, પણ ક્રૂત ભગવાન સ્વરૂપની સેવામાંજ તેમની નિષ્ઠા હોય છે, જેથી આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવાનના શ્રીઅંગની સેવા માટેજ છે. જો તેમ ન હોય તો કોઈ બીજી રીતે પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું આ જગતમાં વિદ્યમાનપણું હોય નહિ.

સ્વરૂપેષાવતારેણ । ભગેન ચ શુણેન ચ ॥

તારતમ્યં ન સ્વરૂપે દેહૈ વા તત્ ક્રિયાસુ વા ॥ ૧૩ ॥

તથાપિ યાવતા કાર્યં તાવત્ તસ્ય કરોતિ હિ ॥

અર્થ:—ભક્તના સ્વરૂપવડે, અવતારવડે, લિંગ (ચિન્હ) વડે અને શુણ્યવડે તારતમ્ય (ન્યૂનાધિકપણું) નથી, તોપણ જેટલું કાર્ય કરાવવું હોય, તેટલું તારતમ્ય તેના સ્વરૂપમાં, હેહમાં અને તેની ક્રિયામાં પ્રભુ કરે છે.

નાટકમાં, સૂત્રધારે નિર્માણ કર્યા મુજબ જુદાં જુદાં પાત્રને જુદાં જુદાં કાર્ય કરવાનું હોય છે, તેમજ લીલોપયોગીપણાથી કરેકને જે જે કાર્યમાં પ્રભુએ જોડયા હોય તે તે કાર્યમાં ભક્ત જોડાય છે. ભક્તોના અમુક અમુક કાર્યમાં જોડાવા ઉપરથી તેમના સ્વરૂપ અને શુણ્યનું ન્યૂન અધિકપણું સમજવાનું નથી. આપણી બુદ્ધિથી તેમનું ખરું સ્વરૂપ જણાવું નથી, માટે પ્રભુના ખરા ભક્તોમાં આપણી બુદ્ધિ અનુસાર ન્યૂન અધિકપણું સમજવાનું સાહચ કરવું નહિ.

મતલબ કે જેને ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, એવા સુદૃઢ ભક્તિવાળા ભક્તો સર્વસમાન અને સર્વશક્તિમાં સુદૃઢ ભક્તિવાળા પોતાની અનુક્રમતા પ્રમાણે તેમની જુદી જુદી

કાર્યમાં પ્રેરે છે, જો કે તે લક્ષ્યને અન્ય કાર્યમાં પ્રભુ પ્રેરે તો તે કાર્ય પણ સંપૂર્ણ રીતેજ કરવામાં તેમની કશી ન્યૂનતા હોતી નથી.

ઉપરનાં શ્લોકથી પુષ્ટિ માંગમાં પ્રવેશ થયેલા બધાં જીવો સરખા ગણવાના નથી. ઉપરની બાબત તો શુદ્ધ પુષ્ટિજીવ માટે છે એમ બતાવવા માટે હવેના શ્લોકમાં પુષ્ટિ જીવના લેહ બતાવે છે.

તેહિ દ્વિધા શુદ્ધમિશ્ર મેદાન્મિશ્રાસ્ત્રિધા પુનઃ ॥ ૧૪ ॥

પ્રવાહાદિ વિભેદેન ભગવત્કાર્યસિદ્ધયે ॥

પુષ્ટયા વિમિશ્રાઃ સર્વજ્ઞાઃ પ્રવાહેણ ક્રિયારતાઃ ॥ ૧૫ ॥

મર્યાદયા ગુણજ્ઞાસ્તે શુદ્ધાઃ પ્રેમ્ણાતિદુર્લભાઃ ॥

અર્થઃ—તે (પુષ્ટિજીવો) શુદ્ધ અને મિશ્ર એમ બે પ્રકારના છે. વળી મિશ્રના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) પુષ્ટિમિશ્ર પુષ્ટિ. (૨) મર્યાદા મિશ્ર પુષ્ટિ અને (૩) પ્રવાહી મિશ્ર પુષ્ટિ. આ લેહો ભગવત્ કાર્યની સિદ્ધિને માટે છે.

(૧) જે પુષ્ટિવડે મિશ્ર પુષ્ટિજીવો છે તે સર્વજ્ઞ હોય છે.

(૨) પ્રવાહવડે મિશ્ર પુષ્ટિજીવ છે તે ક્રિયામાં પ્રીતિવાળા હોય છે.

(૩) મર્યાદાવડે મિશ્ર પુષ્ટિજીવ છે તે ભગવત્ ગુણને જાણવાવાળા છે.

પ્રથમ બતાવેલા શુદ્ધ પુષ્ટિજીવ તો પ્રેમવડે શુદ્ધ હોય છે તે તો અંતિ દુર્લભ છે.

જે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તો છે તે તો પ્રભુની લીલામાં અનુ-
કૂળતા માટેજ આ સૃષ્ટિ ઉપર આવેલા છે, તેમને દંડનો
સંલગ્ન નથી. તેઓ ભગવાનની આજ્ઞાથી મિશ્ર પુષ્ટિભુ-
વોના કલ્યાણને માટેજ આવેલા હોય છે, તેઓ અતિ
દુર્બલ હોય છે.

મિશ્ર પુષ્ટિભુવો પણ ભગવત્કાર્ય (લીલા)ની સિદ્ધિને
માટે એટલે અનુકૂળતાને માટેજ છે. પરંતુ તેઓ કોઈ
અપરાધને લીધે દંડ થવાથી આ સૃષ્ટિમાં આવેલા હોય છે.

આ પ્રમાણે ૮ શ્લોકથી સર્ગ લેહનું વર્ણન કરી હવે
૫ શ્લોકવડે ક્ષણ લેહનું નિરૂપણ કરે છે.

एवं सर्गस्तु तेषां हि फलं त्वत्र निरूप्यते ॥ १६ ॥

भगवानेव हि फलं स यथाविर्भवेद् भुवि ॥

गुणस्वरूपभेदेन तथा तेषां फलं भवेत् ॥ १७ ॥

અર્થ:—એ રીતે સર્ગનું નિરૂપણ કર્યું. હવે ક્ષણનું
નિરૂપણ કરાય છે. પુષ્ટિભુવોને ભગવાનજ ક્ષણ છે, ને શુભ
અને સ્વરૂપના લેહવડે જે પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર આવિર્ભાવ
થાય, તે પ્રમાણે પુષ્ટિભુવોને ક્ષણ થાય છે.

આ શ્લોકમાં પુષ્ટિભુવોને મળવાનું ક્ષણ કહે છે.

તેમને ક્ષણ ભગવાનજ છે. ભગવાનના સ્વરૂપ સિવાય
અન્ય ભોક્ષ, સ્વર્ગાદિક ક્ષણની અપેક્ષા તેમને છે જ નહિ.

કોઈ ભક્તની ભાવના ભગવાનનાં બાહ્યસ્વરૂપમાં હોય,
કોઈની કિશોર સ્વરૂપમાં હોય, અને કોઈની પ્રહર સ્વરૂપમાં

ભાવના હોય, તેમજ લીલા પરત્વે જે જે ગુણગાનમાં ભક્તની આસક્તિ હોય તે તે ભાવના પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર સ્વરૂપ અને ગુણથી પ્રભુ પ્રગટ થાય, તે તે પ્રમાણે તે ભક્તને સ્વરૂપ દર્શનાદિ ફળ થાય છે.

આસક્તૌ ભગવાનેવ શાપં દાપયતિ ક્વચિત્ ॥

અહંકારડયવા લોકે તન્માર્ગસ્થાપનાય હિ ॥ ૧૮ ॥

ન તે પાસ્વંહતાં યાન્તિ ન ચ રોગાન્નુદ્રવવાઃ ॥

મહાનુભાવાઃ પ્રાયેણ જ્ઞાસ્ત્રં શુદ્ધત્વ હેતવે ॥ ૧૯ ॥

અર્થઃ—મિશ્ર પુષ્ટિભવો લૌકિકમાં આસક્તિવાળા થતા છતાં ભગવાનજ ક્યારે શાપ દેવરાવે છે, ક્યારેક અહંકાર થયા છતાં શાપ દેવરાવે છે, અને ક્યારેક લૌકિકમાં તે માર્ગને સ્થાપવાસાડે શાપ દેવરાવે છે.

જેને શાપ થયો હોય તે પાખડી થતો નથી, તેને રોગાદિક ખાધા કરતા નથી, પરંતુ ઘણું કરીને જ્ઞાનને વિષે મહા અનુભવી હોય છે, તેમાં ભગવાનનો હેતુ તેની શુદ્ધિને માટે છે.

નલકુબેર અને મહિશીવને નારદ દ્વારા શાપ થયો હતો, તે લૌકિકઆસક્તિને લીધે થયો હતો. તે શાપને લીધે બંને યમલાભુન વૃક્ષ થયા, તેમાંથી તેમનો ભગવાને ઉદ્ધાર કર્યો.

અહંકારને લીધે ચિત્રકેતુને પાર્વલથી શાપ થયો, તે વૃત્રાસુર નામે રાક્ષસ થયો, તેમાંથી ભગવાને ઈંદ્ર સાથેના યુદ્ધ વખતે દર્શન દઈ ઉદ્ધાર કર્યો.

નૃમ રાજને ગૌદાનની ગાફલતાથી લોકમાં તે માર્ગેનું સ્થાપન કરવા માટે પ્રાણલયદ્વારા શાપ થયો હતો, તેનો પણ ભગવાનેજ કરચલાની યોનિમાંથી ઉદ્ધાર કયો.

આ પ્રમાણે શાપ આપેલા બધાની પ્રથમ કરતાં શુદ્ધતા કરેલી છે, માટે તે શાપ અતુત્રહ રૂપજ છે.

મગવત્તા મ્યન તારતમ્યં મર્જન્તિ હિ ॥

અર્થ:—ભગવાનના તારતમ્યથી તારતમ્યને ભજે છે.

ગોણ કે મુખ્યપણાથી ભગવાન કાર્ય અને શીલા માટે અનેક સ્વરૂપથી બિરાજે છે, તે સ્વરૂપ મધ્યે જે સ્વરૂપમાં ભક્તની આસક્તિ થઈ ભજન થતું હોય, તે ભક્તને શાપ થયા પછી પણ તેજ સ્વરૂપથી તેનો ઉદ્ધાર થાય છે. જેમ કે ચિત્રકેતુ સંકર્ષણ સ્વરૂપનો ભક્ત હતો, તેને પાર્વતીજીનો શાપ થયા બાદ વૃત્રાશુરરૂપે ઈંદ્રની સામે મુઠ્ઠા કરતો હતો, ત્યારે પણ તેણે સંકર્ષણના ચરણમાં મનનો પ્રવેશ કયો હતો.

ઈંદ્રદુમ્ન રાજા નિર્ગુણ ઉપાસક હતો તે અગસ્ત્યમુનિના શાપથી ગળેંદ્ર થયો, તે અવસ્થામાં નિર્ગુણ ભગવાનનીજ સ્તુતિ કરેલી છે, અને દર્શન પણ નિર્ગુણ પ્રભુજેજ હરિ સ્વરૂપે આપેલાં છે.

વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાતે જાન્યયા ॥ ૨૦ ॥

વૈષ્ણવત્વં હિ સહજં સતોન્યત્ર વિષર્વયઃ ॥

અર્થ:—પુષ્ટિ ભવોને વૈદિકવચ્ચં અને લૌકિકવચ્ચં ક-

ષટ્થી છે, બીજે પ્રકારે નથી. પરંતુ વૈષ્ણવપણું સહજ છે. અને મયાદા જીવેને વૈદિકપણું સહજ છે, અને વૈષ્ણવપણું તેમજ લૌકિકપણું કપટથી છે, અને પ્રવાહી જીવેને લૌકિકપણું સહજ છે, પણ વૈષ્ણવપણું અને વૈદિકપણું કપટથી છે.

એક મ્યાનમાં બે તરવાર રહેતી નથી. - વૈષ્ણવપણું એ પ્રભુ ઉપર અત્યાંત સ્નેહને લીધે છે, વૈદિકપણું એ વૈદિક કાર્ય ઉપર આશ્રય રાખી વર્તવા ઉપર છે, અને લૌકિકપણું એ સંસારમાં આસક્તિને લીધે છે.

જેને પ્રભુમાં સ્નેહ પુરેપુરો રાખવો હોય તેનથી વૈદિક કાર્ય ઉપર તેવો આશ્રય રાખી શકાય નહિ, અને લૌકિક તો અનિત્ય છે જેથી ત્યાગ કરવા યોગ્યજ છે માટે વૈષ્ણવોને પ્રભુમાં સ્નેહ સ્વાભાવિક છે, જેથી બાકીના બેમાંથી વૈદિક કાર્ય ગૌણરૂપે કરે છે, અને લૌકિક કાર્ય તો લૌકિકમાં નિંદા થઇ ઉદ્ભવ ન થાય માટેજ કરે છે. તેજ મુજબ મયાદા જીવેની નિષ્ઠા વૈદિક કાર્યોમાં હોય છે, તેથી તેમને પ્રભુમાં નિરવધિ (અપાર) સ્નેહ હોતો નથી, જેથી ભક્તિ ગૌણરૂપે કરે છે, અને લૌકિક તો તે પણ અનિત્ય બાણી લોકનિંદા ન થાય માટેજ કરે છે. ભક્તની પેઠે તે ભગવત સેવામાં આસક્ત ન થતાં પોતાની નિષ્ઠાવાળા વૈદિક કાર્યમાં ખરાબર નિયમસર રહે છે.

પ્રવાહી જીવો લૌકિક કાર્ય આસક્તિપૂર્વક કરે છે, અને તેને બાકીના બેની નિત્યપણાની ખબરજ નથી, જેથી તે

લોકમાં નિંદા થય માટે દેખાવને માટે ઉપર ટપકે કરે છે.

આ પ્રમાણે ત્રણે માર્ગના ક્ષણને લેઈ બતાવ્યો. હવે આ ત્રણેમાં અનાસક્ત ચર્ષણી નામે જીવોની સ્થિતિ અને તેના ક્ષણની હકીકત બે શ્લોકથી કહે છે.

સંબંધિનસ્તુ ये जीवाः प्रवाहस्थास्तथापरे ॥ २१ ॥

चर्षणी शब्द वाच्यास्ते ते सर्वे सर्ववर्त्मसु ॥

क्षणत्सर्वत्रमायांति रुचिस्तेषां न कुत्रचित् ॥ २२ ॥

तेषां क्रियानुસારેણ સર્વત્ર સકલં ફલમ્ ॥

આજ્ઞા:—બધા માર્ગમાં સંબંધવાળા પ્રવાહમાં રહેલા કેટલાક જીવો ક્ષણક્ષણમાં સર્વ માર્ગમાં આવી જાય છે, પણ કોઈ જગોએ તેને રૂચી થતી નથી. આવા જીવો ચર્ષણી (ભટકનારા) કહેવાય છે, તેઓ કર્મને આધિન છે, ને સર્વ ક્ષણે તેને કર્માનુસાર જ સર્વ ક્ષણ મળે છે.

પુષ્ટિ, મર્યાદા અને પ્રવાહી જીવો પોતપોતાના માર્ગમાં રૂચીવાળા હોય છે, પણ પ્રવાહી મધ્યેના કેટલાક જીવો કોઈ જગોએ પ્રેમરહિત તદન સુકા અંતઃકરણવાળા હોય છે, તેઓ જો કે બધા માર્ગમાં આવી જાય છે, પણ તેમનું કોઈ જગોએ મન કરતું નથી, તેમને ભક્તિમાર્ગમાં રૂચી થતી નથી, તેમજ મર્યાદા માર્ગમાં રૂચી થતી નથી, એ ટલુંજ નહિ પણ પ્રવાહીમાર્ગમાં પણ પરોપકારાદિ સત્કૃત્યો કરવામાં કે વૈદિક સકામ યજ્ઞાદિ કરવામાં કે જીવા બીજામાં

કથામાં તેમનું મન ચોંટતું નથી. જેમ કુલણીયો ગુંદર બી-લકુલ ચીકાશ વગરનો હોય છે જેથી કોઈ ઠેકણે ચોટતો નથી તેમ આવા અર્ધણી પ્રવાહીજીવનું અંતઃકરણ પ્રેમ લાગણી રહિત હોવાથી કોઈ જગોએ ચોંટતું નથી, જેથી કોઈ વખતે કોઈપણ જગોએ તેનું અંતઃકરણ ચોંટવા સંભવ નથી. તેઓ પ્રેમરહિત છતાં જ્યાં જ્યાં રહી જે જે કાર્યો કરે છે તે કાર્યોનું તેમને ક્ષણ મળે છે. એમનું કાર્ય સ્નેહરહિત હોવાથી અથવા વિધિ વગરનું હોવાથી પુષ્ટિ કે મર્યાદામાર્ગનું ક્ષણ મળતું નથી ક્ષત લૌકિક ક્ષણ કાર્ય અનુસાર મળે છે.

આ પ્રમાણે અર્ધણીના ક્ષણની હકીકત બતાવી હવે જીવોનું સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયા બતાવે છે.

પ્રવક્ષ્યાપિ સ્વરૂપાંગક્રિયાત્તામ્ ॥ ૨૩ ॥

જીવાસ્તે આસુરાઃ સર્વે પ્રવૃત્તિ વૈતિ વર્ણિતાઃ ॥

તે ચ દ્વિયા પ્રકીર્ત્યંતે હ્યજ્ઞદુર્ગ વિષેદતઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થઃ—સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયા સહિત પ્રવાહસ્થાનને કહું છું. પ્રવાહીમાં રહેલા જીવો આસુરો છે, અને ગીતાજીના ૧૬ મા અધ્યાયના ૭ મા પ્રલોકથી “પ્રવૃત્તિ વૈ” એ પ્રલોકથી તે આસુરોનું વર્ણન કરાયેલું છે. તે આસુરો પણ (૧) અજ્ઞ, અને (૨) દુર્ગ એમ બે પ્રકારના છે.

ગીતાજીના ૧૬ મા અધ્યાયના ૭ મા પ્રલોકથી આસુર જીવોના સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયા બતાવી છે.

(૧) પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર, (૨) શૌચ વગરના, (૩) આચાર રહિત, (૪) સત્ય રહિત, (૫) જગતને અસત્ય, અપ્રતિષ્ઠિત, અનિશ્ચર, પુરૂષ અને પ્રકૃતિના અરસપરસ સંયોગથી થનાર, અને કામહેતુક છે એમ કહેનારા, (૬) ઉપર પ્રમાણેની દૃષ્ટિનું અવલંબન કરીને આત્માનો નાશ કરનાર, (૭) અદ્યપબુદ્ધિવાળા, (૮) ઉચ્ચકર્મ કરનારા, (૯) જગતના ક્ષયને માટે અહિત કરનાર, (૧૦) ન પુરી શકાય તેવા કામના આશ્રયી, (૧૧) દંભ, માન અને મદ યુક્ત, (૧૨) મોહને લીધે અવળા નિશ્ચયને પામી આશુચિ વ્રત કરનારા, (૧૩) અનંત લબ મુખી ચિંતાને ધારણ કરનારા, (૧૪) કામ, ઉપલોગને માટે આ દેહ અને જગત છે એમ નિશ્ચય કરાયેલા, (૧૫) સેંકડો આશાપાશથી બંધાયેલા, (૧૬) કામ ક્રોધ પરાયણ, (૧૭) કામ અને લોગને માટે અન્યયથી અર્થ મેળવનાર, (૧૮) મેં આ આજે મેળવ્યું, હું આ મનોરથ પામીશ, આ માંડું ધન થશે એવી બુદ્ધિવાળા, (૧૯) આ શત્રુને મેં માર્યો અને ખીજાને પણ મારીશ, હું સમર્થ છું, હુંજ લોગી છું, હું સિદ્ધ છું, હુંજ સુખીઓ છું, હું બળવાન છું, એમ માનનારા, (૨૦) હું કુટુંબયુક્ત છું, મારા જેવું કોણ છે, હું પૂજાઉં છું, હું પ્રભુ છું, હું ખુશ થઈ આપીશ, એ પ્રમાણે અજ્ઞાનવડે મોહિત, (૨૧) ચિત્તમાં અનેક જાતની ભ્રમણાવાળા, અને મોહબ-

ળમાં વીંટાએલા, (૨૨) નામ માત્ર યજ્ઞવડે જે યજ્ઞે છે, તે હંલપૂર્વક અને અવિધિપૂર્વક યજ્ઞે છે તેવા, (૨૩) અહુંકાર, બળ, દર્પ, કામ અને ક્રોધનો આશ્રય કરાયેલા, (૨૪) સર્વેશ્વર, લીલા કર્તા, સર્વત્ર વર્તમાન, ચેતનાત્મક એવા પુરુષોત્તમનો દ્વેષ કરનાર, (૨૫) સારે રસ્તે ચાલનાર માણસ ઉપર દોષનો આરોપ મૂકનાર, આવા લક્ષણવાળા આસુર જીવો દ્વેષી, અધમ ને ક્રૂર હોય છે. આસુર યોનિમાં જન્મ પામેલામાંના કેટલાક સહજ આસુર છે, તેઓ દુર્શ આસુર છે, અને કેટલાક અજ્ઞ આસુર છે. તેઓ ખરી રીતે દૈવી છતાં અપરાધને લીધે આસુરમાં જન્મેલા હોય છે.

दुर्ज्ञास्ते भगवत्प्रोक्ता ह्यज्ञास्ताननुये पुनः॥

प्रवाहेऽपि समागत्य पुष्टिस्थस्तैर्न युज्यते ॥ २५ ॥

सोऽपितैस्तत्कुलेजातः कर्मणा जायते ततः ॥

અર્થ:—દુર્શ પ્રવાહી જીવો ભગવાને ગીતાજીમાં કહેલા છે, અને અજ્ઞા તેા પ્રવાહી ન છતાં તેઓ પ્રવાહીને અનુસરનારા હોય છે. મિશ્ર પુષ્ટિમાં રહેલા જીવો પ્રવાહમાં આવી ગયા છતાં તેની સાથે જોડાઈ જતા નથી, પણ વેદની નિંદા કરવાથી કે દુષ્ટત્યથી તે આસુર કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, આગળના શ્લોકમાં આસુર જીવોના જે લક્ષણ જણાવ્યા છે તે દુર્શ આસુરી જીવના 'લક્ષણુ' વર્ણન કરાયેલું છે તે સહજ આસુર છે. અજ્ઞ આસુર એ વાસ્તવિક રીતે આસુર

નથી, છતાં આસુર જીવને અનુસરનાર હોય છે, તેઓ ખરી રીતે તો દૈવી જીવ હોય છે, પણ અહંકારને લીધે અથવા ખીજા દુષ્કૃત્યથી તેને પ્રભુએ કોઈ દેવ કે મહાપુરુષદ્વારા શાપ દેવડાવી દંડ તરીકે થોડી મુદત માટે આસુર યોનિમાં નાંખેલા હોય છે. જો કે દંડ થવાથી આસુર યોનિમાં પડે છે, પણ તે દંડ અનુચ્છદરૂપજ હોય છે, જેથી પોતાના ગુનાનું તે જીવને ભાન રહે છે, ને થયેલ દંડને લીધે તેમને પોતાના દોષની સ્ફુરણા થાય છે, જેથી આસુર યોનિમાં આવતા છતાં તેઓ આસુરની સાથે તદન મળી જતા નથી, ઉલટું તેમનામાં દીનતા પ્રાપ્ત થવાથી આસુર તરીકેની દંડની મુદત પુરી થતાં પ્રથમ કરતાં પણ ઉચ્ચ સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રથમ પ્રવાહી પુષ્ટિમાં હોય તો આ દંડ થયા પછી મર્યાદા પુષ્ટિમાં આવે છે અને મર્યાદા પુષ્ટિમાં પ્રથમ હોય તો આ દંડ થયા પછી પુષ્ટિ પુષ્ટિમાં આવે છે. આવી રીતે પુષ્ટિ જીવો ઉપર પ્રભુનો દંડ તે અનુચ્છદરૂપજ હોય છે.

આ ગ્રંથ અધુરો છે એમ શ્રી ગોકુળનાથજી વગેરે સંસ્કૃત વિવૃત્તિ કર્તાઓનો મત છે.

અમારું.

શ્રી-ષ્ટિપ્રવાહમયાદામેદ ગ્રંથનો સારાંશ.

૧ જીવોના લેહ-૧ દેવી. ૨ આસુરી.

૧ દેવી. આ સૃષ્ટિ સાંત એટલે મોક્ષ અધિકારવાળી છે.
તેના પશુ બે લેહ છે.

(૧) પુષ્ટિસૃષ્ટિ. પ્રભુ સ્વરૂપમાં આસક્ત હોય છે. અને તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રભુ સ્વરૂપની સેવા કરવામાંજ હોય છે.

(૨) મર્યાદાસૃષ્ટિ-વેદાજ્ઞામાં આસક્ત હોવાથી તે આજ્ઞા વાળી મર્યાદામાંજ તેમની પ્રવૃત્તિ છે.

૨ આસુરી-એટલે પ્રવાહી. આ સૃષ્ટિ લૌકિક પ્રવાહમાંજ આસક્ત છે.

૨ પુષ્ટિના લેહ.

૧ શુદ્ધપુષ્ટિ. ક્ષત પ્રભુ આજ્ઞાથી તેમની લીલોપયોગી અનુકૂળતા માટેજ પ્રગટેલ હોય છે, તે આજ્ઞા પ્રમાણેનું કાર્ય કરી પાછા પ્રભુ સમીપ તેમની સેવામાં પહોંચે છે.

૨ મિશ્રપુષ્ટિ. અપરાધથી પ્રભુએ કૃપા દંડ કરવાથી ભૂલોકમાં આવે છે તેના ત્રણ લેહ છે.

(૧) પુષ્ટિ મિશ્ર પુષ્ટિ-તેઓ સર્વ ભગવાનના સ્વરૂપ તથા તેમના શુભને તેમની લીલાને તથા પોતાના ઉપર થયેલ દંડને તથા પોતાને હવે શું કરવું છે તે સર્વને જાણનાર હોય છે.

(૨) મર્યાદા મિશ્રપુષ્ટિ. ભગવાનના ગુણને જાણવા વાળા હોય છે.

(૩) પ્રવાહ મિશ્ર પુષ્ટિ. તેમનામાં સ્નેહ કમી હોય તેમજ ભગવદ્ ગુણનું જ્ઞાન પણ કમી હોય છે. લૌકિક આસક્તિને લીધે તેઓ પ્રભુ સેવા સંબંધી કાર્ય સ્નેહ રહિત કરનાર હોય છે. તેઓ આરત વાળા થતાં સ્નેહ અને ભગવદ્ ગુણ ગાનમાં ક્રમે ક્રમે આગળ વધી શકે છે.

આ ત્રણે પ્રકારના મિશ્ર પુષ્ટિ જીવોનો ક્રમે ક્રમે ચડી શુદ્ધપુષ્ટિમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે.

(૩) મર્યાદા જીવો—આ જીવો માટે ઉપર કહેલ છે તેથી વિશેષ કાંઈ વર્ણન આ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યું નથી. તેઓ પુષ્ટિ જીવથી તદ્દન જુદા છે માટે મિશ્ર પુષ્ટિ જીવો સાથે પણ તેમની એકતા કરવી નહિ.

(૪) પ્રવાહી જીવો—તેના બે ભેદ છે.

(૧) સહજ આસુર—તેમનું વર્ણન ગીતાજીના સોળમા અધ્યાયમાં ૭ થી ૨૦ શ્લોક સુધીમાં બતાવ્યું છે.

(૨) અજ્ઞ આસુર—આ અજ્ઞ આસુરો ખરી રીતે દૈવી છે. તેઓનો મિશ્ર પુષ્ટિ પૈકીના પ્રવાહ મિશ્ર પુષ્ટિ જીવોમાં સમાસ થાય છે. તેઓ સહજ આસુરમાં ઠેવળ મૂગી જતા નથી. તેઓ ભક્તિ માર્ગને

અનુસરનાર હોય છે અને દ'ડ લોગવી ક્રમે ક્રમે કૃતાર્થ થાય છે.

(૫) પુષ્ટિ સૃષ્ટિ પ્રભુના શ્રી અંગથી થઇ છે માટે તેમની ક્રિયા પ્રભુ સ્વરૂપની સેવા અને આસક્તિ પણ તે સ્વરૂપમાંજ હોય છે જેથી છેવટ ફળ પણ પ્રભુ સ્વરૂપનીજ પ્રાપ્તિ છે. મિશ્ર પુષ્ટિ જીવો પણ ક્રમે ક્રમે છેવટ શ્રી પ્રભુ સ્વરૂપને પામી શકે છે.

(૬) મર્યાદા સૃષ્ટિ-પ્રભુની વાણીદ્વારા થયેલી છે, તેથી વાણીરૂપ વેદમાંજ જીવોને આસક્તિ રહે છે. પ્રભુ સ્વરૂપમાં તેમની આસક્તિ હોતી નથી. ફક્ત વેદમાં શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાનમાંજ તેઓ આસક્ત હોય છે અને તેનેજ સુખ્ય ફળ તરીકે માનતા હોવાથી જ્ઞાનરૂપ વેદ તેમને ફળ આપે છે. પ્રભુના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું ફળ તેમને મળતું નથી.

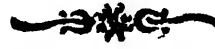
(૭) આસુરી (પ્રવાહિ) સૃષ્ટિ પ્રભુની ઇચ્છાથી આ જગતના પ્રારંભથી અંત સુધી મહાપ્રલય કાળ સુધી લૌકિક સુખ સ્વરૂપમાંજ આસક્ત રહી તેમાંજ ભટક્યા કરે છે તેઓ સહજ આસુર છે.

આ આસુર પૈકી કેટલાક ચર્ષણી જીવો પુષ્ટિ, મર્યાદા અને પ્રવાહ માર્ગમાં કરે છે. તે તે માર્ગની ઢીક્ષા, લાભ તેમાં કહેલ કર્મ કરે છે પણ તેઓનું ચિત્ત એકેમાં ચોટતું નથી. તેઓને ફક્ત બહારની ક્રિયા પ્રમાણે લૌકિક ફળજ મળે છે.

अदेयदानदक्षाय नमः

॥ अथ सिद्धांत रहस्यग्रथः ॥

सिद्धांत मुक्तावलीमां जताव्या मुज्ज्ज लव प्रलुने
अंश छे. अंशे अंशीनी सेवा करवी जेधंजे जे मुज्ज्ज
सिद्धांत छे. जे सिद्धांतनुं रहस्य जेटजे सिद्धांतमां क्वाडी
रीते न आप्युं डोय, परंतु गुप्तपणे सिद्धांतमां रहस्युं डोय,
ते रहस्य श्री आचार्यलु महाप्रलुलु पुण्टि लुवोपर कृपा
करी जतावे छे. आ रहस्य श्री ठाकेरलुजे साक्षात् प्रगट
थर्ध पुण्टि लुवोपर अनुग्रह करवा भाटे श्री महाप्रलुलु
भारकृत जतावेल छे. ठाकेरलुजे जतावेल ते रहस्यज्ज अक्षरे
अक्षर श्री महाप्रलुलु आ ग्रंथमां जतावे छे.

श्रावणस्यामलेपक्षे एकादश्यां महानिशि

साक्षाद्भगवताप्रोक्तं तदक्षरस उच्यते ॥ १ ॥

अर्थः—श्रावणु भासनी. अमत्र (सुदि) अगीआरसनी
मध्य रात्रिजे साक्षात् लगवाने जे कह्युं ते अक्षरे अक्षर
कडेवाय छे.

प्रलुना अनुग्रहलायक पुण्टिलुवोना उद्धार भाटे श्री
पूर्वपुर्षोत्तमना मुभारविंद स्वरूप श्री महाप्रलुलुनुं पृथ्वी

ઉપર પધારવું થયું છે. તેવા જીવોને આસુરાવેષયુક્ત જોઈને શ્રી મહાપ્રભુજીને ચિંતા થઈ કે આ જીવોની લૌકિકમાંથી આસક્તિ મટી પ્રભુમાં શી રીતે લાગે. તે ચિંતાનું સમાધાન કરવા શ્રી ઠાકોરજીએ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઈ શ્રી મહાપ્રભુજીને જે આજ્ઞા આપી તે આ ગ્રંથમાં કહી છે.

આપેલી આજ્ઞા જે પ્રકારની છે. (૧) આસુરાવેષ પુષ્ટિ જીવોને પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થાય તેવો ગદ્યાત્મક મંત્ર જે બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર કહેવાય છે તે, અને (૨) આ મંત્ર મળ્યા પછી ભક્તોએ શી રીતે વર્તવું તે બાબત.

આ ગ્રંથમાં જીજી આજ્ઞા બતાવેલ છે. ભક્તના ઉપર પ્રભુકૃપાનું સિંચન થાય, ત્યારેજ પ્રભુ આજ્ઞામાં ભક્તને રુચિ થઈ તે પ્રમાણે વર્તવાનો ઉત્સાહ થાય છે. તે કૃપાનું સિંચન બતાવવા માટે શ્રાવણ માસમાં આ આજ્ઞા થઈ છે, અને ભક્તની અગીઆરે ઈન્દ્રિયોને નિર્મળ બનાવવા માટે આ આજ્ઞા થઈ છે, એમ બતાવવા માટે અમલપક્ષ એટલે મેલ વિનાની શુદ્ધ (સુદ્ધિ) અગીઆરસે આ આજ્ઞા થઈ છે.

ब्रह्मसंबंधकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः ॥

सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाःपंचविधास्मृताः ॥ २ ॥

सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ॥

संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मंतव्याः कथंचन ॥ ૩ ॥

અર્થ:—બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વના દેહ અને જીવના

સર્વ દોષની નિશ્ચય નિવૃત્તિ થાય છે. દેષ પાંચ પ્રકારના મર્યાદામાર્ગમાં કહ્યા છે, તેનાં નામ. (૧) સહજદોષ, લોક અને વેદમાં નિરૂપણ કરેલા દેશોત્થ દોષ, (૩) કાણોત્થ દોષ, (૪) સંયોગજ દોષ, અને (૫) સ્પર્શજ દોષ. ઉપાસના માર્ગમાં કહેલા અ ભક્તિમાર્ગમાં કોઈ પ્રકારે માનવા નહિ.

૧ સહજદોષ—જે દોષ જન્મથીજ ઉત્પન્ન થતા હોય તે જેમ કે સ્ત્રી, શૂદ્ર, ચંડાળ વગેરે હીન ગણાતી જાતિમાં જન્મ થવો તે. મનુસ્મૃતિ વગેરેમાં આ હીન જાતિને ઉપનયન સંસ્કાર માટે અને વેદ લાભવા માટે યોગ્ય ગણવા નથી. બીજાદોષ કે ગર્ભદોષને પણ સહજદોષ કહી શકાય.

૨ દેશોત્થ દોષ—જે દેશમાં કૃષ્ણમૃગ (કાંળીચાર) પોતાની ખુશીથી રહે છે, તે દેશને યજ્ઞ કરવા માટે લાયક ગણેલો છે, તે સિવાયના દેશને સ્ત્રેચ્છ દેશ ગણવામાં આવે છે. મગધ, મારવાડ, ખંડ વગેરે દેશોને અપવિત્ર ગણવામાં આવે છે. પ્રાદ્યુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય એમણે યજ્ઞ કરવા લાયક પવિત્ર દેશમાં રહેવું, એમ શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. અપવિત્ર અથવા સ્ત્રેચ્છ દેશમાં રહેવાથી જે દોષ ઉત્પન્ન થાય તેને દેશોત્થ દોષ કહે છે.

૩ કાણોત્થ દોષ—કલિકાળ, ખરાબ મુહૂર્ત, અમુક અવસ્થા વગેરેથી ઉત્પન્ન થતા દોષોને કાણોત્થ દોષ કહે

છે. વર્ષાકાળમાં અથવા પ્રહોષમાં વેદ લખવાની મના છે, એ કાલોત્થ દોષને લીધે છે એમ સમજવું.

૪ સંયોગજ દોષ—સંગ દોષ અથવા પતિત (પાપી) વગેરેના સમાગમથી ઉત્પન્ન થતા દોષોને સંયોગજ દોષ કહે છે.

૫ સ્પર્શજ દોષ—સ્પર્શ ન કરવા લાયક વસ્તુ અથવા અપવિત્ર ગણાતા પશુ વગેરેના સ્પર્શથી થતા દોષોને સ્પર્શજ દોષ કહે છે.

જ્યાં સુધી લક્ષિતમાર્ગમાં પ્રવેશ થયો નથી ત્યાં સુધી આ દોષો બાધક હોય, પરંતુ લક્ષિતમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવા માટે બ્રહ્મસંબંધ કરવાથીજ પ્રથમ થયેલા આ પાંચે પ્રકારના દોષો નાશ પામે છે. મર્યાદામાર્ગમાં આ દોષોને માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે, અને સ્ત્રી શૂદ્રાદિક તેા પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ શુદ્ધ થઈ શકતા નથી એમ માનેલ છે. આ લક્ષિતમાર્ગમાં તેા સર્વનો સરખો અધિકાર મનાયો છે, અને બ્રહ્મસંબંધ-ઉપદેશ મંત્ર એ પ્રાયશ્ચિત્તનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ છે, જેથી પ્રથમના તમામ દોષ બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી નાશ પામે છે.

અહીં દેહ અને જીવ એ બંનેને જુદા પાડવાનું કારણ એ છે જે-દેહ અને તેના અંગરૂપ ઈન્દ્રિયો, તથા દેહના સંબંધી સગા વહાલા અને ધનાદિ હોય તે બધા સહિત બ્રહ્મ સાથે સંબંધ થાય એટલે તે બધામાંથી પોતાપણાની

મમતા મટી જાય, અને જીવને બ્રહ્મસંબંધ થવા પહેલાં અહંતા મમતા રૂપ જે વાંછતા હોય છે, તે બધી બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી નાશ પામે છે, અને જીવને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે.

બ્રહ્મસંબંધ કર્યા બાદ એવી શુદ્ધ ભાવના થવી જોઈએ કે દેહ, ઇન્દ્રિયો અને સર્ગાં સંબંધી એ બધાને પણ માન સંબંધથી બ્રહ્મ સાથે સંબંધ થયો છે. જેથી હવે તે સર્વ પ્રભુની વસ્તુ છે માટે પેતાપણીની મમતા મટાડી પ્રભુની વસ્તુ તરીકે તેમનો સંબંધ પ્રભુ સેવોપયોગી બાબતમાંજ કરાય તે સંબંધ નિર્દોષ ગણાય છે.

બ્રહ્મસંબંધનો મંત્ર ગુરૂદેવ પાસેથી લેતાં પ્રથમના દોષો મટી ભગવત્સેવા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. તે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થયા છતાં પોતે ભગવત્સેવા ન કરતાં પ્રથમ પ્રમાણે અહંતામમતારૂપ સંસારમાં દેહ અને અંતઃકરણ રોકી રાખે ત્યાં સુધી પ્રભુની ખરી કૃપા થઈ સાક્ષાત્-સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાને તે લાયક થતો નથી. મતલબ કે બ્રહ્મનો વાસ્તવિક સંબંધ ત્યાં સુધી થતો નથી, માટે બ્રહ્મનો પ્રત્યક્ષ સંબંધ થવા માટે ગુરૂદેવદ્વારા બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર લીધા પછી શી રીતે વર્તવું, કે કાયમ માટે સંસાર છુટી પ્રભુનો સાક્ષાત્ સંબંધ થાય, તે હવેના શ્લોકમાં બતાવે છે.

આ આખા ગ્રંથમાં બ્રહ્મ શબ્દ પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણને માટે વાપર્યો છે.

અન્યથા સર્વદોષાણાં ન નિવૃત્તિઃ કથંચન
અસમર્પિતવસ્તુર્ના તસ્માદ્વર્જનમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—પ્રદ્મ સંબંધ કર્યા સિવાય બીજી રીતે સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ કોઈ પ્રકારે થતી નથી તે કારણથી અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો.

પ્રદ્મ સંબંધ મંત્રોપદેશ લીધા પછી તેનું સ્મરણ હુમેશ ભગવદીઓની સાથે રહી કરવું, જેથી દેહ, દેહના સંબંધી, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, અને પ્રાણો એ બધામાંથી પોતે મમતા છોડી સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા બાબત અને પોતે પ્રભુના દાસ છીએ એવી મંત્રોપદેશ વખતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા અંતરમાં તાજી રહેવાથી દાસભાવના વધતી જશે. વળી તે દાસ ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવા માટે ખાસ જરૂરનું છે કે તમામ વસ્તુઓ પ્રભુસેવામાંજ વાપરવી, અને પ્રભુસેવામાં ન આવી હોય તેવી કોઈ ચીજનો પોતે ઉપયોગ ન કરવો. ખરો દાસ સ્વામીની કેઈ ચીજ સ્વામીના ઉપયોગમાં આવ્યા પહેલાં વાપરતો નથી, માટે દાસપણાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞાનું સફળપણું કરવા માટે દરેક ચીજ ઠાકેરણને અર્પણ કર્યા પછી તેમની પ્રસાદી તરીકેજ પોતે ઉપયોગમાં લેવી જોઈએ.

નિવેદિભિઃ સમર્પેત્ર સર્વકુર્યાદિતિસ્થિતિઃ ॥

ન મતં દેવદેવસ્ય સાર્થ ભૂક્તસમર્પણમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થઃ—જે ભક્તોએ પોતાના આત્માનું ભગવાનને

નિવેદન કરેલું છે, તેઓએ સર્વ પદાર્થ ભગવાનને અર્પણ કરીનેજ તે વડે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવો જોઈએ એવી આ ભક્તિમાર્ગની સ્થિતિ (મર્યાદા) છે, દેવના દેવ (શ્રીકૃષ્ણ)ને અર્ધ લોગવેલી વસ્તુનું સમપર્ણ કરવું માનેલું નથી.

નિવેદન, દાન અને અર્પણ એ ત્રણ શબ્દના અર્થ અને તેનો ભેદ જાણવો જોઈએ.

નિવેદન—વસ્તુનું નામ લઈ તે વસ્તુ આપની (પ્રભુની) છે, એમ પ્રભુને જણાવવું તે નિવેદન કહેવાય છે.

દાન—ધન કે ખીજા પદાર્થમાં વિધિપૂર્વક પોતાની સત્તા છોડીને ખીજાની સત્તા કરવી તેને દાન કહે છે.

અર્પણ—રસોઈ કરવાવાળો રસોઈ તૈયાર કરી જેમ માલીકને અર્પણ કરે છે, તેમ સ્વામીને લોગવવા યોગ્ય પ્રથમ નિવેદન કરેલી ચીજ ઉપલોગમાં લેવા લાયક સુધારી તૈયાર કરી સ્વામીને અર્પણ કરવી (ધરાવવી) તેને સમ-ર્પણ કહે છે.

દાન કરેલી વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં ન આવે પણ નિવેદન કરેલી વસ્તુ સ્વામીને અર્પણ કર્યા બાદ તેમની પ્રસાદી સેવકના ઉપયોગમાં આવે છે, કારણ કે નિવેદન અને અર્પણ એ બંને દાન નથી.

કોઈ પ્રાપ્ત થયેલ વસ્તુ પ્રભુને નિવેદન કરી શુદ્ધ કરી અર્પણ કરવાની બાબતમાં ગૃહસ્થ થઈ જવાથી તે વસ્તુમાંથી

થોડો કે વધારે ભાગનો પોતે અથવા ખીજાએ ઉપયોગ કરેલો હોય તેવી અર્ધ ભાગવેલી વસ્તુ પ્રભુને અર્પણ કરવી નહિ, તેમજ ખીજાએ ઉપયોગમાં લીધેલી વસ્તુનો બાકી વધેલો ભાગ તેની પાસેથી મેળવી પ્રભુને અર્પણ કરવો નહિ. દરેક વસ્તુનો પહેલો ઉપયોગ કરનારે કર્યા બાદ તે વસ્તુ ઉપલોગ કરનારની અર્ધભુક્ત (ઉચ્છિદ્ર-એડી) થઈ ગણાય છે, તેથી તેવી અર્ધભુક્ત વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી નહિ.

तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्वं वस्तुसमर्पणम् ।।

અર્થ—તેથી શરૂઆતમાંજ સર્વ કાર્યમાં સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી.

નિબંધના સર્વ નિર્ણય ભાગના ભક્તિ પ્રકરણમાં શ્લોક ૨૩૬ માં કહ્યું છે કે, -હલકી સામથી વગેરે પ્રભુને ન સમર્પવી. લોકમાં હલકી ગણાતી, પોતે હલકી ગણીએ તે, અને ચિત્તને હલકી લાગે તે ત્રણે હલકી ચીજોને બાદ કરી, લોકમાં ઉત્તમ ગણાતી આમ્રકળ, દ્રાક્ષ વગેરે દેહને પ્રિય રૂઢ વગેરે, સારા માર્ગથી પેદા કરેલું હોય અને ખીજાના ભાગરૂપ ન હોય તે સમર્પવી. ઉપર કહેલ પ્રમણેની વસ્તુ મેળવીનેજ પ્રભુ સેવાના ઉપયોગમાં લેવી, અને પછી પ્રભાત્રી વસ્તુથી નિભાવ કરવો. શૈગાદિક પ્રસંગે ચોસડ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો પડે છે તે મનની ના પસંદગી છતાં બાંધી પડે છે, તેવી વસ્તુનું સમર્પણ થાય નહિ, એ દેખીતુંજ છે.

દક્ષાપહારવચનં તથા ચ સકલં હરેઃ ॥ ૬ ॥

ન ગ્રાહ્યમિતિ વાક્યં હિ ભિન્નમાર્ગપરં મતમ્ ॥

અર્થ—દીપેતું (દાન કરેતું) પાછું ન લેવાય એવું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે એ પ્રમાણે હરિનું બધું શ્રદ્ધા ન થાય એ પ્રમાણેનું વાક્ય શ્રદ્ધા કરવું નહિ. કારણ કે તે દાન-પરત્વેનું વચન ભિન્ન માર્ગવાળાને માટે માનેતું છે. ભક્તિ-માર્ગ માટે નથી.

દાન આપેતું પાછું લેવાય નહિ, એ વચન આને લાગુ પડતું નથી, ભક્તિમાર્ગથી ભિન્નમાર્ગમાં દેવને દાનની પેઠે જ્યાં અપાય છે, ત્યાં તેમને તે નિયમ લાગુ પડતો હોય તો ભલે, પણ ભક્તિમાર્ગમાં તો દાનની છાયા છેજ નહિ. ખરા સેવકની પેઠે ઉપર જણાવ્યા મુજબ નિવેદન અને અર્પણ છે, માટે અવશેષ-પ્રસાદીનો ઉપભોગ કરવો એજ ખરો ધર્મ છે એ બાબત હવેના શ્લોકમાં કહેવામાં આવે છે.

ઉપર પ્રમાણે ત્રણ શ્લોક લૌકિક રીતે સમર્પણ કરવાના કહ્યાં. હવે ભગવત્કાર્ય સમજી સમર્પણ કરવામાં શું વધારે છે, તે બે શ્લોકથી બતાવે છે.

સેવકાનાં યથા લોકે વ્યવહારઃ પ્રસિધ્યતિ ॥ ૭ ॥

તથા કાર્યં સમર્પ્યૈવ સર્વેષાં બ્રહ્મતા તતઃ ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે લોકમાં સેવકનો વ્યવહાર માન્ય ગણાય

છે, તે પ્રમાણે પ્રભુને અર્પણ કરીને બધાં કાર્યો કરવાં, જેથી સર્વ કાર્યોને પણ પ્રહ્લપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

સેવક સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કાર્ય કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ ઉત્તમ સેવક તો સ્વામીની સાથેના સહવાસથી સ્વામીના અભિપ્રાયને જાણી આજ્ઞાની રાહ ન જોતાં તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. પોતાના સુખની ભગારે લાગણી રાખતો નથી. તેમજ ભક્ત પ્રભુની ઇચ્છા સાથે પોતાની ઇચ્છા અનુકૂળ કરે, એટલે જે જે કાર્યો કરે, તે તે પોતાની અડંતા મમતાને લીધે નહિ, પણ પ્રભુ સેવામાં ભવના વધારનારીજ ક્રિયા કરે, તો તે તે બધાં કાર્યો ભગવતરૂપ થાય છે. એટલે ખરા ભગવદ્દીનો લૌકિક વ્યવહાર અને દેહસંબંધી ક્રિયાઓ પણ ભગવત સેવામાં સહાય કરનારજ હોય છે. જે ક્રિયામાં પ્રભુ સેવામાં ઉપયોગીપણાની ભાવના થાય તેજ ક્રિયા તેનાથી બને છે.

ગંગાત્વે સર્વદોષાણાં ગુણદોષાદિ વર્ણના ॥ ૮ ॥

ગંગાત્વેન નિરૂપ્યાસ્યાત્ તદ્વદત્રાપિ ચૈવહિ ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે ગંગાપણામાં સર્વ દોષોના ગુણ-દોષ વગેરેનું વર્ણન ગંગાપણાથીજ નિરૂપણ થાય છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુને સમર્પીને સર્વ કાર્યો નિર્મળતાથી કરનારના સર્વ ગુણદોષવાળાં કાર્યો ભગવતરૂપ થાય છે.

દોષવાળું ખાળ વગેરેનું પાણી જે ખાળમાં નિંદવા-

લાયક હતું, તે ગંગાજીમાં મળવાથી ગંગાપણ્થીજ તેનું વર્ણન થાય છે. ગંગાજીમાં મળ્યા પછી તેના ગુણદોષની નિંદા થતી નથી. પણ ઉત્કૃં ગંગાજીરૂપે તેનાં વખાણ થાય છે. તેમજ ભક્ત જે જે કાર્યો પ્રભુ સેવોપયોગી જાણી કરે તે તે કાર્યોમાં કદાચ પુરેપુરી શુદ્ધતા ન હોય છતાં શુદ્ધ અંતઃકરણથી પ્રભુને સમર્પણ કરેલા સહેજ દોષવાળા કર્મો પણ નિંદવાલાયક ન હોતાં પ્રહમય થઈ તે કર્મો વખાણને પાત્ર ગણાય છે.

આપણા હિતેચ્છુ આપણા હિત મટે કોઈ કાર્ય શુદ્ધ ભાવના રાખી કરે, અને તે કાર્યથી આપણને કદાચ નુકસાન થાય, તોપણ તેના શુદ્ધભાવ વડે આપણે જેમ તેનો દોષ વિચારતા નથી, તેમ શુદ્ધભાવથી પ્રભુ સેવોપયોગી જાણી કરેલા કાર્યમાં દોષની સંભાવના થઈ જાય તોપણ પ્રભુ તે કાર્ય સેવારૂપજ માની લે છે, અને તે કાર્ય તેના ભાવની વૃદ્ધિના કારણરૂપજ બને છે. તેવું કાર્ય કદાચ ભક્તને પ્રભુસેવામાં અંતરાયરૂપ થઈ જાય, તોપણ તે ભાવવૃદ્ધિરૂપ વિરહનું કારણ બને છે, અને એ રીતે કદાચ શિથિલભાવને સતેજ કરવામાં તે કારણરૂપ થાય છે.

સારાંશ.

- ૧ બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી પ્રથમના તમામ જાતના દોષોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.
- ૨ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી કારકણની સેવા કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.
- ૩ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સેવામાં ચિત્ત ન પગેચાય ત્યાં સુધી ચિત્તમાં રહેલી અવિદ્યા ખસાતી નથી, જેથી પોતાનું શ્રેય થવામાં વિલંબ થાય છે, માટે સેવામાં ચિત્ત પરોવવું.
- ૪ અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, એટલે પ્રભુને અંગીકાર કરાવ્યા વિનાની કોઈ ચીજનો ઉપભોગ કરવો નહિ. અર્ધોઅર્ધ ભોગવેલી ચીજ કારકણને ધરાવવી નહીં.
- ૬ નિવેદન, દાન અને સમર્પણનો ભેદ યાદ રાખવો.
- ૭ આ ભક્તિમાર્ગમાં સેવકનો સ્વામી પ્રત્યે જે ધર્મ છે તેને અવલંબીને પ્રભુસેવાનાં તમામ કાર્યો કરવાં. પોતાના દેહાદિના સુખની અપેક્ષા રાખવી નહિ. સ્વામિનાજ સુખની અપેક્ષા રાખવી.
- ૮ સ્વામી સેવા કરતાં દોષ ન થયા કાળજી રાખવી, પરંતુ કોઈ દોષ થઈ જાય તો ફરી તેમ ન અને તે માટે કાળજી રાખવી, પણ તેને માટે ચિંતા ન કરવી. કારણ કે એ તો આ ભક્તિમાર્ગમાં બહુ બાધક છે, અને તે કોઈ પ્રસંગે ન કરવા માટે નવરતન અને અંતઃકરણ પ્રમોદ નામે જે ગ્રંથ કરી શ્રીમહાપ્રભુજી વારં-વાર બોધ આપે છે, તે બે ગ્રંથોનું વર્ણન હવે પછી આપનામાં આવ્યું છે.

॥ श्रीःकृष्णायनमः ॥

॥ श्री गोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ अथ नवरत्न ग्रन्थः ॥

—:०:—

चिंतासंतानहंतारो यत्पादांबुजरेणवः ॥

स्त्रीयानां तान्निजाचार्यान् प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥ १ ॥

श्री आचार्य७ महाप्रભુ७એ આ ગ્રન્થ પોતાના અનન્ય સેવક ગોવિંદદેવને મનમાં રહેતો ઉદ્દેગ મટાડવા માટે અને તે નિમિત્તે સમગ્ર વૈષ્ણવ માટે કરેલા છે. આ ગ્રન્થનો અભિપ્રાય સહિત પાઠ કરવાથી જેવી રીતે ગોવિંદ દેવનો ઉદ્દેગ (ચિંતા) નાશ પામ્યો હતો, તેવી રીતે ભાવાર્થ બાણી પાઠ કરવાથી દરેક વૈષ્ણવની ચિંતા નાશ પામે છે.

ચિંતાનું સ્થાન અંતઃકરણ છે, માટે અંતઃકરણનું પૂર્ણ રીતે શોધન થવાથી ચિંતાનો નાશ થાય છે.

અંતઃકરણમાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર વાનાં છે.

(૧) મન—સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરે છે.

(૨) બુદ્ધિ—મને કરેલા સંકલ્પ વિકલ્પના સામસામી રદીઆ આપે છે.

(૩) ચિત્ત—મને કરેલા સંકલ્પ વિકલ્પની બાબતમાં બુદ્ધિ

તરફથી સામસામા મળેલા રહીઆ ઉપરથી
નિશ્ચય કરે છે.

બુદ્ધિ અને ચિત્તને લેગાં ગણીએ તો બુદ્ધિ
નિશ્ચયનું પણ કામ કરે છે.

(૪) અહંકાર—તે નિશ્ચયને અમલ કરે છે.

ખરૂં રત્ન અંધકારમાં પ્રકાશ આપનાર હોય છે તેમ
આ નવ શ્લોકરૂપ નવરત્ન અંતઃકરણમાં ધારણ કરવાથી
અંતઃકરણમાં રહેલો ચિંતારૂપ અંધકાર નાશ પામે છે માટે
આ ગ્રંથનું નામ નવરત્ન ગ્રંથ રાખવામાં આવ્યું છે.

હવે આ ગ્રંથ શરૂ થાય છે.

ચિંતા કાપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપિ ॥

ભગવાંનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ:—જેમણે પોતાનું (માનેલ) સર્વસ્વ શ્રીહાકુ-
રજીને નિવેદન કરેલ છે, તેમણે કદાપિ કાંઈ પણ ચિંતા
ન કરવી. કારણ કે અંગીકાર કરનાર ભગવાન પણ પુષ્ટિસ્થ
છે, તે લૌકિક ગતિ નહિ કરે.

આખા જગતના આદિકારણ પ્રભુ એકજ છે, પરંતુ
તેમણે કરેલી પુષ્ટિ, મર્યાદા અને પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવ, દેહ
અને ક્રિયા જેમ જુદી જુદી છે, તેવી રીતે તેમને કૃણ પણ
જુદી રીતે આપે છે, માટે,—

(૧) જગતના આદિકારણ પ્રભુ દૈવી જીવો મધ્યેના પુષ્ટિ

જીવો ઉપર અનુગ્રહ દૃષ્ટિથી જીવ્યે છે, જેથી પુષ્ટિ જીવો ઉપર પુષ્ટિસ્થ પ્રભુ ગિરાજે છે એમ કહેવાય છે.

(૨) તેજ પ્રભુ દૈવી જીવો મધ્યેના મર્યાદાની અપેક્ષા પ્રધાન જીવો ઉપર વેદાદિમાં કહેલ રીતે કૃળ આપવા રૂપ દૃષ્ટિથી જીવ્યે છે, માટે મર્યાદા જીવો ઉપર મર્યાદાસ્થ પ્રભુ ગિરાજે છે એમ કહેવાય છે.

(૩) તેજ પ્રભુ આસુરી જીવોના જીવનક્રમ માટે ઠરાવેલા કુદરત રૂપ નિયમને અનુસરી કર્મ પ્રમાણેજ કૃળ આપવાની દૃષ્ટિથી જીવ્યે છે. જેથી પ્રવાહી જીવો ઉપર પ્રવાહસ્થ પ્રભુ ગિરાજે છે એમ કહેવાય છે.

પુષ્ટિ જીવને મુખ્ય કૃળ પુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ છે, મર્યાદા જીવને મુખ્ય કૃળ અક્ષરની પ્રાપ્તિ છે, અને પ્રવાહી જીવોને મુખ્ય કૃળ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ છે.

પુષ્ટિ પ્રભુ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, પરંતુ ભક્તની દીનતાથીજ પ્રસન્ન થઈ કરૂણા દૃષ્ટિ દ્વારાજ તેનું નિવેદન સ્વીકારે છે. એટલે લૌકિક કાંઈ પેતાપણાથી ન રહેવાથી તેમાં પ્રભુ ગતિ નહિ કરે એમ નિશ્ચય રાખવો.

નિવેદન કર્યા પછી લૌકિક બાબતમાં મનના સંકલ્પ વિકલ્પો કરવા નહિ. નિબંધમાં બતાવ્યું છે કે—મિથ્યા ધ્યાન કરવું નહિ, માટે લૌકિક સંકલ્પો વિકલ્પો આવે તો નિવેદનનું સ્મરણ કરી તરત મનમાંથી તેવા મિથ્યા ધ્યાનરૂપ

લૌકિક સંકલ્પ વિકલ્પ કાઢી પ્રભુ સંબંધીજ સંકલ્પો કરવા.
આ હુકીકત ણીજ પ્રલોકમાં બતાવે છે.

નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા (સર્વદા) તાદૃશૈર્જનૈઃ ॥

સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વાત્મા નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—સર્વ પ્રકારે (અથવા હુમેશાં) તાદૃશી ભકતો સાથે નિવેદનનું સ્મરણ કરવું, અને પ્રભુ સર્વના ઇશ્વર અને સર્વના આત્મા છે તે પોતાની ઇચ્છાથી કરશે, એમ વિચારવું.

તાદૃશીની સાથે નિવેદનનું સ્મરણ કરવાથી પ્રભુના હાસને પ્રભુની સેવોપયોગી બાબત સિવાય મનમાં કાંઈ વિચારવાનું નથી, એ બાબત યાદ આવ્યા કરે છે, જેથી પ્રભુ સેવોપયોગી સિવાય ણીજ સંકલ્પ વિકલ્પોને નિવેદનના સ્મરણથી હટાવવા.

મનમાં સદા જેવું સ્મરણ આવ્યા કરે તેવા સંકલ્પ વિકલ્પ ઉઠે છે, માટે જેના લૌકિક સંકલ્પ વિકલ્પ નાશ પામ્યા છે અને પ્રભુ સંબંધીજ સંકલ્પો આવે છે, તેવા તાદૃશીની સાથેના સમાગમથી તેમની પેઠે લૌકિક બાબતના સંકલ્પ વિકલ્પોનો નાશ થઈ મનમાં પ્રભુ સંબંધીજ સંકલ્પો આવે છે. એ રીતે તાદૃશીની સાથેના સમાગમથી મનનું શોધન થવાની જરૂર છે.

પ્રભુ સર્વના નિયંતા હોવાથી અને સર્વના આત્મા હોવાથી પોતાની ઇચ્છાથી જે કરવાનું હશે તે કરશે. જ્યારે

આપણા વિચાર પ્રમાણે પ્રભુ કરવાના નથી, પણ પોતાની ઈચ્છાથીજ કરવાના છે તો પછી મનમાં લૌકિક કર્મો વિચાર શા માટે થવા દેવો જોઈએ, અને કદાપિ પ્રથમના અવશેષ નિવેદનના સ્મરણ હઠાવી કાઢવા.

આ રીતે બે શ્લોકથી મનમાં લૌકિક સંકલ્પ વિકલ્પો આવતા હોય તેને હઠાવી કાઢવાનો ઉપાય બતાવી લૌકિક ગતિ સંબંધીની ચિંતાનું નિવારણ કરવા ઉપાય બતાવ્યો છે.

હવે ત્રણ શ્લોકવડે બુદ્ધિનું શોધન કરી ચિંતા દૂર કરવા ઉપાય બતાવે છે.

सर्वेषां प्रभुसंबंधो न प्रत्येकमिति स्थितिः

अतोऽन्य विनियोगेऽपि चिंता का स्वस्य सोऽपि चेत्॥૩॥

અર્થ—નિવેદન થયા પછી નિવેદન કરેલા તમામ પદાર્થને પ્રભુનો સંબંધ છે, ફક્ત જોણે નિવેદન કરેલ છે, તેનોજ જુદો સંબંધ નથી. જ્યારે એમજ છે તો પછી અન્ય વિનિયોગમાં પણ પોતાને શા માટે ચિંતા કરવી.

પોતાના મમતાવાળા તમામ પદાર્થનો પ્રભુ સાથે સંબંધ થયો છે તો પછી ધન દેહાદિ પ્રભુના વિનિયોગમાં આવે તે ઉપરાંત તે ધન દેહાદિ કળત્રાદિના વિનિયોગમાં પણ આવે તોપણ શા માટે ચિંતા કરવી કારણ કે તેમનો પણ પ્રભુ સાથે સંબંધ થયેલ છે એટલે પ્રભુ સંબંધી વસ્તુમાં પોતાનો વિનિયોગ થાય તે ચીજને પણ શ્રી પ્રભુ

સેવામાં લેવાની હોવાથી તેનું પર્યવસાન પણ પ્રભુ વિનિયોગમાં જ થાય છે જાટે ચિંતા ન કરવી.

અજ્ઞાનાંદથવા જ્ઞાનાત્ કૃતમાત્મનિવેદનમ્ ॥

યૈઃ કૃષ્ણસાત્કૃતપ્રાણૈઃ તેષાં કા પરિદેવના ॥ ૪ ॥

અર્થ—અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી જેણે આત્મનિવેદન કરેલું છે તેને કશી ચિંતા કરવાની નથી, તો પછી જેણે કૃષ્ણની સાથે પોતાના પ્રાણ જોડેલા છે તેને તો શી ચિંતા કરવાની હોય ?

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રથમાધિકારીએ અજ્ઞાન કે જ્ઞાનથી નિવેદન કર્યા પછી તેનું અંતઃકરણ પ્રથમના અધ્યાસથી અન્ય વિષયમાં પરોવાએલું રહે છે, છતાં ક્રમે ક્રમે પ્રભુ પ્રમેય બળથી તેનું અંતઃકરણ અન્યમાંથી કાઢી પોતામાં લગાવશેજ, એમ નિશ્ચય છે, તો તેમને પણ જ્યારે ચિંતા કરવા જેવું નથી, તો જે ઉત્તમ ભક્તનું મન અન્ય વિષયમાંથી નિકળી જઈ પ્રભુની સાથેજ પ્રાણો જોડાઈ ગયા છે, તેને તો કાંઈ ચિંતા કરવાનો સંભવજ ક્યાંથી હોય ?

નિવેદન કરેલું હોય એટલે ફક્ત આ જે છે તે આપનું છે એમ જણાવેલ હોય તે ત્યાર પછી તે વસ્તુ પ્રભુ લાયક શુદ્ધ કરી ભોગવવા લાયક બનાવાય છે. તે અર્પણ કરવાના પદાર્થો અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે અર્પણ થાય છે.

(૧) દેહના સંબંધવાળા ધન વગેરે જડ પદાર્થો પ્રથમ અર્પણ થાય છે.

- (૨) દેહુ સંબંધી ચિત્તાત્મક સગાસંબંધી અર્પણુ થાય એટલે તે પણ પ્રભુના છે, એમ જણાયેથી દીકરો જન્મતાં પ્રભુએ તેમની સેવામાં મદદ માટે આપ્યો, અને મરી જાય તો તેમણે પોતાની સેવા માટે ઉપાડી લીધો, એવો ભાવ થાય. અથવા તેમના પ્રત્યે પોતાના નથી એવો વૈરાગ થાય.
- (૩) દેહુ અર્પણુ થાય એટલે દેહુમાં પ્રભુ સેવા કરતાં લગારે આજસ ન આવે, અને દેહુમાં કોઈ જાતનો અધ્યાસ રહે નહિ.
- (૪) ઇંદ્રિયાધ્યાસ મટી ઇંદ્રિયોનું અર્પણુ થાય, એટલે તમામ ઇંદ્રિયો પ્રભુ સેવામાંજ લાગે.
- (૫) અંતઃકરણાધ્યાસ મટી અંતઃકરણુ પ્રભુ લીલાનુંજ ચિંતન કરે.
- (૬) પ્રાણાધ્યાસ મટી પ્રાણો પ્રભુમાંજ તદ્દત્ત રહે.

તથા નિવેદને ચિંતા ત્યાજ્યા શ્રી પુરુષોત્તમે ॥

વિનિયોગેડપિ સા ત્યાજ્યા સમર્થો હિ હરિઃ સ્વતઃ॥૫॥

અર્થ—આગલા શ્લોકોમાં કહેલ નિવેદન શ્રી પુરુષોત્તમને વિષે થયું હોય તો અવસ્ય ચિંતા છોડવી. અન્ય વિનિયોગ છતાં પણ ચિંતા છોડવી કારણ કે હરિ પોતાથીજ સમર્થ છે.

જો નિવેદન પુરુષોત્તમ સિવાય તેના વ્યૂહોમાં કે તેની વિભૂતિમાં થયું હોય તો તે પોતાની લૌકિક ગતિ કે વૈદિક ગતિ થવાની ચિંતા થાય કારણ કે વ્યૂહાદિનું સામર્થ્ય સ્વતંત્ર નથી. શ્રી પુરુષોત્તમનું આપેલું સામર્થ્ય તેમનામાં છે તેથી તે જાતેજ નિર્ભય નથી તો ખીજને શી રીતે કચી શકે

માટે સર્વોપરિ શ્રીપુરૂષોત્તમજ્જ લક્ષ્મી તમામ ચિંતા હરવાને શક્તિમાન છે માટે હરિ શબ્દ શ્રી પુરૂષોત્તમ પ્રત્યેજ વપરાય છે માટે તેમને નિવેદન કર્યા પછી ધનાદિનો અન્ય-વિનિયોગ થાય ત્યાં શ્લોકમાં કહેલ પ્રમાણે ભાવના કરી સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ કરવો.

કામનાથી કરેલું તે તે કામના અધિષ્ઠાતા દેવ અંગીકાર કરે છે, અને તેનું ક્ષણ સ્વર્ગ છે.

નિષ્કામ્ય કર્મમાર્ગથી અર્પણ કરેલ ક્રિયાત્મક પ્રભુ અંગીકાર કરે છે, અને તેનું ક્ષણ સત્યલોક સુધી છે.

શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાનીએ અર્પણ કરેલ તથા મર્યાદા ભક્તે અર્પણ કરેલ તે અક્ષરાત્મક પ્રભુ અંગીકાર કરે છે.

આ દેહ વગેરે સર્વ, પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ સ્વરૂપની સેવા કરવા હાસ રૂપેજ છે, એમ શુદ્ધ પ્રેમ ભાવવડે અર્પણ કરેલું તે પુરૂષોત્તમજ્જ અંગીકાર કરે છે.

આવી રીતે ત્રણ શ્લોકથી બુદ્ધિમાં વિરૂદ્ધ ભાવના ન-આવવા દેવાથી બુદ્ધિનો વિકાર દૂર થઈ તેમાં પેઠેત્રી ચિંતાનો નાશ કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો છે.

હવે ત્રણ શ્લોકથી ચિંતના શોધનવડે ચિંતા તજવાનો ઉપદેશ છે.

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ ॥

પુષ્ટિમાર્ગસ્થિતો યસ્માત્ સાક્ષિણો ભવતાઽચિલાઃ ॥૬॥

અર્થ--પુષ્ટિમાર્ગ(અનુગ્રહ માર્ગ)માં રહેલા હરિ લોકમાં અને વેદમાં સ્વાસ્થ્ય નહિ કરે, જેથી બધા ભક્તો સાક્ષી તરીકે થાઓ.

લૌકિકમાં કે વૈદિકમાં જે જે કાળે જે જે બને તે પ્રભુની ઇચ્છાથી બને છે, તે બાબતમાં પોતાને કાંઈ લાભ હાનિ નથી, એવી રીતે ચિત્તમાં નિશ્ચય કરી લૌકિક વૈદિક માંથી મમત્વનો ત્યાગ કરવાથી સાક્ષીની પેઠે થવાય છે.

અંતઃકરણની સ્થિતિ જે લૌકિકમાં રહે તો દુઃખાત્મક સંસાર ચાલુજ રહે, જે વૈદિક કામ્યકર્મમાં સ્થિતિ રહે તો પણ તેમજ થાય, વૈદિક નિષ્કામ્ય કર્મમાં અંતઃકરણની સ્થિતિ થાય એટલે છેવટ લક્ષ્યબિંદુ તેજ હોય તેથી પર કાંઈ નથી, એમ અંતઃકરણને લાગતું હોય તો તેને પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ ન થતાં છેવટ બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થઈ કલ્પાંતે અક્ષરની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, એવા અભિપ્રાયથી લૌકિક વૈદિકમાં અંતઃકરણની સ્થિતિ એટલે લક્ષ્યબિંદુ કૃપાળુ પ્રભુ નહિ થવા દે એમ અભિપ્રાય છે. પોતાનું લક્ષ્યબિંદુ પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિ માટે છે, તો અંતઃકરણના અવશેષ અધ્યાસથી મનના સંકલ્પ વિકલ્પ લૌકિક કે વૈદિકમાં કોઈ કોઈ વખત થઈ જાય, તે ઉપરથી પોતાની સ્થિતિ માટે ચિત્તમાં ઉદ્વેગ કરવો ઘટતો નથી. કૃપાળુ પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખવો કે પોતાના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચાડશેજ.

આ રીતે ચિત્તમાં ભરાયેલ ચિંતા કાઢવાનો ઉપાય બતાવી હવે ચિત્ત પ્રભુ સિવાય બીજા વિષયનો નિશ્ચય કરેજ નહિ તે માટે સર્વોત્તમ ઉપાય બતાવે છે.

સેવાકૃતિપુરોહિત્વાદ વાપરં વા હરિચ્છયા ॥

અતઃ સેવાપરં ચિત્તં વિધાય સંયમ્યં સુતમ ॥ ૭ ॥

અર્થ—ગુરૂની (સામાન્ય) આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રભુની સેવા કરવી, હુરિની ઇચ્છાવડે (વિશેષ આજ્ઞા થતાં) ગુરૂઆજ્ઞાને બાધ થાય તેમાં અડચણ નહિ. એ પ્રમાણે સેવાપર ચિત્ત રાખીને સુખે (આનંદમાં) રહેવું.

લૌકિક વૈદિકમાં ડાળાઈ ગએલું ચિત્ત પણ પ્રભુ સેવાથી ઠેકાણે આવી પ્રભુ સંબંધીજ નિશ્ચયવાળું થઈ જાય છે, અને જેમ જેમ પ્રભુ સંબંધમાં ચિત્ત લાગી રહેલું રહે છે, તેમ તેમ લૌકિક અને વૈદિક બાબતમાંથી ચિત્ત આપોઆપ છૂટી જઈ વ્યસન સુધી (ભક્તિવર્દિની શ્રંથમાં બતાવ્યા મુજબ) પહોંચે છે. જ્યારે સેવામાં પૂરેપૂરું ચિત્ત ભેડાય છે ત્યારે પ્રભુની ભક્તના શુદ્ધ અંતઃકરણદ્વારા, સ્વપ્રદ્વારા દેહ સંબંધથી રહિત ક્ષત સેવોપયોગી વિશેષ આજ્ઞા થાય તે આજ્ઞા ગુરૂ આજ્ઞાને અનુકૂળ હોય અને ક્યારેક તેને બાધક એટલે પ્રતિકૂળતાવાળી હોય, તો પણ જો તે દેહાદિને લગતી ન હોય પરંતુ ક્ષત સેવોપયોગીજ હોય, તો શુદ્ધ અંતઃકરણ અને સ્વપ્રમાં થતી તેવી વિશેષ આજ્ઞા પ્રમાણે સેવા કરવી.

પ્રભુમાં વ્યસન થયા પછી તો ચિંતાનો સંભવજ નથી ત્યાર પછી સુદૃઢ ભક્તિ થાય છે, એટલે ભગવાન સાક્ષાત્કાર થઈ જે આજ્ઞા કરે છે તે તે આજ્ઞાઓનું સેવન ચિંતા રહિતજ થાય છે.

चित्तोद्देगं विधायापि हरियंत्करिष्यति ॥

तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिंतां तं त्यजेत् ॥८॥

અર્થ—સેવામાં ચિત્ત ઉદ્દેગ પામે તો પંચ હુરિ જેજે કરે છે તે તે તેમની લીલા છે, એમ માનીને ચિંતાને જલદી છોડવી.

ચિત્તજ પ્રભુ સેવામાં ઉદ્દેગવાળું રહેતું હોય તો કેમ કરવું? તે બાબતની ચિંતાને ત્યાગ કેવી રીતે થાય, તે બાબત આજ્ઞા કરે છે કે લૌકિક પ્રતિબંધ પ્રયાસ કરવાથી મટે છે પરંતુ સેવામાં પ્રતિબંધ હોય તો તે બાબત કશો ઇલાજ કરવો નકામો છે, છતાં ચિંતા ન કરવી. સેવામાં ચિત્ત ઉદ્દેગવાળું રહેતું હોય તો એમ સમજવું કે પ્રભુને આપણી પાસે સેવા કરાવવી નહિ હોય, તે વખતે શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંત અનુસાર જ્ઞાનમાર્ગમાં ચિત્ત પ્રપુલ્કિત રહેતું હોય, તો તેમાં ચિત્ત પરોવવું.

અંતઃકરણમાં જે લગવત્કાર્ય કરવાથી આનંદ આવતો હોય તે દેહ સંબંધ વગરનું લગવત્કાર્ય કરવું જોઈએ. નિબંધમાં લક્ષિતપ્રકરણમાં કહેલ છે કે જેનાથી સેવા ન બનતી હોય, પરંતુ મનજ પૂરેપુરું લગવાનમાં રહેતું હોય તેને પણ સાયુજ્ય મુક્તિ મળે છે, ને તેને પુરુષોત્તમનું દાસત્વ સિદ્ધ થતું નથી. તો પોતે તે પ્રકારનો જીવ હશે અથવા બાકીનો લાલ લવિષ્યમાં મળશે, એમ ચિત્તમાં નિશ્ચય કરી ચિંતા છોડવી.

આ પ્રમાણે બધી રીતે ચિત્તનું શોધન કરી ચિત્ત-માંથી ચિંતા કાઢી નાંખવી, મવલબ કે જે જે પ્રકારે ચિંતા

ના રહે અને અંતઃકરણ પ્રભુ વિષયમાં લાગે તે તે કાર્યમાં ચિત્ત જોડવું.

હવે એક શ્લોકથી અહંકારનું શોધન બતાવે છે,

તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્યે શ્રી કૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥

વદન્નિરેવ સતતં સ્થેયમિત્યેવ મે મતિઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—તેથી સર્વ પ્રકારે હુમેશ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર સર્વ પ્રકારે બોલવાવડેજ હુમેશાં રહેવું એવીજ મારી મતિ છે.

અહંકારના શોધનથી તેમાં રહેલી મમતાનો નાશ થવાથી દૈન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે દૈન્ય સર્વ મત્તીનતા તોડવાનું પરમ સાધન થઈ પ્રભુમાં ખરી પ્રીતિ જોડાવે છે.

ઉપર પ્રમાણે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારના શોધનથી ચિંતાનો નાશ થઈ દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે ખરી દીનતા પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ પ્રભુની અંગીકૃતિનો અનુભવ થાય છે. દીનતા પ્રાપ્ત કરવામાં અષ્ટાક્ષર મંત્ર ઘણોજ અસર કરનાર છે, કારણકે આ મંત્ર દીનતાનો જનક છે. દીનતા પ્રાપ્ત થયા પછી પણ આ મંત્ર કાયમ જપવો, જેથી પ્રભુ વિના રહ્યું ન જાય તેવી દીનતા પ્રાપ્ત થઈ પ્રપંચની તઠન વિસ્મારક અતિમ વિરહ દશા થઈ પછી સ્વરૂપના સાક્ષાત્ દર્શનાદિ થાય છે.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री आचार्यचरणकमलेभ्योः नमः ॥

अथ अंतःकरणप्रबोध ग्रन्थ.

नवरत्न ग्रंथमां चिंता छोडवा माटे अंतःकरण मध्येना मन, बुद्धि, चित्त अने अडंकारनुं प्रथक् प्रथक् शोधन करी चिंतानो त्याग करवा उपदेश जाताये छे. आ अंतःकरण प्रबोधमां समग्र अंतःकरणने सावधान करी नवरत्नमां अतावेत उपरांत चिंता छोडवा माटे भास उपदेश छे.

अंतःकरण मद्भाष्यं सावधानतया शृणु ॥

कृष्णात्परं नास्ति दैवं वस्तुतो दोषवर्जितम् ॥ १ ॥

अर्थ—हे अंतःकरण माझे वचन सावधानताथी सां-
लण. भरी रीते दोष वगरनुं कृष्णुथी जीनुं दैव नथी.

अंतःकरण प्रभु सिवाय अन्य विषयमां लागेलुं होय,
अथवा अलौकिकमां पोतानी गति आणत चिंतामां पडेलुं
होय, तेने सावधान थछ पोतानी शिक्षा सांलणवा माटे
आज्ञा करे छे.

लक्षणा अंतःकरण अमृतवचनो सांलणवा माटे अथत
थछ उत्साहवाणां थया भाह आप आज्ञा करे छे के,-

भरी रीते दोष वगरनुं दैव श्रीकृष्णुज होवाथी अंतः-

કરણમાં રહેલા અવશેષ (બાકી રહેલા) દોષો પૂર્ણ રીતે કાઢી નાંખવાને શ્રીકૃષ્ણથી અન્ય કોઈ દેવ નથી. જીવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દોષ કાઢવા પ્રયત્ન કરી શકે છે પણ તેવડે પૂરેપૂરા દોષ નીકળી શકતા નથી, જેથી અવશેષ રહેલા દોષો ભક્તના ઉપર કડ્ડણા કરી પોતેજ નાશ કરે છે.

સ્વભાવ ઉપર પૂર્ણ વિજય ન થવાથી સ્વભાવ દોષને લીધે કેટલાક ભક્તોને પોતાની સ્થિતિ બાબતમાં ચિંતા રહેતી હોય, તેમની ચિંતા દૂર થવા માટે આપ આજ્ઞા કરે છે કે—

ચાંડાલીવેદ્ રાજપત્નિ જાતા રાજ્ઞા ચ માનિતા ॥

કદાચિદપમાનેઽપિ મૂલતઃ કા ક્ષતિર્ભવેત્ ॥ ૧ ॥

સમર્પણાદહં પૂર્વમુત્તમઃ કિં સદા સ્થિતઃ ॥

કા મમાઽધમતા ભાવ્યા પશ્ચાત્તાપો યતો ભવેત્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ચાંડાલ (લંગીયણ) ને રાજપત્નિ થઈ, અને વળી રાજાએ માનિતી કરી, પછી ક્યારેક રાજાવડે અપમાન થયા છતાં પ્રથમની ચાંડાલી સ્થિતિથી શું ક્ષતિ (હલકાઈ) છે?

સમર્પણથી પહેલાં હું શું હમેશાં ઉત્તમતાથી રહેલો હતો ! મારી શું અધમતા થયેલી છે કે જેથી પશ્ચાત્તાપ (ચિંતા) થાય ?

ચાંડાલીના દૃષ્ટાંતથી કહે છે કે, પ્રભુની અંગીકૃતિ પહેલાં એટલે નામ (અષ્ટાક્ષર મંત્ર) અને નિવેદન (બ્રહ્મસંબંધ) થયા પહેલાં તારી સ્થિતિ ચાંડાલી ખરોખર હતી, તેવી સ્થિતિ-

।તમાંથી નામ મંત્રથી રાજપત્ની સમ થઈ; અને બ્રહ્મ સંબંધ થયાથી માનિતી થઈ, એટલે પ્રભુની શ્રીઅંગની સેવા કરવા પૂર્ણ લાયક બનાવી.

પૂર્વના મલીન અધ્યાસનો પૂર્ણ નાશ ન થવાથી સેવામાં પ્રમાદ થવાથી અથવા અહંકાર થવાથી પ્રભુના તરફથી અપમાન થયું, એટલે સેવાથી પ્રતિબંધ થયો. આવા વખતે મન ચિંતામાં પડે, તો અંતઃકરણમાં જે મલીનતા રહેલી હોય તેમાં ઉલટો વધારો થાય, માટે તે વધારો ન થવા દેવા માટે આપ આજ્ઞા કરે છે કે પ્રથમની અવશેષ ચિંતાનો જે તે રીતે ત્યાગ કરવો, પરંતુ ચિંતાના નવા અંકુરો તો અંતઃકરણમાં નજ કૂટવા દેવા, આવા વખતે એમ સમજવું કે પ્રભુએ અંગીકૃતિ કરી તે કાંઈ મારી લાયકી જોઈ કરી નહોતી, પણ આપે કૃપા કરીનેજ કરી હેતી, તેવીજ રીતે આ પ્રતિબંધ પણ મારાપર કૃપા કરી પૂર્વના દોષોના નિવારણ માટેજ નાંખ્યો હશે એમ સમજવું. વળી પોતાની લૌકિકમાંજ ગુંથાઈ રહેવારૂપ પ્રથમની અવસ્થાની સાથે હાલની અવસ્થાની સરખામણી કરવાથી ચિંતારૂપ દોષનો અંતઃકરણમાં વધારો થવા પામતો નથી.

ચિંતા દોષરૂપ છે, પણ આવા વખતમાં વિરહ થાય એ તો પ્રભુની પુનઃ અંગીકૃતિ થવામાં બહુજ ઉપયોગી છે, માટે ચિંતા અને વિરહનો ભેદ યાદ રાખવો જોઈએ.

સત્યસંકલ્પતો ત્રિષ્ણુઃ નાન્યથા તુ કરિષ્યતિ ॥

आज्ञैव कार्या सततं स्वामिद्रोहोऽन्यथा भवेत् ॥४॥

सेवकस्य तु धर्मोऽयं स्वामी स्वस्य करिष्यति ॥

અર્થ—વિષ્ણુ સત્ય સંકલ્પવાળા છે જેથી બીજે પ્રકારે નહિ કરે. જુવે તો સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ હુમેશાં કરવું. જો બીજી રીતે થાય તો સ્વામીદ્રોહ થાય. સેવકનો તો એ જ ધર્મ છે, સ્વામી પોતાનો (સેવક પ્રત્યે) ધર્મ કરશે. સ્વામી અને સેવકનો અરસપરસ ધર્મ બતાવે છે.

સ્વામી તો સેવકના ઉપર કૃપાયુક્ત છે, અને તેમનો સંકલ્પ (સેવકના પ્રત્યેના હિતકારી વિચાર) સત્ય છે, જેથી હુમેશાં સેવકના હિતની જ બાબત સ્વામી વિચારે છે, અહિ-તની બાબત કદી વિચારતા નથી એમ અંતઃકરણમાં જુવે બાત્રી રાખી નિશ્ચિંત રહેવું.

હુવે સેવકનું સ્વામી પ્રત્યે કર્તવ્ય બતાવે છે.—સેવકે તો સ્વામીની આજ્ઞા પ્રમાણે હુમેશાં સેવા કરવી જોઈએ. સેવક પ્રત્યે સ્વામીની ગુરૂદ્વારા થયેલી સામાન્ય આજ્ઞા પોતાની (પ્રભુની) સેવામાં પ્રસન્ન મનથી તત્પર રહેવાની છે. આ ઉપરાંત અંતઃકરણદ્વારા અને સ્વપ્નદ્વારા પોતાના દેહસંબંધી ન હોય તેવી પ્રભુ તરફથી વિશેષ આજ્ઞા થાય તે વિશેષ આજ્ઞા પ્રમાણે તરત થવું જોઈએ, એમ ન થાય તો સ્વામીને દ્રોહ (અપરાધ) થાય.

आज्ञा पूर्वं तु या जाता गंगासागर संगमे ॥ ५ ॥

यापिपश्चान्मधुवने न कृतं तद्द्रव्यं मया ॥

દેહદેશપરિત્યાગઃ તૃતીયો લોકગોચરઃ ॥ ૬ ॥

પશ્ચાત્તાપઃ કથં તત્ર સેવકોઽહં ન ચાન્યથા ॥

અર્થ—ગંગા અને સાગરના સંગમ ઉપર ઠાકુરજીની પ્રથમ જે આજ્ઞા થઈ, અને પછી મધુવનમાં જે બીજી આજ્ઞા થઈ તે અકનુભે દેહ અને દેશના પરિત્યાગ સંબંધી હતી. તે મારાવડે (પહેલાંની દૈવી જીવેના ઉદ્ધારરૂપ ભાગવતની સૂક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાનવાણી તથા ખરી ભક્તિદર્શક ટીકા કરવાની આજ્ઞા થયેલી હતી, તેના પાલનના આવેશને લીધે) ન કરાઈ, અને ત્રીજી આજ્ઞા લોકગોચર પરિત્યાગ સંબંધી થઈ, ત્યાં શા માટે પશ્ચાત્તાપ (ચિંતા) કરવો. હું સેવક છું, ખીજે નથી.

શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાનો દાખલો આપી ભક્તોએ ચિંતા ન કરવા ઉપદેશ આપે છે.

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું છે કે પ્રભુ આજ્ઞાનું તરત પાલન થવું જોઈએ, જો તે પ્રમાણે ન થાય તો સ્વામીદ્રોહ થાય, પરંતુ પ્રભુએ કરેલી કોઈ પ્રથમની આજ્ઞાના પાલનમાં મન આવેશવાળું હોય, તે આજ્ઞાનું કાર્ય પુરું ન થયું હોય તેટલામાં બીજી આજ્ઞા થાય, તો પ્રથમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાના આવેશવાળું મન બીજી આજ્ઞાના પાલનના આશ્રહમાં ગફલતવાળું થઈ જાય, તો સ્વામીદ્રોહ થવા બાબત ચિંતા કરવી કે નહિ ? આવી શંકાના સમાધાન માટે વિચાર કરાય છે.

જો કે ખંને આજ્ઞા પ્રભુની છે (પોતાના દેહસંબંધી ભૌતિક સ્વાથની બાબત નથી, તેથી પાખંડનો સંભવ નથી.)

છતાં પહેલી આજ્ઞાની બાબત પૂર્ણ થયા અગાઉ બીજી આજ્ઞા થાય, તો એ જરૂરનું છે કે પહેલી આજ્ઞાનું પાલન પૂરું ન થયા છતાં તે કાર્ય અધૂરું મૂકી બીજી આજ્ઞાનું પાલન થવું જોઈએ. પણ ક્રમ પહેલી આજ્ઞાના પાલનમાં આવેશવાળું મન લૌકિક કાંઈપણ સ્વાર્થવગરનું હોવા છતાં બીજી આજ્ઞામાં ગફલતવાળું થઈ જાય, તો બીજી આજ્ઞાનું લાન થતાંજ તેનું પાલન થવું જોઈએ, પણ થયેલા વિલંબ માટે ચિંતા તો નજ કરવી; કારણકે ચિંતા તો અંતઃકરણના વિષરૂપજ છે, માટે તેને અંતઃકરણમાં જગા ન આપવી. બીજી આજ્ઞાનું તરત પાલન ન થવાથી તે આજ્ઞા ફરીથી થાય, તે બીજી આજ્ઞાના પાલન માટે અંતઃકરણને સાવધ કરવા માટે છે, પણ દ્રોહરૂપે નથી. જે પ્રભુને સેવક પ્રતિ તિરસ્કાર થયો હોય તો તેવી રીતે બીજી આજ્ઞા પુનઃ કરતા નથી, પણ ઉપેક્ષાજ કરે છે. માટે તેવા વખતે અંતઃકરણ સાવધાન કરી બીજી આજ્ઞાનું પાલન કરવા તત્પર થવું, પણ ચિંતા ન કરવી.

લૌકિકપ્રભુવત્ કૃણો ન દ્રષ્ટવ્યઃ કદાચન ॥ ૭ ॥

સર્વં સમર્પિતં ભક્ત્યા કૃનાર્થોઽસિ સુખી ભવ ॥

અર્થઃ—હે અંતઃકરણ ! શ્રીકૃષ્ણ લૌકિકપ્રભુની પેઠે ક્યારે પણ ન જોવા. લક્ષિતવડે સર્વ સમર્પણું છે તેથી તું કૃતાર્થ છે, માટે સુખી થા. (ચિંતા ન કર એમ આશ્વાસન કરે છે.)

લૌકિક પ્રભુ (રાજા, શેઠ, ધણી,) સેવક ઉપર અમુક પ્રસંગે ખુશ થાય છે અને પછી બીજે પ્રસંગે તેના પર ગુસ્સે

થઈ કાઠી મૂકે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે કદી વિચારવું નહિ. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ અંગીકૃત ભુવનો પછી તિરસ્કાર કરતા નથી. તેની ગફલત બદલ તેના પર અનુશ્ચિદ કરી તેનું મન અન્યમાંથી નિકળી પોતાના તરફ લગાડવા તેને હંડ દે છે, પણ તે હંડ અનુશ્ચિદરૂપજ છે.

જેને અંતઃકરણમાં સર્વસ્વ શ્રીકૃષ્ણજ છે, આ લોક અને પરલોકમાં કંઈ ઈચ્છિત નથી, તેમ કશામાં મમતા નથી, તમામ ઠાકુરજીને સ્નેહપૂર્વક સમર્પણ કરેલું છે, તે કૃતાર્થ છે. તને કોઈ કાળે ગમે તેવી સ્થિતિમાં ચિંતા કરવાની નથી.

પૌઠાઽપિ દુહિતા યદ્વત્ સ્નેહાન્ન પ્રેષ્યતે વરે ॥ ૮ ॥

તથા દેહે ન કર્તવ્યં વરસ્તુષ્યતિ નાન્યથા ॥

અર્થ—જે પ્રમાણે માટી ઉમ્મરની દીકરીને (તેના માબાપ) સ્નેહથી સાસરે ન મોકલે, તે એમ અન્યથા કરવાથી વર નારાજ થાય છે, તે પ્રમાણે દેહ વિષે ન કરવું.

દીકરીના દૃષ્ટાંતથી શ્રીઆચાર્યજી ઉપદેશ આપે છે, કે આ દેહ ઉપર સ્નેહ રાખી તેને પ્રભુ કાર્યમાં જોડવામાં આજ્ઞા કરવી નહિ, જે આજ્ઞા કરવામાં આવે તે પ્રભુ નારાજ થાય, જેથી સેવકે પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો ન ગણાય. જે સેવક પોતાનો ધર્મ ન બજાવે તે સ્વામી દ્રોહ થાય, જેથી સેવક પરની કર્તવ્યતા પણ થયેલી ન ગણાય તે તેમાં સેવકનોજ દોષ છે, માટે તેવો દોષ થઈ જાય તે તે દોષ બાણુવામાં આવતાં તે બાબત ચિંતા ન કરતાં પોતાની ભૂલ તરત

સુધારી આજસ ન કરતાં દેહને પ્રભુ સેવામાં બરાબર રીતે જોડવો.

લોકવચ્ચેત્ સ્થિતિ મે સ્યાત્ કિં સ્યાદિતિ વિચારત્ ॥૧૧॥

અશક્યે હરિરેવાસ્તિ મોહં મા ગા કથંચન ॥

અર્થ—જે લોકની પેઠે મારી સ્થિતિ હોય તે શું હોય, એ પ્રમાણે વિચાર કર. અશક્યમાં હુરિજ શરણુ છે, એમ સમજી કોઈ પ્રકારથી મોહ (ચિંતા) ને પ્રાપ્ત ન થા.

જ્યારે પ્રભુ તરફથી કાંઈ દંડ થાય, તે વખતે ચિંતા ન કરતાં વિચારવું કે પ્રવાહી જીવોની પેઠે મારી સ્થિતિ હોત તો મને પ્રભુએ આપેલ દંડની પણ કાંઈ સ્મૃતિ ન રહેતાં લૌકિક અનેક પ્રકારના સુખ દુઃખમાં મન દોરાયું હોત તે શી ગતિ થાત. એમ વિચાર કરી દંડ થવાથી પણ પોતાનું મન પ્રભુમાં વિવેશ રહ્યા કરતું હોય તેજ પ્રભુ અંગીકૃતિની ખાતરી છે, માટે ચિંતા ન કરતાં આનંદ સહિત અંતઃકરણ પ્રભુમાંજ જોડી રાખવું.

કદાચ સેવા કે કથાવાર્તા વગેરેમાં અંતઃકરણનું અશક્ય-પણું જણાય, તે હુરિશરણુની ભાવના અંતઃકરણમાં કાયમ રાખવી, અને નવરત્ન ગ્રંથના ૮ મા. શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચિત્તનું સમધાન કરવું, પરંતુ કોઈ રીત મોહ (ચિંતા) ને પ્રાપ્ત ન થવું.

કાંઈક પ્રભુની સ્મૃતિપૂર્વક અંતઃકરણમાં ફીકર થાય તે ચિંતા કહેવાય, અને જ્યારે અંતઃકરણમાં પ્રભુની તદન વિસ્મૃતિ મઠ ફીકર થાય, તે મોહ કહેવાય. મોહ ઉત્તરરૂપ

છે અને ચિંતા પૂર્વરૂપ છે, માટેજ ગમે તે બાબતમાં ચિંતા ન થવા માટે નવરત્ન અને અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથમાં બોધ છે. કારણ કે અંતઃકરણમાં ચિંતા પ્રવેશ કરવા ન પામે તો પછી મોહ થવાનો સંભવજ ન રહે.

इतिश्री कृष्णदासस्य बल्लभस्य हितं वचः ॥ १० ॥

चित्तं प्रति यदाकर्ण्य भक्तो निश्चिततां व्रजेत् ॥ ११ ॥

અર્થ—એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીવલ્લભના ચિત્તપ્રતિ કહેલ હિતકારી વચન સાંભળીને ભક્ત નિશ્ચિંતપણાને પામે.

પ્રભુ પ્રત્યે દાસપણાથી રહેનારને કોઈ પ્રકારથી ચિંતા કરવાની નથી, એમ બતાવવા માટે અહિં શ્રીમહાપ્રભુજી પોતે પોતાને માટે શ્રીકૃષ્ણના દાસ એવું વિશેષણ આપે છે.

ચિંતાનો નાશ થાય એવાં આ હિતકારી વચનો છે. ચિત્તમાંથી જ્યારે ચિંતાનો પૂર્ણ નાશ થાય, ત્યારે અંતઃકરણ પ્રસન્ન રહે છે. પ્રસન્ન અંતઃકરણથીજ દાસ ધર્મ બળવાય છે. દાસ ધર્મ બળવતાં કોઈ પણ પ્રકારનો અવિદ્યાજનક અભ્યાસ રહેતો નથી, ત્યારે સ્વામી સેવક પ્રત્યે બળવવાના તમામ ધર્મો બળવે છે, ત્યારે સેવક કૃતકૃત્ય બને છે, માટે દાસધર્મ ન ચૂકાય, એવી રીતે હૃદયમાં સાવધાન રહેવું જોઈએ.

આ અંતઃકરણપ્રબોધ ગ્રંથ પોતાના અંતઃકરણને ઉદ્દેશી ભક્તો માટે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કરેલો છે, એમ આસપાસના સંજોગો જોતાં તથા પ્રાચીન ટીકાગ્રંથો જોતાં જણાય છે.

श्रीकृष्णाय नमः
श्री आचार्यचरणकमलेभ्यो नमः
॥ अथ विवेकधैर्याश्रय ग्रन्थः ॥

विवेक धैर्ये सततं रक्षणीये तथाश्रयः ॥

अथ—हुमेशां विवेक, धैर्य तथा आश्रय रक्षणु करवा
योग्य छे.

विवेक.

विवेकस्तु हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति ॥ १ ॥

अर्थ—विवेक तो हरि सर्व पोतानी धरुछाथी करशे.
प्रथम विवेक—प्रभु हरि छे, ओटले लकतनां दुःख
अने पापना हरनार छे, तेवा इयाणु प्रभु पोतानी धरुछाथी
जे करवुं हरि ते करशे. आम मनमां लावना राखवी ओ
प्रथम विवेक छे.

आ जगतमां जे कांछि अने छे ते प्रभुनी धरुछा प्र-
भाणु अने छे. भाणुसो देवां के दैत्यो पोते पोतानी धरुछा
प्रभाणु कांछि पणु करवाने समर्थ नथी. ज्यारे आम छे ता
पोताना अहंकारपणुथी मनमां संकल्प विकल्प करवाथी कांछि
थछि शकतुं नथी, भाटे मनने प्रभुथी अहिर्भुष करवुं न
जेछथे. ओम आ प्रथम विवेकथी समजवानुं छे.

પ્રાર્થિતે વા તતઃ કિં સ્યાત્ સ્વામ્યભિપ્રાયસંશયાત્ ॥

સર્વત્ર તસ્ય સર્વેહિ સર્વસામર્થ્યભેવચ ॥ ૨ ॥

અર્થ—પ્રાર્થના કરી સ્વામીના અભિપ્રાયમાં સંશય કરવાથી શું હોય ? સર્વ ઠેકાણે સર્વ પ્રભુનુંજ છે, અને સર્વ સામર્થ્ય પણ પ્રભુનુંજ છે.

શ્રીજી વિવેક—જ્યારે ભગવાન પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેજ કરે છે, તો ભગવાનની પાસે કશી પ્રાર્થના (માગણી) શામાટે કરવી જોઈએ, નજ કરવી જોઈએ; કારણ કે પ્રભુ પ્રાર્થનાથી કાંઈ આપતા નથી, પણ જે આપવું ઘટે છે, તે પોતાની ઇચ્છાથીજ આપે છે. જે આપે છે તે વગર માગેજ આપે છે, પ્રાર્થનાની કશી ઇચ્છા રાખતા નથી. જન્મ્યા પહેલાં માતાના સ્તનમાં દૂધની તૈયારી રાખવા કોણે માગણી કરી હતી. તેમજ બાળ અવસ્થામાં પોતાના રક્ષણ માટે માબાપ કે ખીજના મનમાં પોતાનાપણાની ભાવના થવા માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કોણે અને ક્યારે કરી હતી. એતો બધું પ્રભુજ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે છે; તેમજ મરણ માટે કોઈ પ્રાર્થના કરતું નથી, છતાં તે પણ પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણેજ વગર માગે આવે છે. આવી રીતે જ્યારે પ્રાર્થના કશા ઉપયોગની નથી તો પ્રાર્થના નજ કરવી એમ સમજવું એ ખીજે વિવેક છે.

શ્રીજી વિવેક—પ્રાર્થના કરવાથી કાંઈ મળતું નથી, પણ ઉલટો અધર્મ થાય છે. જે અંતર્યામી નથી, આપણા મનની વાત જાણવાને અશક્ત છે તેને આપણા મનની વાત જ-

જાણવા માટે પ્રાર્થના કરાય, પરંતુ તે દારણથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી સંભવતી નથી, કેમકે પ્રભુ તો અંતર્યામી છે. આપણા મનમાં શી શી ઇચ્છા છે, તે અંતર્યામી પ્રભુ બધું જાણે છે, પરંતુ આપણી ઇચ્છા આપણા લાભની છે કે ગેરલાભની છે, એ અંતર્યામી પ્રભુને અચોક્ક્ય છે, તે સમજવાની આપણી શક્તિ નથી, છતાં મનમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પ ઉઠે તે સંબંધી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરીએ તે પ્રમાણે પ્રભુ કાંઈ આપે નહિ. અવિદ્યા રૂપી દોષથી કરેલી પ્રાર્થનાથી તો પ્રભુ અંતર્યામી નથી એવો દોષ આપણા અજ્ઞાનપણાને લીધે આવી જાય છે. પ્રાર્થના કરવાથી આવો દોષ આપણે જાણી બુઝી મૂકતા નથી, છતાં પ્રાર્થના કરવાથી એ દોષ થાય છેજ.

વળી પ્રાર્થના કરવાથી તે કરતાં પણ બીજો વધારે મોટો દોષ થાય છે, આપણી પાસે કોઈ વાધરી, નાનકસાંઈ, સીધી વગેરે ભીષ્મ માગવા આવે છે, તે વખત તેની પ્રાર્થના પ્રમાણે આપવાની આપણી ઇચ્છા હોતી નથી, છતાં તે બહુવાર માગી, કળકળાટ કરી આપણને સતાવે છે, તેથી આપણે કાયર થઈ તેને કાંઈક આપી કાઢીએ છીએ. આપણે તેને જે કાંઈ આપીએ છીએ, તે કાયરતાને વશ થઈ આપણી ઇચ્છા ઉપરાંત આપીએ છીએ. પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાથી આપણે આપણા જેવા પ્રભુને કાયર માનીએ છીએ. એ બીજો દોષ પણ પ્રભુ ઉપર મૂક્યાના આપણે શુનેગાર થઈએ છીએ.

પ્રભુ સત્ય સંકલ્પવાળા છે, તેમના ઉપર આપણે પ્રાર્થના વડે તે અભિપ્રાય ફેરવશે, એમ શંકાવાળા થઈએ, તેથી ઉપર જણાવ્યા તેવા બે દોષવાળા થઈએ છીએ, એમ જ્યારે આપણા અંતઃકરણમાં ઠસે છે, ત્યારે નિશ્ચય કરીએ છીએ કે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી એ મહા દોષ-છે. આવી સમજણ રૂપ ત્રીજો વિવેક છે.

ચોથો વિવેક—સર્વ ઠેકાણે પ્રભુનું સર્વ છે અને પ્રભુ સર્વ સામર્થ્યવાન છે, માટે આપણને જે કાળે જે ઘટિત હશે તે સર્વ આપશેજ. તે બાબતની કશી ઇચ્છા કે ચિંતા મનમાં કરવી નહિ. આમ સમજવું તે ચોથો વિવેક છે.

જો કોઈ વસ્તુની ઇચ્છાજ કરવી નહિ, તો પછી મન કયા કામમાં રોકવું ? ગીતાજીમાં કહેલ છે કે મન કર્મ કયાં બિના રહેતુંજ નથી. મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ થયાજ કરે છે, તે શી રીતે બંધ થાય ? આના ઉપાય માટેજ કહેવું છે કે—મનને પ્રભુ વિષયમાં જોડવું, એટલે લૌકિક સંકલ્પ વિકલ્પ મનમાં આવશે નહિ પરંતુ તેને બદલે પ્રભુ વિષયના સંકલ્પોજ મનમાં આવશે, જેથી તે સંકલ્પો મન પ્રભુ તરફ વાળવામાં મદદ કરતા થશે.

અધિમાનશ્ચ સંત્યાજ્ય સ્વામ્યત્વ ભાવનાત્ ॥

વિશેષતશ્ચેદાજ્ઞા સ્યાદ્ અતઃકાળગોચરઃ ॥ ૩ ॥

તદા વિશે ગત્યાદિ ભાવ્યં મિત્તં તુ દૈહિકાત્ ॥

અર્થ—સ્વામીના આધીનપણાની ભાવનાથી વાસના સહિત અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. પ્રભુ અંતઃકરણગોચર છે. તેથી જો દેહ સંબંધીથી જૂદી પ્રભુ સંબંધી વિશેષપણાથી આજ્ઞા થાય તો તેની સ્તવના કરવી.

પાંચમો વિવેક:—આપણે સ્વતંત્ર નથી, પરતંત્ર છીએ. આપું જગત પરતંત્ર છે. પરતંત્ર હોઈ અભિમાન કરવું એ મહાદોષ છે. પ્રભુ સર્વના સ્વામી છે. આપણે સ્વામીને આધીન છીએ, માટે સ્વામીની ઈચ્છાને અનુકૂળ રહેવું એ આપણું ધર્મ છે. આપણા ધર્મમાં રહેવા માટે સ્વચ્છંદ રીતે મનને કોઈ બીજા રસ્તે જવા દેવું ન જોઈએ. મન સ્વચ્છંદથી બીજે જાય અને આ મેંજ ક્યું, હું આમ કરી નાખું, એ રીતે મનમાં આવે તેનું નામ અભિમાન છે, માટે સ્વામીના આધીન-પણાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો એ પાંચમો વિવેક છે.

પ્રભુના દાસ આપું જગત્ છે, પણ બધા પ્રભુનું દાસ-પણું સ્વીકારતા નથી, જેથી તેઓને દાસ ધર્મ સિદ્ધ થતો નથી. દાસના મુખ્ય ત્રણ વર્ગ પડી શકે, તે સમજવું જરૂરનું છે.

(૧) કેટલાક ઉત્તમ સેવકો એવા હોય છે કે સ્વામી (શેઠ) ની ઈચ્છા સહજ જાણી જઈ તેમની આજ્ઞાની વાટ ન જોતાં તેમની સેવામાં પૂરેપૂરા તત્પર રહે છે. આવા સેવકો તેજ ખરા સેવકો છે.

(૨) સાધારણ સેવકો શેઠની આજ્ઞા થાય ત્યારે સેવામાં લાગી શકે તેવા હોય છે. તેઓ પોતાના મનની ઉકલતથી

આજ્ઞા થયા પહેલાં કાંઈ કરવા જેટલા ચાલાક હોતા નથી. તેમને હુમેશને માટે સામાન્ય આજ્ઞા કરેલી હોય તો તે સામાન્ય આજ્ઞા પ્રમાણે કરે જાય છે, પણ પોતાની બુદ્ધિની ઉકલતથી સમય પ્રમાણે કે આગળ પાછળનો વિચાર કરી કાર્ય કરવામાં તેઓ પાછળ હોય છે. આવા સેવક આજ્ઞાકિત સેવક કહેવાય છે.

(૩) કેટલાક હલકા સેવકો શેઠની સામાન્ય કે વિશેષ આજ્ઞાઓ પ્રમાણે મનની નાખુશીથી પણ હબાણને લીધેજ કાર્ય કરે છે, પણ મનમાં કાંઈ ઉમંગ રાખતા નથી. આવા સેવકો તે તાબેદાર સેવકો છે.

આ ત્રણમાંથી આપણે કયા પ્રકારમાં છીએ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ ત્રણમાં એક તરીકે પણ આપણે છીએ, એમ દાવો કરી શકીએ તેમ નથી. આપણે હજી પ્રભુના હાસ થવાને માટે યોગ્યજ નથી, જેથી અભિમાની અને પ્રભુની ઈચ્છાની પ્રતિકૂળ થનાર તરીકે હજી તો ઝાળખાઈએ છીએ. જેથી તે બાબતની હુમેશાં કાળજી રાખી પ્રભુના સેવક બનવા માટે જેમ બને તેમ પ્રભુ ઈચ્છાને અનુકૂળ થવું જોઈએ.

છટ્ટો વિવેક—ઉપર જણાવી ગયા તેવા ઉત્તમ સેવકના અંતઃકરણમાં પ્રભુનો આવેશ થાય છે. તેવા શુદ્ધ અંતઃકરણમાં પ્રભુની વિશેષ આજ્ઞા થાય છે. એ વિશેષ આજ્ઞા દેહ અને તેના અંગભૂત (સગાસંબંધી) થી ભિન્ન હોય છે. એવી પ્રભુ સેવોપયોગી વિશેષ આજ્ઞા થાય, તે

પ્રમાણે કરવા તત્પર રહેવું, એ છઠ્ઠો વિવેક છે.

જ્યારે અંતઃકરણમાં દેહ સંબંધી સંકલ્પ વિકલ્પ ન થતાં પ્રભુ સંબંધીજ સંકલ્પો થાય, ત્યારે તે શુદ્ધ અંતઃકરણ થયું કહેવાય, તેવા અંતઃકરણમાં સામાન્ય આજ્ઞા ઉપરાંત પ્રભુ સેવોપયોગી સંકલ્પ થાય તે વિશેષ આજ્ઞા બાણુવી. ઉપર પ્રમાણે તદ્દન શુદ્ધ અંતઃકરણ ન થયું હોય એવા સાધારણ ભક્તના અંતઃકરણમાં પણ ક્વચિત્ પ્રભુસ્મૃતિ થતાં અંતઃકરણ તેટલીવાર શુદ્ધ થયેલું હોય, તે વખતમાં ઉપર પ્રમાણે વિશેષ આજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે કરવા તત્પર થવું.

આપદ્ગત્યાદિ કાયષુ હઠસ્ત્યાજ્યશ્ચ સર્વથા ॥ ૪ ॥

અનાગ્રહશ્ચ સર્વત્ર ધર્માગ્રદર્શનમ્ ॥

અર્થ:—આપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તે વગેરે વખતે સર્વથા કાર્યમાં હઠનો ત્યાગ કરવો. સર્વ ઠેકાણે ધર્મ અને અધર્મનું દર્શન કરી અનાગ્રહ રાખવો.

સાતમો વિવેક—આપત્તિ વખતમાં કાર્યમાં હઠનો ત્યાગ કરવો.

(૧) ભગવત્કાર્ય:—સામગ્રી વગેરેનો નિયમ બાંધ્યો હોય તેવી નાણાં સંબંધી બાબતમાં આપત્તિ વખતે હઠ છોડી દેવો. પ્રભુ તો જે ભાવપૂર્વક અર્પણ કરે છે તેજ રચક છતાં ગ્રહણ કરે છે. ભાવ વગરનું વિશેષ થતાં ગ્રહણ કરતા નથી. હઠ કરવાથી દેવું થઈ સાબ બગડવાથી મન વિશ્લેષ પામી ભાવહીન થાય, માટે હઠનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

(૨) વૈદિક અને સ્માર્ત કાર્ય:—ભગવત કાર્યમાં હઠ ન કરવો, ત્યારે આ કાર્યમાં હઠ ન કરવાની બાબતમાં વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.

ધન સંબંધી આપત્તિ હોય ત્યારે તો ઉપર પ્રમાણે કરવું, પરંતુ દેહ સંબંધી આપત્તિ હોય, ત્યારે તો સર્વ કાર્ય ન થઈ શકેજ. તે વખતે શૌચ (બાહ્ય આચાર)ના નિયમો પણ ન જળવાય એ સ્વાભાવિક છે. હઠ કરી શૌચના નિયમો પાળવા જાય તો થોડી મુદતની આપત્તિ વિશેષ લંબાય, અને ભગવત્કાર્યમાં વિશેષ અંતરાય પડે.

કાર્યમાં હઠનો ત્યાગ કરવા કહેલ છે, પરંતુ ગમે તેટલી આપત્તિ છતાં ભાવનામાં કાંઈ પણ ત્યાગ કરવાનું સમજવાનું નથી. શરીરની આરોગ્યતા બગડવાથી અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરી શરીર સુધારવાની ભાવના કરવી, કે અન્યદેવ પાસે કે પ્રભુ પાસે આરોગ્ય માટે પ્રાર્થના કરવી એથી વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયનો ત્યાગ થાય છે, માટે તેવી ભાવનાની બાબતમાં તો અવશ્ય હઠ (દઢતા) રાખવોજ જોઈએ.

આઠમો વિવેક:—ધર્મ અને અધર્મની સરખામણી કરીને સર્વ ઠેકાણે અનાગ્રહ રાખવો.

ધર્મ (કરજ) ના કાર્યો જેવા કે સત્ય, દયા, પરોપકાર વગેરે કાર્યોમાં સર્વ ઠેકાણે ધર્મ અને અધર્મની સરખામણી કરીને જેમાં ધર્મ વધતો હોય તે કાર્યો કરવાં અને જે કાર્યમાં અધમ વધતો હોય તે કાર્યો ન કરવાં.

બધા ધર્મો (કાર્ય રૂપે કરવાની ફરજ) લૌકિક સ્વાર્થમાં અંધ થઈ અધર્મ ન કરવા માટેજ ફરજ રૂપ છે, પણ કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિથી તો ધર્મ અને અધર્મનું અવશ્ય દર્શન કરીનેજ અનાગ્રહી થવાની જરૂર છે.

તેમજ ભગવત્કાર્ય વૈદિક કાર્ય, અને સ્માર્ત કાર્યમાં કાળનો સમભાગ પાડવો કે કેમ ? તેવી બાબતમાં આ વિવેક આધારે સમજવું જોઈએ કે શ્રેષ્ઠ બાબતમાં પ્રથમ આગ્રહ રાખવો, તે કાર્ય સંપૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ બીજું કાર્ય કરવું. ભગવત્ કાર્ય માટે વૈદિક કાર્યમાં હાનિ થાય. તેમજ વૈદિક કાર્ય માટે સ્માર્તકાર્યમાં હાનિ થાય તેનો વાંધો નહિ. લૌકિક કાર્યનો તો નયમ રખાયજ નહિ, તે તો અણુછૂટકેજ કરવાનું છે.

વિવેકોયં સમારવ્યાતો ધૈર્યં તુ વિનિરૂપ્યતે ॥ ૬ ॥

અર્થ:—આ વિવેક પ્રખ્યાત છે, હવે ધૈર્યનું વિશેષ કરીને નિરૂપણ કરાય છે.

ધૈર્યં.

ત્રિદુઃસ્વસહનં ધૈર્યમામૃતે સર્વતઃ સદા ॥

અર્થ:—મરણ પર્યંત સર્વ પ્રકારથી હુમ્મશાં ત્રણ દુઃખનું સહન કરવું, તેને ધૈર્ય કહે છે.

ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ.

(૧) આધિભૌતિક દુઃખ—દેહ સંબંધી દુઃખ. આ દેહ અને દેહ સંબંધી સગાવહાલાના દુઃખવડે જે જે આધિ (મનનું દુઃખ) વ્યાધિ (શરીર સંબંધી દુઃખ) અને

ઉપાધિરૂપ (માની લીધેલું) દુઃખ થાય છે તે બધું દેહ સંબંધી દુઃખ સહન કરવું.

(૨) આધ્યાત્મિક દુઃખ—ઇન્દ્રિય સંબંધી દુઃખ.. કામાદિવડે જે દુઃખ દેહ સંબંધી દુઃખ ઉપરાંતનું મનમાં થાય છે તે. આ દુઃખ કામાદિકને નિયમમાં રાખવાની કચાશથી થાય છે.

આધિભૌતિક દુઃખ અને આધ્યાત્મિક દુઃખ બંનેમાં મનના દુઃખની વ્યવસ્થા એમ સમજવી કે દેહાધ્યાસથી જે દુઃખ મનમાં થાય તે આધિભૌતિક દુઃખ, અને ઇન્દ્રિયાધ્યાસથી મનમાં જે દુઃખ થાય તે આધ્યાત્મિક દુઃખ સમજવું.

(૩) આધિદૈવિક દુઃખ—પ્રભુ તરફથી પ્રતિબંધાદિક થવાથી થતું દુઃખ. પ્રભુ સેવામાં આગળ વધવામાં પ્રભુ ઇચ્છા ન હોવાથી અનેક પ્રકારના પ્રતિબંધ નડે તેથી જે દુઃખ થાય તે.

મનમાં કેવી લાવના રાખી આ દુઃખો સહન કરવાં ? તે કહે છે.

તક્રવદેહવદ્ ભાવ્યં જહવદ્ ગોપભાર્યવત્ ॥૬॥

અર્થ:—આધિભૌતિક (દેહ સંબંધી) દુઃખમાં તક (છાશ) ની પેઠે લાવના રાખવી, આધ્યાત્મિક (ઇન્દ્રિય સંબંધી) દુઃખમાં જહવતના જેવી લાવના રાખવી. અને આધિદૈવિક પ્રતિબંધાદિકમાં ગોપભાર્યાના જેવી લાવના રાખવી.

(૧) છાશમાં મમત્વપણાની બુદ્ધિ રહેતી નથી તેમ આ દેહમાં પણ મમત્વપણાની બુદ્ધિ ન રાખવી.

(૨) ભરતજીને પરોપકાર કરતાં છતાં હરણીના બચ્ચામાં મમતા થવાથી હરણુ યેનિમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો, પછી જ્યારે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ થયો ત્યારે પ્રભુ કૃપાના બળે પાછલા જન્મેનું ભાન રહેવાથી કે.ઈ.ને સંગ ન કરવાનો નિશ્ચય કરી જડ (માટી, પથ્થર વગેરે) ની પેઠે પડ્યા રહેતા હતા, ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી પૂર્ણ વૈરગવાન હતા, જેથી ભૂખ વગેરે પણ બાધા કરી શકતી નહિ. તેવી ભાવનાથી ઇન્દ્રિય સંબંધી આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન કરવું.

(૩) પ્રભુ તરફથી પ્રતિબંધાદિ દુઃખમાં જેમ અંતર્બુદ્ધિગતા ગોપીજનોને કામ ભાવથી પ્રભુને મળવાની ઇચ્છા હતી, જેથી પ્રભુએ તેમને તેમના સંબંધીદ્વારા મળવામાં પ્રતિબંધ કયો. તે પ્રતિબંધનું દુઃખ તેમને ભાસવા લાગ્યું. અને પછી પ્રભુ મળવામાં વિલંબ થતાં વિરહ તાપ એવો પ્રગટ થયો કે તે વિરહતાપદ્વારા કામ ભાવ વગેરે સકામ વૃત્તિઓ ભસ્મ થતાં તેમનો પ્રાકૃત દેહ પડી ગયો, અને નિષ્કામ થઈ પ્રભુના ચર્ણાવિંદમાં પહોંચી. તે પ્રમાણે પ્રતિબંધાદિ દુઃખમાં દેહાંતે હું નિશ્ચય કૃતાર્થ થઈશ એવી બુદ્ધિથી વિરહનો અનુભવ કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપમાં નિષ્કામપણાથી ચિત્ત જોડવું.

જે ગોપિકાનો નિર્ગુણ દેહ હતો તેમને ભગવાન પ્રત્યે

જવામાં પ્રતિબંધ ન નડયો, અને ત્યાં ગયા બાદ પ્રભુએ પાછા જવા આજ્ઞા કરવા છતાં પણ વળવાની યુક્તિ ન કરતાં ધૈર્યથી ભક્તિમાર્ગ અનુસાર ઉત્તર દીધો. તે પ્રમાણે આપણે પણ વિલંબથી થતું દુઃખ સહન કરી નિરવધી રહેવાની નિયમપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેવાથી પ્રભુ કૃપા દેશેજ, એવી દૃઢતા રાખી દુઃખને સહન કરવું.

આથી દેહાધ્યાસ, ઇન્દ્રિયાધ્યાસ અને અંતઃકરણાધ્યાસ છોડવાનો આગ્રહ રાખવાની આજ્ઞા કરેલી છે.

प्रतिकारो यदृच्छातः सिद्धश्चेन्नाग्रही भवेत्

भार्यादीनां तथान्येषामसतश्चाक्रमे सहेत् ॥७॥

અર્થ—દુઃખનો સામો ઉપાય પ્રભુ ઇચ્છાથી મળી આવે તો આગ્રહ થવું નહિ. ભાર્યાદિનો, ખીજનો તથા અસત્ માણસોનો અતિક્રમ સહન કરવો.

દેહનાં દુઃખમાં ભગવદીચ્છાથી જે ખને છે તે ઠીક ખને છે. એવા અંતઃકરણના વિવેકબળથી—કંઈ ઔષધ સહજ મળા આવે તો તે ન ખાવાનો આગ્રહ કરવો નહિ. દેહના દોષ મટતાં પ્રભુસેવામાં દેહ વહેલો ઉપયોગી થાય એવી ભાવનાથી ઔષધો ખાવામાં વાંધો નથા, પણ અંતઃકરણને વિશેષ દોષવાન બનાવે તેવા અગ્રાહ્ય ઔષધ ખાઈ રોગ મટાડવાની ઇચ્છા કરવા કરતાં આ દેહ પડે તેની ત્યાંતા નાહું એવો આગ્રહ પણ અવશ્યનો છે.

દેહ સંબંધી સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા કહેવાતાં સગાવહાલાં

તેમની અવિદ્યાના વિશેષપણાથી આપણું અપમાન કરે, તો તેમનાપર વારંવાર ક્રોધ કરવો નહિ. કારણકે તેઓ ઘણું હોય જેથી આપણને વારંવાર ક્રોધ આવવાથી ક્રોધના સં-સર્ગથી અંતઃકરણમાં આસુરાવેશ થઈ જાય. તેજ પ્રમાણે બીજા જ્ઞાતિના જન સાથે અથવા વ્યવહારમાં અનેક મા-ણસો સાથે પ્રસંગ આવે તેમાં પ્રસંગવસાત્ તેઓ આપણું અપમાન કરે, તે પણ ક્રોધનો આવેશ ન આવવા દેવા માટે સહન કરવું. તેમજ અસત પુરૂષોનો સ્વભાવ બીજાની ચેષ્ટા કરવાનો હોય છે, અને સત પુરૂષ દુઃખી થાય તેવા ઉપાયમાં તેઓની પ્રવૃત્તિ હોય છે. આવા અસત પુરૂષનાં અપમાન પણ સહન કરવાં. કારણ કે તેવા અસત પુરૂષની સાથે વારંવાર ક્રોધ થાય તો વિશેષ આસુરાવેશ થાય માટે તેમનાથી દૂર રહેવું, પણ તેમના અપમાનથી ક્રોધ ન કરવો.

દેહાધ્યાસ કરતાં અંતઃકરણાધ્યાસ છોડવો વધારે કઠણ છે માટે આ શ્લોકમાં અંતઃકરણાધ્યાસ છોડવા બાબત વિશેષ કહેલું છે. હવે પછીના શ્લોકમાં તેજ મુજબ ઇન્દ્રિયાધ્યાસ છોડવા વિશેષ આજ્ઞા કરી છે.

સ્વયમિન્દ્રિયકાર્યાણિ કાયવાહ્મનસા ત્યજેત્ ॥

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યભાવનાત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ:— પોતાના લૌકિક સ્વાર્થ માટે કાયા અને મન-વડે ઇન્દ્રિયોના કાર્યોને છોડવાં, અને તે પ્રમાણે જ્યાં સુધી

અશૂરપણાવઠે ત્યાગ ન થઈ શકે, ત્યાં સુધી પોતાના અસામર્થ્યની ભાવના કરવી.

આંખ કાન, જીભ વગેરે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના ઘણા કાળના અધ્યાસને લીધે અનેક રીતે પાછી વાળતાં અને પ્રભુની તરફ લગાડવાની મહેનત કરવા છતાં પોતાના અધ્યાસને છોડવામાં અસમર્થતા બતાવે છે, જેથી તેને બળાત્કારથી અધ્યાસમાંથી એકદમ પાછી વાળતાં તેઓ ખરી રીતે પાછી વળતી નથી, જેથી પાછળથી પાખંડ થવાનો સંભવ રહે છે, માટે વૈરાગ્ય અને સંતોષ બરાબર થાય તેવો પ્રયાસ ચાલુ રાખવો, અને ત મુદત દરમ્યાન અહનિશ એવી ભાવના રાખવી કે આ ઇન્દ્રિયોને પોતાના કાર્યોમાંથી પાછી વાળવાને પોતાનું અંતઃકરણ હુણુ જોઈએ તેવું શક્તિમાન થયું નથી, જેથી ઇન્દ્રિયો આહાર વિહારમાંથી હુણુ શાંત થઈ નથી. એમ ભાવના કરી ઇન્દ્રિયો વિષયોમાંથી શાંત થવાના દરેક પ્રયત્ન અને સત્સંગ, અંતઃકરણનો અને ઇન્દ્રિયોનો અધ્યાસ મટે ત્યાં સુધી નિયમસર ચાલુ રાખવા.

અશક્યે हरिरेवास्ति सर्वमाश्रयतो भवेत् ॥

एतत्सहनमत्रोक्तमाश्रयोऽतो निरूप्यते ॥ ९ ॥

અર્થ:—વિવેક અને ધૈર્યની બાબત મનની દુર્બલતાને લીધે રાખવી અશક્ય જણાય, ત્યાં એવી ભાવના રાખવી કે હુરિ વં દુઃખહર્તા છે, તેમના આશ્રયથી સર્વ

થશે. એ પ્રમાણે ધૈર્યની હકિકત કહી. હવે આશ્રયનું નિરૂપણ કરાય છે.

બરાબર રીતે વિવેક અને ધૈર્ય અંતઃકરણમાં સ્થિર કરવાને જીવ પોતાના સામર્થ્યબળથી અશક્ત છે, તેથી દરેક જીવને હરિના આશ્રયથીજ તે સિદ્ધ થાય છે. જ્યાં સુધી અન્યનો આશ્રય રહે છે ત્યાં સુધી મન વિવેક, અને ધૈર્યને રસ્તે ચાલતુંજ નથી. કારણકે પ્રભુ સિવાય ધૈર્ય આપવાને કોઈ સામર્થ્યવાન નથી. શાસ્ત્રમાં અનેક દેવો અને ભક્તોની વાતો આવે છે, તે કથામાં જ્યારે જ્યારે દેવો અને ભક્તોને અધૈર્યનો પ્રસંગ આવે છે તે તે વખતે પ્રભુના આશ્રયથીજ ધૈર્યની પ્રાપ્તિ થયેલી છે. જેથી વિવેક અને ધૈર્યની પ્રાપ્તિ માટે પ્રભુનો આશ્રય પ્રથમ જોઈએ, તે આશ્રયનું નિરૂપણ હવે કરાય છે.

આશ્રય.

ऐहिके पारलोके च सर्वत्र घरणं हरिः ॥

અર્થ:—આ લોકમાં અને પરલોકમાં સર્વ સ્થળે હરિ માટે આશ્રય સ્થાન છે એમ ભાવના રાખવી.

હરિ સિવાય બીજાં તમામ સ્થાન ભયાનક છે. આ ભૂલોકમાં મનની દરેક સ્થિતિ ભયવાળી છે એવો સ્પષ્ટ છે, પરંતુ પરલોક એટલે ભૂલોકથી ચડીઆતા ભુવર્લોક, સ્વર્લોક (સ્વર્ગ) મહર્લોક, જનલોક, તપલોક, અને સત્યલોક સુધી તમામ લોક વધતા એછા ભયવાળા છે, માટે તે બધા

લોકમાં આપણી સ્થિતિ ઇચ્છવા લાયક નથી. ફક્ત હરિનોજ આશ્રય ઇચ્છવા જોગ છે. હરિનીજ છાયાની ભાવના કરવી, અને તે ભાવના હરિએ અંગીકાર કરી, (તદ્દીયપણાથી આપણે અંગીકાર કર્યો) તે પછી જમે તે સ્થળમાં અને જમે તે કાળે કશો ભય નથી.

ભયકારક પ્રસંગો કયા કયા આવવા સંભવ છે, કે તેવા પ્રસંગોમાં વિશેષે કરી હરિ શરણુ ।વચારાય તે પ્રસંગો કહે છે.

દુઃસ્વહાનો તથા પાપે ભયે કામાર્થપૂરણે ॥ ૧૦ ॥

ભક્તદ્રોહે ભક્ત્યભાવે ભક્તૈશ્ચાતિક્રમે કૃતે ॥

અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ ॥ ૧૧ ॥

અહંકારકૃતેચૈવ પોષ્યપોષણરક્ષણે ॥

પોષ્યાતિક્રમણેચૈવ તથાન્તેવાસ્યતિક્રમે ॥ ૧૨ ॥

અલૌકિકમનઃસિદ્ધૌ સર્વાર્થે શરણં હરિઃ ॥

एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—(૧) દુઃખ થાય તેવી હાનિમાં, (૨) પાપમાં, (૩) ભયમાં, (૪) ઇચ્છિત અર્થપૂરણમાં, (૫) ભક્તદ્રોહમાં, (૬) ભક્તિના અભાવમાં, (૭) ભક્તોવડે અતિક્રમ થાય તેમાં, (૮) અશક્યમાં અથવા (૯) સુશક્યમાં સર્વથા હરિ આશ્રય-સ્થાન છે, (૧૦) અહંકાર કર્યો હોય તેમાં, (૧૧) પોષ્યવર્ગના પોષણ તથા રક્ષણમાં, (૧૨) પોષ્યવર્ગ અતિક્રમણ કરે તેમાં, (૧૩) તથા શિષ્યવર્ગ અતિક્રમણ કરે તેમાં, (૧૪) અલૌકિક

મનની સિદ્ધિમાં, ઉપરની બધી બાબતમાં તથા બીજા સર્વ અર્થમાં હરિશરણની સદા ચિત્તમાં લાવના કરવી, અને વાણી વડે કીર્તન કરવું.

(૧) દુઃખ થાય તેવી હાનિમાં—માણસને પોત-પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કોઈ કોઈ પ્રકારની હાનિ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતી નથી. જેને જે પ્રકારની હાનિથી મનમાં દુઃખ થાય તેવી હાનિમાં ચિંતા થાય છે, જેથી લૌકિકમાં પડી જવાનો ભય રહે છે, માટે તેવી દુઃખકર્તા હાનિમાં પ્રભુ-શરણની લાવના કરવી, અને વાણીવડે પ્રભુશરણનું કીર્તન કરવું. તેજ પ્રમાણે નીચેની બાબતોમાં પણ લાવના અને કીર્તન કરવું.

(૨) પાપમાં—હરકોઈ પ્રકારનું પાપ થઈ જાય તેમાં, (જાણીબુઝાને કરેલા પાપમાં બીજાને છેતરવારૂપ દંભથી જે હરિશરણ ક્રૂત મુખે ઉચ્ચારાય તે પાખંડમાં ગણાય છે.)

(૩) ભયમાં—હિંસક પ્રાણીઓ, અસત પુરૂષો તથા રાજ્ય ભય વગેરેમાં

(૪) કામાર્થપૂરણમાં—મનની ધારણા પ્રમાણે કામ થયું હોય તેમાં અહંકારવૃત્તિ ન થવા માટે હરિશરણ વિચારવું. કામાર્થ પૂરણે એવો પાઠ હોય તો, કામ વગેરેના અપૂરણમાં.

(૫) ભક્ત દ્રોહમાં,—ભક્ત આપણો દ્રોહ કરે અથવા ભક્તનો આપણાથી દ્રોહ થઈ જાય તેમાં.

(૬) ભક્તિના અભાવમાં,—ભક્તિ ન બની શકતી હોય તેમાં.

ભક્તવડે અતિક્રમ થાય તેમાં—ભક્ત તિરસ્કાર કરે ત્યારે સામાનો દોષ જોઈ મન ક્રોધયુક્ત ન કરતાં પોતાનો દોષ વિચારવો.

(૮) અશક્યમાં,—કોઈ પણ અશક્ય બાબતમાં.—(તે બાબત ન થવાથી અસંતોષ ન રાખતાં હરિશરણુ યાદ કરવું.)

(૯) સુશક્યમાં—સહેલથી જે બાબત બને તેમાં અહંકારવૃત્તિ ન કરતાં હરિશરણુ યાદ કરવું.

(૧૦) અહંકાર કરેલો હોય તેમાં—અહંકાર કયો હોય તે વખતે જે હરિશરણુ સંભારાય તો અહંકારનો નાશ થાય છે, અને અહંકાર થવાથી જે આસુરાવેશ થયો હોય તે પણ નાશ પામે છે.

(૧૧) પોષ્યના પોષણમાં અને રક્ષણમાં—પોષણ કરવા યોગ્ય જે સ્ત્રીપુત્રાદિક, તેમના પોષણમાં અહંકાર વૃત્તિનો ત્યાગ કરી હરિશરણુ સંભારવું.

(૧૨) પોષ્યવર્ગ અતિક્રમ કરે તેમાં—પોષ્યવર્ગ આપણા કહેવા પ્રમાણે ન વર્તે ત્યારે તેનાપર ક્રોધ થઈ મન આસુરાવેશવાળું થઈ જાય, તેમ ન થવા માટે હરિશરણુ વિચારવું.

(૧૩) શિષ્યવર્ગ અતિક્રમકરે તેમાં—ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે શિષ્ય ન વર્તે તે તે વખતે ગુરુ ક્રોધ કરે, તે શિષ્યનું ખગડે, માટે ક્રોધ ન કરતાં શરણુભાવના કરવી.

(૧૪) અલૌકિક મનની સિદ્ધિમાં—અલૌકિક બાબતની મનમાં સિદ્ધિ થઈ હોય તે વખતે માન આવી જાય છે, જેમ રાસલીલામાં ગોપીજનોને માન થઈ જવાથી પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ ગયા હતા.

આ અને બીજી દરેક બાબતમાં હરિશરણુની ચિત્ત ભાવના કરવી, અને વાણીવડે હરિશરણુનું કીર્તન કરવું.

ઉપરની બાબતોમાં તે હરિશરણુથી ભયમુક્ત થવાય છે, પરંતુ નીચે બતાવેલી ત્રણ બાબત તે સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવાની છે.

अन्यस्य भजनं तत्र स्वतोगमनमेव च ॥

प्रार्थनाकार्यमात्रेऽपि ततोऽन्यत्र विवर्जयेत् ॥ १४ ॥

અર્થ:—હરિસિવાય બીજાનું ભજન, અને ત્યાં પોતાથી ગમન કરવું (જવું), અને કાર્ય માત્રમાં અન્યની પ્રાર્થના આ ત્રણ વાનાં વિશેષે કરી ત્યાગ કરવાં.

આ ત્રણે બાબત એટલી ભયાનક છે કે ત્યાં હરિ શરણુની ભાવનાનો સંભવજ નથી, એટલુંજ નહિ પણ પ્રથમની હરિશરણુ ભાવના કાંઈ થયેલી હોય તે પણ આ ત્રણ પૈકી એક પણ દોષવડે નાશ પામી જાય છે, માટે આ ત્રણે વિશેષે કરી ત્યાગ કરવાં.

અત્રે અન્ય આસક્તિવાળાને એવી શંકા થાય છે કે શ્રીમહાપ્રભુજી પણ અન્ય સ્થળોએ પધારેલા છે અને તેમનાં દર્શન પણ કરેલાં છે તો આપણે પણ કેમ ન જવું, અને દર્શન કેમ ન કરવાં ? આ શંકા શરૂઆતમાં થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ તે નિર્મૂળ છે, કારણ કે શ્રીમહાપ્રભુજીનું પ્રાગટ્ય તો દેવી જીવેના કલ્યાણને માટે છે, માટે આપણા જેવા અન્ય સ્થળોમાં ભટકતા હોય, તેમનાપર કૃષ્ણા કરી તેમને રસ્તે ચડાવવા માટે અન્ય સ્થળોએ પધારવું થયેલું છે.

શિવજી ઠાકુરજીના અનન્ય ભક્ત છે, અને જ્યોતિર્લિંગમાં સાક્ષાત્ પધારેલા છે, તો તેવા સ્થળમાં દેવી જીવેના ઉદ્ધાર માટે અને માયાવાદનો નિરાશ કરવા માટે શ્રીમહાપ્રભુજી પધારેલા ત્યારે અનન્યભક્ત જે શિવજી તેમનું સન્માન કરવા રૂપ અરસપરસ મળવું થયેલું છે. કોઈ જગોએ તેમનું પૂજનરૂપ દર્શન કરેલ નથી માટે ઉપરની પણ બાબતોનો અવશ્ય ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા છે.

વળી દેવી આસક્તિવાળા એમ સવાલ ઉઠાવે છે કે, શ્રીકૃષ્ણને સાથે લઈ નંદજી અંબાજી ગયા હતા. એ હકીકત ભાગવતમાં છે, તો આપણે કેમ ન જવું ? તે બાબત એમ સમજવાનું છે કે નંદજીને પ્રભુપર પૂર્ણ પ્રેમ હોવા છતાં મનમાં અન્ય આસક્તિ અવશેષ રહેલી તેથી અંબાજી ગયેલા, પણ તે અન્યાયવના રોપની શિક્ષા તેજ વખત નંદજીને થઈ હતી. તે રોપની શિક્ષારૂપે નંદજીને અજમર મળી

ગયો તે વખતે ઠાકુરજીનું શરણ સંભારવાથી ઠાકુરજીએજ તેમને તેનાથી છોડાવ્યા. તે હકોક્ત પણ તેજ અધ્યાયમાં છે, તેથી જણાશે કે અન્યાશ્રય મહા બાધક છે.

આ વિષે વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાને બીજા દરેક ગ્રંથોમાંથી ઘણું જાણવાનું મળશે; જેથી મનનું બરાબર સમાધાન થશે.

અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યઃ સર્વથા વાધકસ્તુ સઃ

ब्रह्मास्त्रचातको भाव्यो प्राप्तं सेवेत निर्ममः ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—અવિશ્વાસ ન કરવો કેમકે તે સર્વ પ્રકારે બાધ કરનાર છે. બ્રહ્માસ્ત્ર અને ચાતકની ભાવના કરવી. જે પ્રાપ્ત થાય તે વડે અહંકાર વગરના થઈ પ્રભુસેવા કરવી.

હરિની શરણાંગતિ સિદ્ધ થશે કે નહિ એવું મનમાં ઠયુપયુ ન રાખવું. કારણ કે તેવું ઠયુપયુપણુંજ સિદ્ધિમાં બાધક છે. બ્રહ્માસ્ત્ર ઉપર રાવણને અવિશ્વાસ આવવાથી હનુમાન તેથી છૂટા થઈ ગયા હતા; અને ચાતકને વિશ્વાસ છે, તો મેઘ જડ છતાં તેની કામના પૂર્ણ કરે છે, તૃષા-મુક્ત કરે છે, તો હરિ ઉપર વિશ્વાસ હોય તો શરણાંગતિ સિદ્ધ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે.

વ્યાવૃત્તિ રહિત થઈને અથવા બે પહોર વ્યાવૃત્તિ કરવા છતાં હરિમાં ચિત્ત રાખીને ભગવત ઇચ્છાથી જે પ્રાપ્ત થાય, તે વડે મમતા વગરના થઈ પ્રભુસેવા કરવી. સેવા છોડી વિશેષ મેળવવા વધારે વખત વ્યવહારમાં પ્રયત્ન કરવો નહિ,

यथा कथंचित् कार्यादुच्चावचान्यपि

किंवा પ્રોક્તેન બહુના શરણં ભાવયેત્ હરિમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—ઉચ્ચ એટલે ઉચ્ચા (વૈદિક), અને અવચ એટલે હલકા (લૌકિક) કાર્યો સહેજસાજ મમતા રાખ્યા વિના કરવા. બહુ કહેવા વડે શું, દરેક બાબતમાં હરિના શરણુની ભાવના કરવી.

મમતા એક હરિસેવામાંજ રાખવી. બીજા કાર્યો પોતાની ગતિરૂપ નથી એમ જાણી જે કાર્યા વગર ન ચાલે તે કરવાં. વૈદિક કાર્યો સેવાના અનવસરમાં નિષ્કામપણાથી કાંઈ મમતા રાખ્યા વગર કરવાં. પ્રભુના શરણુથી ઉત્તમ સ્થાન એકે નથી માટે હૃદયમાં તેની ઉત્તમતા રાખી લૌકિક વૈદિક-કાર્યો સહેજસાજ કરવાં, આગળ કહેવામાં આન્યું છે કે પ્રભુ સેવા છોડીને વૈદિકકાર્યો ન કરવાં કેમકે લક્ષિતનું મુખ્ય પાતું અને વૈદિકનું લક્ષિતની સરખામણીમાં ગૌણપાતું છે.

एवमाश्रयणं प्रौक्तं सर्वेषां सर्वदा हितम्

કલૌ ભક્ત્યાદિ માર્ગાહિ દુઃસાધ્યા ઇતિ મે મતિઃ ॥૧૭॥

અર્થ—એ પ્રમાણે સર્વને હિતેશાં હિતકારી આશ્રય બાબત કહ્યું. કળિયુગમાં લક્ષિત જેમાં પ્રથમ છે એવા સન્-માર્ગો દુઃસાધ્ય એટલે મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય તેવા છે, એમ મારી મતિ છે. એ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે.

આ કળિકાળમાં સન્માર્ગોમાં રૂચિ થવીજ મુશ્કેલ છે,

પણુ રૂચિ થયા પછી ખીજા માર્ગોમાં જેજે મુશ્કેલીઓ અને પાછા પડવાનો ભય છે તે ભક્તિ માર્ગમાં નથી, માટે ભક્તિ માર્ગને ખમ્મી રીતે સર્વોત્તમ જાણી તેમાંજ મન જોડવું.

—:૦:—

શ્રી વિવેકધૈયાશ્રય ગ્રંથનો ટુંકમાં સાર.

વિવેક—

- (૧) હરિ સર્વ પોતાની ઇચ્છાથી કરશે.
- (૨) પ્રભુની પ્રાર્થના ન કરવી.
- (૩) પ્રભુની પ્રાર્થના કરવામાં જે મોટા દોષ થાય છે.
- (૪) સર્વ પ્રભુનું છે, પ્રભુ સવ સામર્થ્યવાન છે.
- (૫) અભિમાનનો ત્યાગ કરવો.
- (૬) અંતઃકરણમાં દૈહિકથી ભિન્ન વિશેષ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર રહેવું.
- (૭) આપત્તિ વખતે કાર્યમાં હઠનો ત્યાગ કરવો. પણ ભાવનામાં દૃઢતા રાખવી.
- (૮) ધર્મ અને અધર્મની સરખામણી કરી સર્વ ઠેકાણે અનાગ્રહ રાખવો.

ધૈર્ય—

- (૧) અ-દેહ અને દેહના સંબંધીના દુઃખમાં તક (છાશ) ની ભાવના કરવી.
આ-દૈહિક સંબંધી દુઃખમાં જડભરતની ભાવના કરવી.

इ-प्रतिष्ठांघादि दुःખમાં, અંતર્ગહગતા ગોપી-
જનની ભાવના રાખવી.

(૨) ભગવત ઇચ્છાથી દુઃખનો ઉપાય મળે તો આગ્રહ ન કરવો તેમજ સ્ત્રી વગેરેનો અતિક્રમ સહન કરવો.

(૩) ઇદ્રિયોનાં કાર્યોને છોડવાં ન છૂટે તો ત્યાં સુધી પોતાના અસામર્થ્યની ભાવના કરવી.

(૪) ન થઈ શકે તેમાં હરિથી શરણુભાવના રાખવી.

આશ્રય—

(૧) સર્વ સ્થળે હરિની શરણુગતિ રાખવી.

(૨) અનેક લયકારક પ્રસંગોમાં હરિશરણુ યાદ કરવું.

(૩) હરિ સિવાય અન્યનું ભજન, પોતાથી ત્યાં જવું, અને અન્યની પ્રાર્થના કરવી, એ ત્રણનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

(૪) અવિશ્વાસ ન કરવો.

(૫) લૌકિક વૈદિક કાર્યો મમતા રાખ્યા વગર સહેજ-સાજ કરવાં, મુખ્ય તો પ્રભુ સેવા સંબંધી કાર્ય કરવું.

સમાપ્ત.

॥ श्रकृष्णाय नमः ॥

॥ अथ श्रीकृष्णाश्रयग्रन्थ.

विवेकधैर्याश्रय ग्रंथमां विवेक, धैर्य, अने आश्रयनुं स्वरूप कर्तुं. आश्रयमां हरेक शक्य अने अशक्य भाषतमां हरिनुं शरणु विचारवानुं कर्तुं छे.

हरि अेटले लकृतना त्रिविध दुःखने हरनार, अेवो अर्थ थाय छे. परोपकारी भाषुस अने हेवो पणु दुःखने हरी शके छे, तेमज देश, काण, द्रव्य, मंत्र, कर्ता, अने कर्म अे छनी शुद्धिथी पणु दुःख नाश पामे छे, तो हरि शण्डथी शुं समजवुं, अेम शंका थाय, ते मटाउवा माटे कडे छे के हरि शण्डथी श्रीकृष्णुज समजवा. कारणु के देश, काण, द्रव्य, कर्ता, मंत्र अने कर्म अे छनी शुद्धि माटेज शंका छे, तो तेओथी त्रिविध दुःख मटी निर्लय शी रीते थवाय. तेम ते छअेनी अराअर शुद्धि सत्युग जेवा वअतमां कहापि डोय छतां ते पूर्ण निर्लय अनावी शकता नथी. वणी गमे तेवो समर्थ भाषुस लयसुकृतज छे, अेटकुंज नडि परंतु हेवो पणु निर्लय नथी तो भीजने निर्लय शी रीते करी शके, थाटे आ जगतना आदि कारणु अने सर्वने लयमां राअनार अेक श्रीकृष्णुज वास्तविक रीते निर्लय छे. जेथी श्रीकृष्णुज हरिस्वरूपथी अिराजे छे, तेमनेज आश्रय कर्तव्य

છે, તે બાબત આ કૃષ્ણાશ્રયગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ-
જીએ આજ્ઞા કરેલી છે.

આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રંથનો પાઠ શ્રીકૃષ્ણની સાન્નિધ્ય(સમીપ)
માં કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

બીજા માર્ગમાં જેમ પોતાના ઈષ્ટનાં દર્શન વખતે પ્રા-
ર્થના કરી પોતાને અને પોતાના કુટુંબને નીરોગી રહેવા,
ધનવાન થવા કે બીજી રીતે સુખી થવાની માગણી કરતાં
સાંભળીએ છીએ, તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેલા વૈષ્ણવોએ
તેવી માગણી ન કરતાં શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સિદ્ધ થવા માટે
આ કૃષ્ણાશ્રયગ્રંથનો પાઠ શ્રી ઠાકુરજીની સાન્નિધ્ય (સમીપ)માં
કરવો, એમ છેવટ આજ્ઞા કરેલી છે.

હવે કૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્ર શરૂ થાય છે.

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खलधर्मिणि ॥

पाखंडप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥ १ ॥

અર્થ—ખલ (ઉપરથી સારો દેખાય, અને અંદર દુષ્ટ
હોય તે.) ધર્મવાળા કલિયુગમાં સર્વ માર્ગ નષ્ટ થઈ ગયા,
અને લોકમાં પાખંડનો પ્રચાર થયો છે, તેમ છતાં શ્રીકૃષ્ણ
જ મારી ગતિ હો.

શ્રીકૃષ્ણ સિવાય સર્વ કાળને આધીન છે માટે શ્રી-
કૃષ્ણને મળવાના માર્ગ સિવાયના તમામ માર્ગ પણ કાળ-
દોષથી દોષવાળા થાય છે. આ કલિકાલ સર્વ કાલમાં કનિષ્ઠ
છે, જેથી કમોદિ સર્વ માર્ગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નષ્ટ થઈ ગયું છે.

ને કે આ કર્માદિ માર્ગો સત્યયુગ જેવા શુદ્ધ કાલમાં પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હોય, તે વખતે પણ તેમનાથી સાધારણુજ શ્રેય થાય છે, પણ આ કલિકાલમાં તેા કર્માદિ માર્ગોનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બિલકુલ નષ્ટ થઈ જવાથી તેને અનુસરનારા લોક પાપાંડમાં પ્રવૃત્તિવાળા થયેલા છે. આવા વખતમાં તેા વિશેષે કરી કલ્યાણુને માટે શ્રીકૃષ્ણુજ ગતિ છે.

શ્રીકૃષ્ણુ કાળના પણ કાળ હોવાથી તેમના ભક્તને કાળ-દોષ લાગતો નથી. સર્વ કાળમાં શ્રીકૃષ્ણુના ભક્ત ધરાધર રીતે ઉત્તમશ્રેય મેળવી શકે છે. ને કે સત્યયુગ જેવા શુદ્ધ કાલમાં ટુંકી દષ્ટિવાળાને માટે સાધારણુ નિત્ય થવાના કર્માદિ માર્ગો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં મળી આવવાથી તે સત્યયુગમાં તેમનું સાધારણુ કલ્યાણુ થાય છે, પરંતુ આ કલિકાલમાં તેા તે માર્ગો પણ નષ્ટ થઈ ગયા છે, એટલે યથાના શ્રેય માટે ફક્ત સર્વકાલમાં અખાધિત ફક્ત શ્રીકૃષ્ણુનો આશ્રયજ અવશેષ છે.

મ્લેચ્છાક્રાંતેષુ દેશેષુ પાપૈકનિલયેષુ ચ ॥

સત્પીઠાવ્યગ્રલોકેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિમમ ॥ ૨ ॥

અર્થ—શુદ્ધ ગણાતા દેશો પણ મ્લેચ્છથી વિંટાઈ ગ-
એલા છે તેથી તે યથા પાપના સ્થાનરૂપ થયા છે, વળી
સત્ પુરૂષને પીડા થતી હોવાથી સર્વ લોકસમૂહ વ્યથ્ર થઈ
ગયો છે, તેવા વખતમાં શ્રીકૃષ્ણુજ મારી ગતિ હો.

જેમ કાલનું શુદ્ધપણું નથી, તેમજ શુદ્ધ દેશો પણ રહ્યા નથી, જે શુદ્ધ દેશો ગણાતા, અને જ્યાં સંતપુરૂષો શાંતિમાં રહી શકતા હતા તેવા શુભ દેશો પણ મ્લેચ્છોથી વિંટલાઇ ગયેલા છે, જેથી તે દેશો પણ પવિત્ર ન રહેતાં પાપના સ્થાનકો થયા છે, તે કારણથી હાલ સત્પુરૂષોને કોઇ સ્થળમાં શાંતથી રહેવાનું નથી જેથી સામાન્ય લોકોનાં મન પણ વ્યગ્ર થયાં છે. કારણ સ્વધર્મોદ્ધિક આચરણ કરનારને પીડા થતી દેખવામાં આવવાથી સાધારણ લોકોને ધીરજ રહેતી નથી, આવી રીતે દેશની પણ અશુદ્ધિ થયા છતાં વિશુદ્ધ સ્થાનરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો. એટલે મારું અંતઃકરણ અન્ય સર્વમાંથી નીકળી શ્રીકૃષ્ણમાંજ લાગે અને નિર્ભય બને.

હવે અર્થનું નિષ્પણું બતાવે છે.

ગંગાદિતીર્થવર્યેષુ દુષ્ટૈરેવાત્રતેષ્વિહ ॥

તિરોહિતાર્થદૈવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ગંગા વગેરે ઉત્તમ તીર્થો પણ દુષ્ટો વડે વિંટાઇ ગયેલાં છે, માટે અર્થરૂપ તીર્થોનું દેવતાઇ સ્વરૂપ તિરોહિત થઈ ગયું છે, આવા સમયમાં શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

આધિભૌતિક અર્થ (દ્રવ્ય) હાનવડે કુલની શુદ્ધતા કરવામાં ઉપયોગી છે. તેમજ આધ્યાત્મિક અર્થ તીર્થસ્વરૂપ છે,

તે પાપોને ભસ્મ કરી અંતઃકરણ શુદ્ધ બનાવે છે, પણ દુષ્ટોવડે વિંટાઈ ગયેલા ગંગાદિ ઉત્તમ તીર્થોનું દેવતાઈ સ્વરૂપ તિરોધાન થઈ જવાથી તે તીર્થોમાં કાયમ માટે દેવતાઈ સ્વરૂપ ન બિદાજતું હોવાથી (જળરૂપ આધિભૌતિક સ્વરૂપ બદલાવનો મેલ ધોવામાં ઉપયોગી છે, પણ) અંતરનો મેલ ધોઈ અંતઃકરણ શુદ્ધ બનાવી શકતું નથી. ફક્ત સત્પુરૂષ પ્રત્યેજ તીર્થોનું દેવતાઈ સ્વરૂપ આવિર્ભાવ પામે છે, માટે તીર્થના પણ તીર્થસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાંજ મારી બુદ્ધિ લાગે.

હવે કર્તાનું નષ્ટપણું બતાવે છે.

અહંકારવિમૂઢેષુ સત્સુપાપાનુવર્તિષુ ॥

લાભપૂજાર્થયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—સત્પુરૂષો (પાંડતો) પણ અહંકારમાં વિશેષ મૂઢ થએલા છે. પાપી પુરૂષને અનુસરવાવાળા થયા છે, અને લાભ અને પ્રતિષ્ઠાને અર્થેજ તેમનો પ્રયત્ન છે. તેવા વખતમાં શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

અંતઃકરણની શુદ્ધતાવાળો પુરૂષ મળવો હાલ ઘણો દુર્લભ છે, લોકમાં સત ગણાતા હોય, પરંતુ તેઓ ખરી રીતે સત હોતા નથી. અમે બધામાં શ્રેષ્ઠ છીએ, વગેરે આપ-વડાઈના વિચારો અને કથનવડે અહંકારમાં વિમૂઢ થવાથી પોતાની યોગ્યતાનું ભાન રહેતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી પંચપર્વ આવધામાં અં-

થાઓલા હોય છે. વળી તેઓ પાપી પુરૂષને અનુસરનારા હોય છે, તેમના તરફથી પોતાને દ્રવ્ય વગેરેનો લાભ અને માન મળવાની લાલસાવાળા હોવાથી તેમને અનુસરનાર હોય છે. તેમનું પારમાર્થિક કાર્ય દેવપૂજન વગેરે પણ લૌકિક દ્રવ્ય, લાભ અને માનને માટે પ્રયત્નવાળું હોય છે, જેથી કર્મમાર્ગમાં કર્તાની પણ વિશુદ્ધતા બિલકુલ નથી. જેથી સર્વ જગતના કર્તા શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

હવે મંત્રનું નષ્ટપણું બતાવે છે.

અપરિજ્ઞાનનષ્ટેષુ મંત્રેષુ વ્રતયોગીષુ ॥

તિરોહિતાર્થદૈવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૬ ॥

અર્થ—મંત્રનું પરિજ્ઞાન ન હોવાથી, વ્રતાદિકનો યોગ ન હોવાથી, વળી અર્થ અને દેવતા તિરોધાન થવાથી મંત્ર નષ્ટપ્રાય થઈ ગયા છે. તેવા સમયમાં શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

વૈદિક અને તંત્રોક્ત એ બંને જાતના મંત્રનું તાત્પર્ય, તેમનું ફળ, અને તેમના દેવતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે મંત્રો બહુધા નષ્ટ થઈ ગયા છે.

વૈદિક મંત્ર—ગુરૂકુલમાં વાસ કરવો, બ્રહ્મચર્યાદિક વ્રતો રાખે, અને શૂદ્રની સમીપમાં ન ભણે, એ વગેરે નિયમ રાખે તોજ મંત્રનું ફલ મળે, પરંતુ તે નિયમ રહ્યો નથી, મટે વૈદિક મંત્રો પણ ફલસંધક નથી.

તંત્રોક્તમંત્ર—તાત્પર્યનું જ્ઞાન ન હોવાથી, તેના અર્થ

અને દેવતાનું તિરોધાન થઈ જાયથી તે પણ ફલસાધક નથી માટે શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કર્તવ્ય છે.

હવે કર્મનું નષ્ટપણું બતાવે છે.

નાનાવાદવિનષ્ટેષુ સર્વકર્મવ્રતાદિષુ ॥

પાશંદૈકપ્રયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૬ ॥

અર્થ—અનેક પ્રકારના વાદવડે સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિક નષ્ટ થઈ ગયાં છે, અને (વાદીનો) પ્રયત્ન માત્ર પાખંડને ચલાવવા માટેજ છે, તેવા સમયમાં શ્રીકૃષ્ણનો મારી ગતિ હો.

અમુક કર્મ કે વ્રત આ રીતે થાય એમ એક કહે, બીજે બીજી રીતે થાય એમ કહે, ત્રીજે વળી ત્રીજી રીતેજ કહે. એ પ્રમાણે બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારના વાદથી કર્મ અને વ્રતાદિકનું ખરું સ્વરૂપજ તિરોધાન થઈ ગયું, એટલુંજ નહિ પણ તે અનેક પ્રકારના વાદમાં દુરાશ્રહ વધી કર્મવ્રતાદિકના બાના હેઠળ પાખંડમાંજ પ્રયત્નવાળા થએલા છે.

સર્વત્ર આવી સ્થિતિ છતાં શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રયજ સર્વ રીતે કલ્યાણકારી છે.

આ રીતે કાલ, દેશ, દ્રવ્ય, ક્ષતા, મંત્ર અને કર્મ એ છથી આ સમયમાં તો કલ્યાણનો કશો સંભવ નથી, માટે તેમાં ચિત્તની વૃત્તિ ન ખુંચવા હેતાં શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય રાખવો. સર્વ કરતાં શ્રીકૃષ્ણનું મહાત્મ્ય વધારે છે, એમ અંતઃકરણની ખાત્રી થાય તેજ આશ્રહૂર્વક આશ્રય સિદ્ધ

થાય, માટે એક શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ મહાત્મ્ય અને એક શ્લોકથી સ્વરૂપ મહાત્મ્ય બતાવે છે.

અજામિલાદિદોષાણાં નાશકોઽનુભવેત્સ્થિતઃ ॥

જ્ઞાપિતાશિલમાહાત્મ્યઃકૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૭ ॥

અર્થ—અન્નમિલાદિના દોષનો નાશ કરનાર અનુભવમાં રહેલા છે, અને તે વડે જેમણે પોતાનું અખિલ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે, તે શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

આ શ્લોકમાં પ્રભુનું નામ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે. ભાગવતમાં સ્કંધ ૬ ઠામાં અધ્યાય ૧ થી ૩ લગી અન્નમિલ આખ્યાન છે, તે ઉપરથી પ્રભુ નામના મહિમાની મુખ્યતા આપણને જણાય છે. અધમમાં અધમ માણસ હોય છતાં પ્રભુના નામ કીર્તનવડે પાપ નાશ થઈ કૃતાર્થ થાય છે. પ્રભુના નામ કીર્તન વડેજ કૃતાર્થ થયાના બીજા ઘણા દષ્ટાંતો ભાગવતાદિમાં છે. તે ઉપરથી પ્રભુના નામ સ્મરણથીજ સંપૂર્ણ રીતે કલ્યાણ થવાની ખાત્રી છે, માટે શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કર્તવ્ય છે.

હવે પ્રભુના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય બતાવાય છે.

પ્રાકૃતાઃ સકલાદેવા ગણિતાનંદકં વૃહત્ ॥

પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૮ ॥

અર્થ—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે અને બૃહત (અક્ષરબ્રહ્મ) ગણિતાનંદ છે, શ્રીહરિ પૂર્ણાનંદ છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

નરકના જીવ કરતાં આ લોકના જીવની સ્થિતિ ચડી-
યાતી છે, આ લોકમાં માણસ સર્વમાં ચડીયાતા છે, માણસ
કરતાં ઉપરના લોકમાં વસનાર દેવો ચડીયાતી સ્થિતિમાં
છે, છતાં તે બધા દેવો પણ પ્રાકૃત છે. જેમ આ લોક પ્રકૃ-
તિને વશ છે, તેમજ દેવો પણ પ્રકૃતિને વશ છે. સત્યલોક
સુધી સર્વ પ્રકૃતિને વશ છે. બધા લોકથી શ્રેષ્ઠ અક્ષરબ્રહ્મ
છે. છતાં તે શ્રીકૃષ્ણની બરાબરી કરી શકે તેમ નથી, કારણ
કે અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તે પૂણાનંદ છે.
શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની બરાબર એકે નથી એટલે સર્વ કરતાં
નામ અને સ્વરૂપ એ બંને રીતે શ્રીકૃષ્ણનું મહાત્મ્ય સર્વો-
પરિ છે, જેથી શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો.

તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં આનંદની ગણતરી કરી છે ત્યાં
૧ આખી પૃથ્વી દ્રવ્યથી પૂર્ણ પોતાની સત્તા નીચે હોય
એવા મનુષ્ય ચકવર્તી મહારાજનો જે આનંદ તે એક
આનંદ એમ ગણતરી કરી છે.

૨ એવા મનુષ્યના ૧૦૦ આનંદ=૧ ગંધર્વનો આનંદ.

૩ ગંધર્વના ૧૦૦ આનંદ=૧ દેવલોકમાં રહેનારનો આનંદ.

૪ દેવલોકમાં રહેનારના ૧૦૦ આનંદ=૧ ઈંદ્રનો આનંદ.

એમ આનંદની સો સો ગણી ચડીયાતી ગણતરી કરતાં
છેવટ અક્ષરબ્રહ્મ સુધી આનંદની ગણતરી કરેલી છે, ત્યાર
બાદ અક્ષરથી કેટલાગણો પુરુષોત્તમનો આનંદ એ ગણતરી

થઇ શકે તેમ નથી, જે ગણત્રી થાય તો તો પરિમિત આનંદ પુરષોત્તમનો પણ થાય. પણ તે તો અગણિતાનંદ છે, માટેજ પૂર્ણાનંદ છે.

પ્રભુનું માહાત્મ્ય (મોટાઇ) જાણ્યા છતાં ભક્તમાં દીનતા ન હોય તો પ્રભુ પોતાના પણાથી સ્વિકારે નહિ, માટે હવેના શ્લોકમાં ભક્ત પોતાની દીનતા બતાવે છે.

વિવેકધૈર્યમત્તયાદિ રહિતસ્ય વિશેષતઃ ॥

પાપાસક્તસ્ય દીનસ્ય કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૯ ॥

અર્થ:—વિવેક, ધૈર્ય અને નવધા ભક્તિ વગેરેથી રહિત અને વિશેષે કરીને પાપમાં આસક્ત એવો સાધન વગરનો દીન જે હું તેની ગતિ શ્રીકૃષ્ણજ હો.

આ લોકમાં પણ દીન (ગરીબ)ને સહાય કરનાર ધણા થોડા હોય છે. દીનને કોઈ મહોન્મત્ત ન કનડે તેવો હિમ્મતવાન અને પરોપકારી જવલેજ જેવામાં આવે છે.

ધનાદિ સાધનસંપત્તિવાળાનો ભાવ જ્યાં ત્યાં પૂછાય છે. તેવી રીતે ધાર્મિકસાધનસંપત્તિ, વિવેક, ધૈર્ય, નવધાભક્તિ વગેરે યુક્તનો ભાવ મર્યાદા પુરષોત્તમ (અક્ષરબ્રહ્મ) સુધી પૂછાય છે. પણ ત્યાં સુધીમાં કોઈ પૂર્ણ રીતે દીનદયાળ થઈ શકતું નથી. દીનદયાળ તો અક્ષરાતિત પૂર્ણ પુરષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજ છે માટે હું જે દીન તેની તો શ્રીકૃષ્ણજ ગતિ હો.

સર્વ સામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રેવાશિલાર્થકૃત્ ॥

શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહં ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—સર્વ સામર્થ્ય સહિત, અને સર્વ ઠેકાણે સર્વ અર્થને આપનાર અને શરણુમાં રહેલાનો રૂડી રીતે ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણુને હું વિજ્ઞાપિ કરું છું.

જે કે ભક્તને પ્રભુ આશ્રય અને પ્રભુસેવા સિવાય કાંઈ ઇચ્છત હોતું નથી, છતાં કોઈ અર્થમાં ઇચ્છા હોય તો પ્રભુ સર્વ સ્થળે ને સર્વ અર્થ આપવાને સર્વ સામર્થ્યયુક્ત છે, જેથી પ્રભુના આશ્રિતજનો પ્રભુ સિવાય બીજાની પાસે યાચના કરતાજ નથી. જે પોતાનો સ્વામી સર્વ આપવાને અસમર્થ હોય, અને બીજે વધારે સમર્થ માલમ પડે તોજ સ્વાર્થી જનોનું મન પોતાના સ્વામીપર ન ચોંટતાં બીજે યાચના કરવા ઇચ્છે, પણ શ્રીકૃષ્ણુ તો સર્વ રીતે સમર્થ છે, એટલુંજ નહિ પણ બીજામાં જે કાંઈ સામર્થ્ય જણાય છે તે શ્રીકૃષ્ણુનુંજ આપેલું છે, ને તે શ્રીકૃષ્ણુની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધીજ બીજાને આપેલું સામર્થ્ય રહે છે. વળી બીજાને આપેલ સામર્થ્ય પણ અમુક પ્રસંગે પ્રભુને ન વાપરવા દેવું હોય, તો તે વખતે તે આપેલ સામર્થ્યનું જોર તેનાપર ચાલતું નથી, તો એવા સર્વ સામર્થ્યયુક્ત પ્રભુને છોડીને બીજે ભટકનાર મંદભાગી સમજવો.

કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્કૃષ્ણસાનેદૌ ॥

તસ્યાશ્રયો ભવેત્કૃષ્ણ ઇતિ શ્રીવલ્લભોઽબ્રવીત્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—આ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રને જે કૃષ્ણુની સાનિધ્ય (સમીપ)માં લણે, તેને કૃષ્ણુનો આશ્રય થાય, એ પ્રમાણે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કહ્યું છે.

આ કૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રનો શ્રીકૃષ્ણુની સમીપ અથવા શ્રીકૃષ્ણુનિમિત્ત પાઠ કરે તેને કૃષ્ણાશ્રય થાય, એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું વચન છે, તે ઉપર પાકો વિશ્વાસ રાખવો. નલકુબેર અને મણિશ્રીવને નારદજીએ શાપ આપ્યા પછી પણ બંનેની દીનતાથી પ્રસન્ન થઈ દેવતાના સો વર્ષ પછી શ્રીકૃષ્ણુનું સમીપપણું થશે, અને તમારો ઉદ્ધાર થશે, એમ નારદજીએ વચન (વરદાન) આપેલું હતું, તે વચન પ્રભુએ સિદ્ધ કર્યું હતું. તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણુના મુખાર્વિંદ સ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું ભક્ત પ્રત્યેનું વચન (વરદાન) આપી સિદ્ધ કરશેજ. એમ પાકો ભરૂસો રાખી નિયમસર સમજણસહિત પાઠ કરવો, જેથી શ્રીકૃષ્ણુનો આશ્રય સિદ્ધ થશે, એમાં સંશય નહિ.

સમાપ્ત.

શ્રી કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથનો સારાંશ.

- ૧ જેમ શ્રી યમુનાજીની સાનિધ્યમાં કે પરોક્ષમાં શ્રી યમુનાજીની સ્તુતિ માટે શ્રી યમુનાદેવ છે તમ શ્રી કૃષ્ણજીની સાનિધ્યમાં કૃષ્ણ આશ્રય સિદ્ધ થવા માટે આ સ્તોત્ર છે.
- ૨ સાધન બળથી શ્રેય ઇચ્છનાર-કાળ, દેશ, દ્રવ્યકર્તા, મંત્ર અને કર્મનું પ્રબળપણું બતાવે છે પણ આ નિઃસાધન કેવળ પ્રભુ કૃપા બળથીજ શ્રેય-ઇચ્છનારા આ માર્ગમાં તે સાધન માર્ગનું દુર્બળપણું આ સ્તોત્રના ૧ થી ૬ શ્લોકમાં બતાવ્યું છે. જ્યાં તે છએનીજ શુદ્ધિ નથી તા પછી તથી શ્રેયનીજ આશા કર્યાથી હોય માટે ક્ષત કૃષ્ણનો આશ્રયજ મુખ્ય શ્રેયસાધક છે તે બતાવ્યું છે.
- ૩ સાતમા શ્લોકમાં તેવા નિઃસાધન ભક્ત ઉપર કૃપા કર્યાનું દ્રષ્ટાંત આપી નામ મહાત્મ્ય બતાવ્યું છે.
- ૪ આઠમા શ્લોકમાં દેવો પ્રાકૃત એટલે લૌકિક છે માટે અનિત્ય છે. અક્ષર નિત્ય છતાં ગણિતાનંદ છે અને શ્રી કૃષ્ણપૂર્ણાનંદ-અગણિતાનંદ છે એમ કહી સ્વરૂપ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે.
- ૫ પ્રભુના નામ અને સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય જાણ્યા છતાં હીનતા ન હોય પ્રભુ નહીયપણાથી સ્વિકારે નહિ માટે હીનતા નવમા શ્લોકમાં બતાવી છે.
- ૬ દશમા શ્લોકમાં સર્વ સામર્થ્ય પ્રભુના આશ્રય ઉપર છે એ પ્રમાણે વિનતિ છે એમ કહે છે.
- ૭ અગીઆરમા શ્લોકમાં શ્રી આચાર્યજી આ સ્તોત્ર કૃષ્ણ સાનિધ્યમાં પઠવાથી ક્ષણ-કૃષ્ણાશ્રય સિદ્ધ થાય છે એમ શ્રી આચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ अथ चतुःश्लोकी ग्रन्थः ॥

धर्म, अर्थ, काम અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ અનુ-
ક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ ધર્મ=કરજ. આ જીવોમાં પોતાની ખરી કરજો
બજાવવાથી પોતાને જે પદાર્થ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તે
પદાર્થ (અર્થ) પ્રાપ્ત થાય છે. ઇચ્છાપૂર્વક મળેલા પદાર્થના
લોગથી કામ (ઇચ્છા) પૂર્ણ થાય છે. કામ પૂર્ણ થયાબાદ
મનની વૃત્તિ નિષ્કામ થાય છે. જ્યારે નિષ્કામ વૃત્તિ થઈ
એટલે મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે.

૨ જેટલી ધર્મ (કરજ) બજાવવાની ઓછી સમજણ
હોય છે, અને તે અમલમાં મૂકવામાં જેટલી કપટબુદ્ધિ
હોય છે, તે પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર અર્થ અને કામ પણ અપૂર્ણ
અને મલિન પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી છેવટ સુધી કામ પૂર્ણ
થઈ નિષ્કામ થવાતું નથી, જેથી મોક્ષને રસ્તે ચડાતું નથી.

૩ આપણી જીવોમાં આપણે બજાવવાના જે ધર્મો
છે, તે એટલા બધા છે કે કેટલેક પ્રસંગે તેમાંથી એક ધર્મ
બજાવતાં બીજા ધર્મ (કરજ)ને હાનિ પહોંચે છે, આથી
ઘણાને મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, જેથી ધર્મના ખરા સ્વરૂપથી
અજ્ઞાન રહી ચારે પુરુષાર્થમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે.

૪ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ધર્મ (કર્મ)ની બાબતમાં મોહ ઉત્પન્ન ન થાય માટે દરેક જિજ્ઞાસુને આ બાબતમાં બોધ આપ્યો કે “ ધર્માધર્માગ્રદર્શનમ્ ” આગળથી ધર્મ અને અધર્મનું દર્શન કરવું. આ વિવેક દરેક ધર્મ બળવતાં યાદ રાખવો. જે કાર્યમાં ધર્મ વિશેષ અને અધર્મ ઓછો માલમ પડે, તે કાર્ય જરૂર પ્રસંગે કરવું, પણ જે કાર્યમાં ધર્મ ઓછો અને અધર્મ વિશેષ માલમ પડે તે કાર્ય સર્વથા ન કરવું. જે કાર્યમાં અધર્મની છાયા નજ હોય તે તો અવસ્ય કરવું, પણ તે કાર્ય પ્રભુ કાર્ય છે.ડીને તો નજ કરવું.

૫ કોઈ ધર્મ બળવતાં તેમાં પોતાની આસક્તિ ન રાખવી, અને કશા ફળની ઇચ્છા પણ ન રાખવી, એ પ્રમાણે વર્તવાથી મોહ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહેશે નહિ.

૬ સ્મૃતિકારોએ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થ કહેલા છે તે ગૌણ છે, અને વેદમાં બતાવેલા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થ મુખ્ય છે, માટે વેદના રહસ્યરૂપ મુખ્ય પુરૂષાર્થનું ભાન કરાવવા ચતુઃશ્લોકી ગ્રંથ બનાવ્યો છે. આ બતાવેલ પુરૂષાર્થોમાં મન એટલું બધું પરોવવું કે ગૌણ પુરૂષાર્થમાં કશો મોહ ઉત્પન્ન થવા અવકાશજ નરહે.

હવે ચાર પ્રકારના અલૌકિક પુરૂષાર્થો બતાવે છે.

સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ ॥

સ્વસ્યાયમેવ ધર્મો હિ નાન્ય કાપિ કદાચન ॥ ૧ ॥

અર્થ:—હુમેશાં સર્વભાવવડે વ્રજધિપ ભજનીય છે. પોતાને એજ ધર્મ છે, ક્યારે અને કોઈ જગોએ પણ અન્ય ધર્મ નથી.

૧ સર્વભાવ-આપણા મનમાં પ્રેમની જે લાગણી રહેલી છે તેને ભાવ કહે છે. આ પ્રેમ એટલે ભાવ પુરેપુરો પ્રભુમાં જોઈએ, પરંતુ પ્રભુમાં વિસ્મરણને લીધે એ પ્રેમ લૌકિકમાં જોડાએલો છે. ફરીથી એ પ્રેમ લૌકિકમાંથી કાઢી પ્રભુપ્રત્યે જોડવા માટે લૌકિકમાં જે જે વસ્તુમાં પ્રેમ લાગેલો હોય તે તે વસ્તુ સહિત તે પ્રેમ ભગવાનમાં જોડવા.

૨ વ્રજધિપ (વ્રજ=ગાયોને રાખવાનું સ્થળ, નિ:સાધન જીવોને રહેવાનું સ્થળ, લૌકિક ત્યાગપૂર્વક રહેવાનું સ્થળ.)

જે જે જીવો લૌકિક ત્યાગપૂર્વક પ્રભુને મળવામાં નિ:સાધન છે તેમના અધિપ એટલે સર્વ પ્રકારે પાલન કરનાર, નિ:સાધન જીવોનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરનાર.

૩ ભજનીય-સેવા કરવા યોગ્ય.

સેવા-પોતાના કંઈ પણ સુખની અપેક્ષા વગર ફક્ત પ્રભુનું સુખ વિચારીને કાયાની ગાંત જ્યાં જ્યાં થાય એ સર્વ સેવા છે.

૪ ધર્મ-કરજ, કર્તવ્ય, આ જીંદગીમાં જે કર્તવ્ય છે તે.

ધર્મ અનેક રીતે વર્ણવાય છે, પણ ધર્મનું છેવટ લક્ષ્યગિંદુ એટલે ધર્મનું સફળપણું તો વ્રજધિપનું સેવનજ છે. ખીજા ધર્મો આ ધર્મ વિના નકામા છે. આ ધર્મ બજાવી શકાય તેને માટે સાધન દશામાં ખીજા ધર્મો (ખીજા કરજો)

સહાયકતા છે, પણ વ્રજધિપના સેવન સિવાય બીજા ધર્મે પ્રભુપ્રાપ્તિમાં તો નકામાજ છે.

एवं सदा स्वकर्त्तव्यं स्वयमेव करिष्यति ॥

प्रभुः सर्वसमर्थो हि ततो निश्चिततां व्रजेत् ॥ २ ॥

અર્થ:—ધર્મ બાબતમાં કહ્યા પ્રમાણે વ્રજધિપનું સેવન સદા કરવું, અને ભક્તના અર્થ સંબંધી કાર્યો સર્વ સમર્થ પ્રભુ પોતેજ કરશે, તેથી નિશ્ચિંતપણાથી રહેવું.

અર્થની બાબતમાં આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી પ્રભુ પોતાના ઇચ્છાથી કરશે, એવો વિવેક મનમાં રાખવો, અને નિશ્ચિંત રહી પ્રભુ સેવા સ્મરણ કરવું. અર્થ બાબતમાં પોતાની કેવી સ્થિતિ થશે તે બાબતમાં નિશ્ચિંત રહેવું. જે સ્થિતિમાં પ્રભુ રાખે તે વ્યાજબીજ છે, પોતાની તેવી સ્થિતિ યોગ્ય છે, એમ પ્રભુ ઇચ્છાને અનુકૂળ મન કરવું તે ભક્તિમાર્ગમાં અર્થ છે, અને આજ અર્થ સર્વ અર્થમાં શ્રેષ્ઠ છે, કારણ બીજા સર્વ અર્થ અનિત્ય અને ક્ષણિક સુખ આપનાર છે, તેમજ સુખને બદલે દુઃખ પણ કરે છે, પરંતુ આ અર્થ સુખ સાગરને આપનાર છે. નિત્ય હોવાથી આનંદાત્મક છે.

यदि श्रीगोकुलाधीशो धृतः सर्वात्मना हृदि ॥

ततः किमपरं ब्रुहि लौकिकै वैदિકैरपि ॥ ३ ॥

અર્થ:—જો શ્રીગોકુલાધીશ હૃદયમાં સર્વ પ્રકારે ધારણ કર્યા તો પછી લૌકિક અને વૈદિકવડે પણ બીજું શું મેળવવાનું છે, તે તું કહે ?

કામ એટલે ઇચ્છા. તેનું સ્થાન અંતઃકરણ છે. જે વસ્તુની તીવ્ર ઇચ્છા અંતઃકરણમાં થાય તે વસ્તુ અંતઃકરણમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે, વિચાર કરતાં જણાય છે કે પ્રભુ સિવાય અન્ય તમામ વસ્તુ સદોષ છે, માટે સદોષ વસ્તુની કામનાથી અંતઃકરણ સદોષ થાય છે, માટે અંતઃકરણમાં સદોષ વસ્તુને જગો ન આપતાં નિર્દોષ પ્રભુનેજ સર્વ પ્રકારે ધારણ કરવામાં આવે તો પછી લૌકિક કે વૈદિકવડે બીજું શું ઇચ્છવા ભોગ છે ? કંઈ નહિ.

અતઃ સર્વાત્મના શશ્વત્ ગોકુલેશ્વરપાદયોઃ ॥

સ્મરણં ભજનં ચાપિ ન ત્યાજ્યમિતિ મે મતિઃ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કર્યા પછી પણ સર્વ પ્રકારે રૂઢી રીતે તેમના ચરણકમળનું સ્મરણ અને સેવા કરવાં, છોડવાં નહિ. એમ મારી મતિ છે. (એ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગીય ચોથા પુરુષાર્થનું ઉત્તમ સ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી જણાવે છે.)

મર્યાદાનો મોક્ષ અક્ષર પ્રાપ્તિ છે. પ્રભુ પોતે અક્ષરાતીત છે, માટે સર્વથી ઉત્તમ મોક્ષ તો અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમના ચરણ કમળની પ્રાપ્તિ છે. હૃદયમાં ધારણ થયેલ ગોકુલાધીશના ચરણકમળનું સ્મરણ સદા કરવાથી તે ચરણકમળ હૃદયમાં દઢ થાય છે, અને પછી સુદઢ થાય છે, એથી ઉત્તમ પછી કંઈ નથી. આ બાબત ભક્તિવદ્ધિની ગ્રંથમાં વિસ્તારથી બતાવેલ છે. શ્રીમહાપ્રભુજી અન્ય હાસને આ અંતિમ (બહુજ બારીક) રહસ્ય બતાવી જણાવે છે કે ઉત્તમ હાસ તેજ સ્વામિનું સર્વસ્વ છે.

चतुःश्लोकी ग्रंथनो सारांश-

- १ लौकिक चार पुत्रपार्थो ऋषिगोत्रे स्मृतिमां वारुणवेल छे. तेना थोथा पुत्रपार्थनुं वरुण श्री आचार्यगोत्रे अण-
गोधमां अताव्युं छे के आ जगतना क्रमचारी अधिष्ठाता
देव, ब्रह्मा, शिव अने विष्णु छे तेमां शिव अने विष्णु
मुज्यत्वे अनुक्रमे लोग अने भोक्ष आपे छे. आ भोक्ष
पोताना स्थाननेज समजवो.
- २ आ ग्रंथमां जे चार पुत्रपार्थो छे ते अलौकिक छे. मर्यादा
मार्गमां पणु पुत्रपार्थो छे ते अलौकिक नधी पणु पार
लौकिक भोक्ष कडेवाय छे. तेना भोक्ष अक्षरमां छे अने
आ अलौकिक भोक्ष तो सवोपरि पूर्णानंद हृदयमां पध-
रावी तेमना अरणुनुं सेवन करवुं तेज छे.
- ३ विष्णु, नारायण, प्रकृति पुत्र, कण पुत्र अने अक्षरना
पणु अवतारे कृष्ण नामथी अमुक अमुक उदपमां थया
छे. वणी सारस्वत उदपमां पणु जे श्रीकृष्ण प्रगट थया
तेमां पणु यतुर्व्यूड जे नारायण प्रकृति पुत्र कण अने
अक्षररूप अनुक्रमे अनिर्दु, प्रधुम्न, संकर्षण अने वा-
सुदेव जे रीते चार व्यूड सहित रसात्मक पुत्रोत्तमनुं
प्रागटय थयेल छे. तेमां रसात्मक श्रीकृष्णनुं रसलीलानुं
जे शृंगारात्मक स्वरूप, तेमनुंज लजन जे अलौकिक धर्म
छे. तेज स्वरूप लकतनुं निजेच्छाथी सर्व करशे जेम म-
नयुंते अलौकिक धर्म, तेज स्वरूप जे हृदयमां धारणु कर्या
पछी तेमना अरणुनुं सेवन करवुं तेज अलौकिक कृणात्मक
भोक्ष कडेव छे.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री आचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

॥ अथ भक्तिवर्धनी ग्रन्थः ॥

—:०:—

यथा भक्तिः प्रवृद्धा स्यात् तथोपायो निरूप्यते ॥

बीजभावे दृढे तु स्यात् त्यागात् श्रवणकीर्तनात् ॥ १ ॥

अर्थः—जे प्रमाणे लक्षितनो वधारो थाय तेनो उपाय जातावाय छे. जीव लाव दृढ थवाथी लक्षितनो वधारो थाय छे, अने जीव लावनी दृढता (१) त्याग, अने (२) श्रवण कीर्तनथी थाय छे.

लक्षित शब्दनेो अर्थ—महात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुदृढां सर्वतो धिक; स्नेहः सा भक्तिः भाडात्म्यज्ञानपूर्वकं सर्वथी अधिक सुदृढ स्नेहने लक्षित दुडे छे. लक्षितनां जे अंग छे (१) भाडात्म्यज्ञान, (२) सुदृढ सर्वथी अधिक स्नेह.

प्रभुनुं भाडात्म्य जाणया वगर तेमां सुदृढ स्नेह थतो नथी. जे प्रमाणुमां प्रभुनुं भाडात्म्य ज्ञान थाय ते प्रमाणुमां प्रभु प्रत्ये स्नेह पणु वधते जाय. जे प्रमाणुमां स्नेह वधे तेज प्रमाणुमां लक्षित वधेती गणुय छे.

प्रभुनुं भाडात्म्य श्रवणकीर्तनथी थाय छे, अने प्रभुमां स्नेह लाक्षिकमां त्यागनी लागणीथी थाय छे. आ जेथी जीव लाव दृढ थाय छे.

ખીજલાવ દઢ થયા વગર વૃક્ષ થતું નથી. ખેતરમાં વાવેલ ઘણાં ખીજો નકામાં જાય છે, કારણકે તે જમીનમાં ઉપલક રહેલાં હોય છે. જમીનમાં જે ભાગમાં ભીનાશ રહેલી હોય ત્યાં સુધી ખીજ પહોંચતું નહોય, તે તે ખીજ નકામું જાય છે; તેમ જ જે શ્રવણકીર્તન મનમાં રહેલી પ્રેમની લાગણી સુધી પહોંચતું નથી, તે ભક્તિ ઉત્પન્ન કરતું નથી.

શંકા—વ્રજમાં ગોપીજનો વગેરેએ શ્રવણકીર્તન ક્યારે કર્યું હતું ? છતાં તેમને કેમ સુદઢ ભક્તિ થઈ હતી ?

સમાધાન—ગોપીજન શ્રુતિની ઋચાએજ મનુષ્યરૂપે અવતરી હતી. શ્રુતિનો ઋચાએ સાક્ષાત્ પ્રભુના માહાત્મ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપજ છે, જેથી તેમને પ્રભુનું માહાત્મ્ય રગેરગે હતું; તેમજ ઋષિરૂપા ગોપીજનોએ પણ પૂર્વજન્મમાં પ્રભુનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન મેળવ્યા પછી સ્તુતિ કરતાં વરદાન મળવાથી ગોપીજન થએલ હતી. પૂર્વજન્મના વિશેષ માહાત્મ્યજ્ઞાન અને તેથી વધેલા સ્નેહને લીધે હાલ પણ ઘણાને નાની ઉમરમાંથી પ્રભુમાં ઘણો સ્નેહ હોય છે, અને લૌકિકમાં ત્યાગવૃત્તિ હોય છે. આપણામાં લૌકિક ત્યાગવૃત્તિ નથી તેથી માહાત્મ્યજ્ઞાન અને સ્નેહ હૃદયમાં સ્થિર થયાં નથી, એમ સમજી શ્રવણકીર્તનમાં લૌકિક ત્યાગવૃત્તિ માટે ઠાણજી રાખવી.

बीजदाढर्यप्रकारस्तु गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः ॥

अ यावृत्तो भजेत्कृष्णं पूजया श्रवणादिभिः ॥ २ ॥

વ્યાવૃત્તૌઽપિ હરૌ ચિત્તં શ્રવણાદૌ યતેત્સદા ॥

તતઃ પ્રેમ તથાઽસક્તિર્ વ્યસનં ચ યદાભવેત્ ॥ ૩ ॥

બીજં તદુચ્યતે શાસ્ત્રે દૃઢં યન્નાપિ નશ્યતિ ॥

અર્થઃ—(બીજની દૃઢતાનો પ્રકાર કહેછે.) સ્વધર્મપણાથી ધરમાં રહીને સેવાવડે અને શ્રવણાદિવડે લૌકિક કાંઈપણુ વ્યવહાર વગરના થઈ કૃષ્ણને ભજે તેથી પ્રેમ થાય, પછી આસક્તિ થાય, અને છેવટે વ્યસન થાય.

અથવા—સ્વધર્મપણાથી ધરમાં રહીને લૌકિક વ્યવહાર થોડો ઘણો કરતાં છતાં હરિમાં ચિત્ત રાખી શ્રવણ અને સેવામાં હૃદયમાં પ્રયત્નવાળો રહે, જેથી પ્રેમ થાય પછી આસક્તિ અને છેવટે વ્યસન થાય.

આ બંને ઉપાયમાં પહેલો વધારે ચીઝાતો છે, તેમાં પ્રભુના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસની જરૂર છે, તેમાં લૌકિક ગંધથી રહિત થઈ કૃષ્ણની સેવા અને શ્રવણ કરવાનું છે, જેથી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન તાકીદે થાય છે. કારણ કે તેમાં દુઃસંગનો ઝાઝો સંભવ નથી, આવો દૃઢ વિશ્વાસ પ્રભુ પ્રત્યે ન હોય તો પહેલા પ્રકારની રીતે ન કરી શકવાથી બીજો પ્રકાર કહે છે. આ બીજા પ્રકારમાં દુઃસંગ થવાના પ્રસંગ વધારે છે, માટે તેથી વધારે બીતા રહેવાનું છે. વ્યવહાર કરવા છતાં વ્યવહારના વખતમાં પણ ચિત્ત તો હરિમાંજ રાખવું, વ્યવહારમાં ચિત્ત પરોવી દેવું નહિ. હારમાં ચિત્ત

રાખી વ્યવહાર કરવાથી દુઃસંગ બહુ બાધા કરતો નથી, કેમકે વ્યવહારમાં જે દુઃસંગ થાય છે તેમાં ચિત્ત ન બેડવાથી તેના પર પ્રેમ થતો નથી. જે વસ્તુમાં પ્રેમ થાય છે તે ગુણ કે બાધ કરનાર થાય છે. આ દુઃસંગને દુઃસંગરૂપે બાળી વ્યવહારના રૂપમાં ન છૂટકે પ્રસંગ પડવાથી તે બહુ બાધા કરતો નથી, જે કે કાંઈક તો બાધા કરનાર થાય છે, તેથીજ અવ્યાવૃત્તિને વ્યાવૃત્તિ કરતાં શ્રેષ્ઠ કહી છે.

બ્યારે પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે ત્યારે બીજાભાવ દૃઢ થયો કહેવાય છે, ત્યાર પછી તે કોઈથી નાશ પામતો નથી, એટલે બીજાના સંસર્ગથી હેઠો પડતો નથી.

સ્નેહપ્રાપ્તિઃ સ્યાદ્ આસક્ત્યા સ્યાદ્ ગ્રહારુચિઃ ॥૪॥

ગૃહસ્થાનાં વાધકત્વમ્ અનાત્મત્વં ચ ભાસતે ॥

યદા સ્યાદ્ વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્થઃ સ્યાત્તદૈવ હિ ॥ ૫ ॥

અર્થ—સ્નેહથી અન્ય વસ્તુમાંથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, આસક્તિથી ઘરમાં અરૂચી થાય છે, વળી ઘરમાં રહેનાર સ્ત્રીપુત્રાદિક મને બાધક છે એવો અભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાં અનાત્મપણું એટલે પોતાના નથી એવું જણાય છે. બ્યારે કૃષ્ણમાં વ્યસન થાય છે ત્યારે તે કૃતાર્થ થાય છે.

પ્રભુમાં સ્નેહ વધારવામાં ત્રણ વાનાં બાધક છે.

(૧) પ્રભુ સિવાય બીજા વસ્તુમાં સ્નેહ.

(૨) ઘરમાં આસક્તિ.

(૩) પ્રભુ વિના કાળ નિર્વાહ.

જ્યારે પહેલો દોષ દૂર થાય ત્યારે પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે, જ્યારે પહેલો અને બીજો દોષ દૂર થાય છે ત્યારે પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે, અને જ્યારે ત્રણે દોષ દૂર થાય છે ત્યારે પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે.

પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે કે ત્યાગ અને શ્રવણ કીર્તનથી બીજલાવ દઢ થાય છે, તેમાં ત્યાગનું લક્ષણ જણાવવા માટે ૨-૩-૪ અને ૫ માં શ્લોકમાં જણાવવામાં આવ્યું છે, જ્યારે વ્યસન સુધી જીવ પહોંચે ત્યારેજ ત્યાગ થયો ગણાય. શ્રવણકીર્તન પણ વચ્ચમાંની અવસ્થામાં આવો ત્યાગ થવામાં મદદકર્તા છે. શ્રવણકીર્તન વિના આવો ત્યાગ સિદ્ધ થતા નથી. આવો ત્યાગ થતાં બીજલાવ દઢ થયો ગણાય છે.

પ્રભુમાં વ્યસન થયા બાદ તેને દુઃસંગ નીચે પાડવા સમર્થ થતો નથી, પણ લક્ષ્મિનું દઢ થયેલ બીજ વૃક્ષરૂપ થવામાં તો દુઃસંગ બાધકજ થાય છે. જેમ કેટલાક છોડને ઉપરથી છેદી નાંખીએ તો પણ વારંવાર પુટી વધે છે, તેમ બીજ દઢ થયા પછી તેનું દુઃસંગ વડે છેદન થાય તો બીજને કાંઈ બાધ આવતો નથી, પણ તે દઢ થયેલ બીજ વૃક્ષરૂપ થઈ શકતું નથી, માટે વ્યસન થયા પછી પણ દુઃસંગથી બીતા રહેવું જોઈએ.

પ્રભુમાં વ્યસન થાય ત્યાં સુધી ઘરમાં રહી પ્રભુસેવા કરવાની આશા છે, પરંતુ જ્યારે પ્રભુમાં વ્યસન થાય, ત્યારે

પ્રભુસેવાનિમિત્તે પણ કુટુંબવાળા ઘરમાં રહે તે બાધક છે, તે ખતાવ છે.

તાદૃશસ્યાપિ સતતં ગૃહસ્થાનં વિનાશકમ્ ॥

ત્યાગં કૃત્વા યતૈચ્ચસ્તુ તદર્થાર્થૈકમાનસઃ ॥ ૬ ॥

લભતે સુદૃઢાં ભક્તિં સર્વતોપ્યધિકાં પરામ્ ॥

અર્થ—પ્રભુમાં વ્યસન દશા જેની થઈ હોય તેને તાદૃશી કહે છે. એવા ભગવદીને પણ હુમેશાં ઘર વિનાશ કરનાર થાય છે, માટે ઘર ત્યાગ કરીને પ્રભુજ એક અર્થ છે એવા મનવાળો પ્રભુ મેળવવાનજ મહેનત કરે ત સર્વથી અધિક અને સર્વથી પર સુદૃઢ ભક્તિને મેળવે છે.

વ્યસન સુધીની દશા થયા પછી પ્રભુનેજ મળવાને તીવ્ર વિરહતાપ થાય, ત્યારે રાસપંચાધ્યાયમાં પ્રભુ અંતર્ધાન થતાં પ્રભુ શોધવામાં ગોપીજનની જે દશા થઈ હતી, તેવી દશા તાદૃશીની થાય, ત્યારે પ્રભુ સાક્ષાત્ સ્વરૂપનો અનુભવ (દર્શન) કરાવે છે. આને સુદૃઢ ભક્તિ કહે છે.

ખીજનું દૃઢપણું થવું, તે દૃઢભાવવાળી ભક્તિ છે. ત્યાર-બાદ આગળ વધવામાં દુઃસંગની ખીક છે. પરંતુ જ્યારે સુદૃઢ ભક્તિ થઈ એટલે તેને કશાનો ભય નથી, એટલો દૃઢ અને સુદૃઢ ભક્તિમાં ફેર છે. દૃઢભક્તિ કરતાં સુદૃઢ ભક્તિનું અત્યંત વિશેષપણું છે.

પ્રભુમાં અત્યંત ભાવ વધારવાથી ઘર છૂટી જાય તે પ્રકાર કહ્યો. હવે અજ્ઞાનથી કોઈએ ઘર છોડી દીધું હોય,

તો ત્યાર પછી તેણે શું કરવું કે જેથી તેનું કલ્યાણ થાય, તે કહે છે.

ત્યાગે બાધકભૂયસ્ત્વં દુઃસંસર્ગત્તથાન્નતઃ ॥ ૭ ॥

અતઃસ્થેયં હરિસ્થાને તદીયૈઃસહ તત્પરૈઃ ॥

અદૂરે વિપ્રકર્ષે વા યથા ચિત્તં ન દુષ્યતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—અજ્ઞાનથી કરેલા ત્યાગમાં દુઃસંગથી અને અન્નદોષથી ઘણું બાધ કરનાર થાય છે, માટે તેણે હરિસ્થાનમાં રહેવું, અને ત્યાં પણ પ્રભુમાં તત્પર તદ્દીઓની સાથે રહેવું. વધુ પરિચયથી ચિત્ત દોષવાળું થાય તેમ લાગે, તો જેમ ચિત્ત દોષવાળું ન થાય તેમ છેટે રહી દિવસનો કેટલોક ભાગ સત્સંગ કરવો.

અજ્ઞાનથી ત્યાગ કરેલાના શ્રેયનો ઉપાય બતાવાય છે, જેથી જ્ઞાન થયું ક્યારે કહેવાય, અને અજ્ઞાન કોને કહેવાય, તે પણ બાણવું બેઠાં.

ગીતાજીના ૧૩મા અધ્યાયના ૭ થી ૧૧ સુધીના શ્લોકોમાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાન સંબંધી નીચે મુજબ વર્ણન કર્યું છે.

જ્ઞાન—(૧) અમાનીપણું, (૨) અહંભીપણું, (૩) અહિંસા, (૪) ક્ષમા, (૫) સરળતા, (૬) આચાર્યની ઉપાસના, (૭) શુદ્ધિ, (૮) સ્થિરતા, (૯) ઇંદ્રિયોનો આત્મામાં નિશ્ચલ, (૧૦) ઇંદ્રિયોનો વિષય તરફ વૈરાગ્ય, (૧૧) અનહંકાર, (૧૨) જન્મ, મૃત્યુ, વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ વગેરે દુઃખોના દોષનો અનુભવ, (૧૩) પુત્ર, સ્ત્રી, ધર વગેરેમાં અનાસક્તિ,

(૧૪) તેમનો અસંગ, (૧૫) ઇચ્છલા અને નહિ ઇચ્છલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં સર્વદા સરખા ચિત્તપણું, (૧૬) પ્રભુને વિષે અનન્ય યોગવાળી અન્યભિચારિણી ભક્તિ, (૧૭) એકાંત રહેઠાણ, (૧૮) જનસમૂહપર અપ્રીતિ, (૧૯) અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં હુમેશાં નિષ્ઠા, અને (૨૦) તત્ત્વજ્ઞાનના અર્થનું દર્શન-આનાથી વિરૂદ્ધ તે અજ્ઞાન.

ઉપર બતાવેલાં જ્ઞાનનાં લક્ષણો છે, તે રહિત જે ઘરનો ત્યાગ કરે તે નિષ્કુળ છે, એટલુંજ નહિ પણ વખત જતાં પાખંડી થાય છે. જેથી તેવા અજ્ઞાનીઓએ કરેલા ઘરત્યાગ પછી તેમની પાખંડી સ્થિતિ ન થાય તેટલા માટે શ્રી મહાપ્રભુજી ઉપાય બતાવે છે કે તેમણે હરિ-સ્થાનમાં રહી જેને પ્રભુમાં વ્યસન થયેલ હોય તેવા ખરા ત્યાગી જે તાદૃશી કહેવાય છે તેમની સાથે રહેવું, અને સાથે રહેવામાં ચિત્ત દોષવાળું થઈ જશે એવી ધીક રહેતી હોય તો તેમનાથી છોટે રહી તેઓનો હુમેશાં સંગ કરવો. જેમ ચિત્ત દોષવાળું ન થાય તેમ રહેવું, જેથી તેમનું કલ્યાણ થશે.

હવે પ્રવૃત્તિપરાયણ ભક્તના કલ્યાણની બાબત જણાવે છે.

સેવાયાં વા કથાયાં વા યસ્યાસક્તિ દૃઢા ભવેત્ ॥

યાવજ્જીવં તસ્ય નાશો ન ક્વાપીતિ મતિર્મમ ॥૧॥

અર્થ—પ્રભુની સેવા અથવા કથા બેમાંથી એકમાં અથવા બંનેમાં જેને જીવનપર્યંત દૃઢ આસક્તિ હોય, તેનો કોઈ જબ્યાએ નાશ નથી, એવી મારી મતિ છે.

નિવૃત્તિપરાયણ ભક્તોને ત્યાગ ભાવના થાય છે. તેમને માટે ભક્તિના વધારા માટે પ્રથમ કહેલું છે. પ્રવૃત્તિ પરાયણ ભક્તોને ત્યાગ ભાવના ન થતાં જીવનપર્યંત ઘરમાં રહી પ્રભુસેવા અને કથા અથવા જેમાંથી એકમાં દૃઢ આસક્તિ હોય તો તે દેહ પડ્યા પછી અવસ્ય કૃતાર્થ થાય છે.

નિવૃત્તિ પરાયણ ભક્ત જીવન ચાલતાં ઇચ્છતાં વ્યસન પર્યંત પહોંચીને તે ઉપરાંત તીવ્ર વિરહદશાને પામી પ્રભુના સાક્ષાત્ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, તેવી રીતે પ્રવૃત્તિ પરાયણ ભક્ત પહોંચી શકતો નથી, પણ દેહ પડ્યા પછી, કૃતાર્થ થાય છે, એટલે જો લૌકિકમાંથી આસક્તિ તદ્દન નીકળી જઈ પ્રભુપરાયણ થઈ ગયો હોય તો સ્વાનંદ (ભગવત્ અનુભવ) ને પામે છે, પરંતુ લૌકિક આસક્તિ અવશેષ રહી હોય તો ઉત્તમ ભગવદીને ત્યાં જન્મ થઈ નિવૃત્તિ પરાયણ થઈ સાક્ષાત્ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે.

સેવા અને કથા ઉપર પ્રીતિ હોય, પરંતુ ઘરમાં રહેવાથી અને બાધનો સંભવ છે, ઘરમાં રહેવાથી અનેક પ્રકારના ભોગમાં આસક્તિ થાય છે, માટે ઘર છોડવાથી તે આસક્તિ ધૂટી જશે, એમ મનમાં આવતું હોય તેવાઓને માટે આચાર્યશ્રી આચાર્ય કરે છે કે—

બાધસંભાવનાયાં તુ નૈકાંતે વાસ ઈષ્યતે ॥

હરિસ્તુ સર્વતો રક્ષાં કરિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—સેવા કરવામાં હલતા ન હોવાથી ઉદ્ધેગ થાય,

અને લોગમાં આસક્તિ હોય, તે સેવામાં બાધક છે, એવા બાધના સંભવથી મારાથી સેવા બરાબર થતી નથી માટે ઘર છોડીને કોઈ એકાંત સ્થળમાં રહી ભગવત ભજન કરવાની ઇચ્છા થાય, ત્યાં આજ્ઞા કરે છે કે તેવી ઇચ્છાથી ઘરને ન છોડવું. હરિસર્વઠેકાણે રક્ષા કરશે તેમાં સંશય નહિ.

જેટલી અને તેટલી સેવા કરવી તથા કથામાં ચિત્ત પરોવવું, જેથી ભાવ વધતાં વધતાં ઉદ્વેગનો અને લોગની ઇચ્છાનો કમેકમે નાશ થશે. સેવા અને કથામાં વિઘ્ન આવે તોપણ તે બંને છોડવાં નહિ, અને ભવિષ્યમાં ફળ મળશે કે નહિ તેવી શંકા કરવી નહિ.

જ્યાં સુધી ઉદ્વેગ અને લોગનો સંભવ મનમાં છે, ત્યાં સુધી ઘર છોડવાથી તે સંભવ મટતો નથી. અધકચરી સ્થિતિમાંથી ઘર છોડવાથી ઉલટું એક ઘરને બહલે અનેક ઠેકાણે મન ચોંટે છે અને પાખંડ વધી જાય છે, માટે નિવૃત્તિપરાયણ હોય તોજ વ્યસનપર્યંત દશા થયા બાદ વિરહનો અનુભવ કરવા માટેજ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઘરનો ત્યાગ થઈ શકે, બાકી બીજી કોઈરીતે ઘર છોડવામાં ઉલટું નુકસાન છે. મન દૃઢ રાખી ઘરમાં રહી સેવા અને કથા જીવનપર્યંત કરવી, તેમાં જે જે વિઘ્ન આવે તેથી હરિરક્ષણ કરશે, એમ ભરૂસો રાખવો.

ઉપર પ્રમાણે બધી રીતે ભક્તિના વધારાનો પ્રકાર કહી હવે ઉપસંહાર કરે છે.

इत्येवं भगवत्शास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ॥

ય એતત્સમધીયીતસ્વાપિ સ્યાદ્ દૃઢા રતિઃ ॥૧૧॥

અર્થ—એ પ્રમાણે વાણીમાં ન આવે પરંતુ ક્રૂપા અનુભવથી જાણવા લાયક ગૂઢ છે તરત જોતું એવું લક્ષ્મિની વૃદ્ધિનું શાસ્ત્ર વણવું. આ શાસ્ત્રનો રૂડી રીતે અર્થ સમજીને પાઠ કરે તો તેને તેમ કરતાં કરતાં નિષ્પાપ અંતઃકરણ જ્યારે થાય ત્યારે પ્રભુમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય. મતલબ કે અર્થ સહિત પાઠ કરવાથી મનમાં રૂચિ થાય, તેથી કથા અને સેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય, જેથી પ્રભુમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય.

ઉપર પ્રમાણે આ ગ્રંથમાં મુખ્ય ચાર બાબત કહી.

(૧) લક્ષ્મિના વધારાના ઉપાયમાં બીજલાવ દૃઢ જોઈએ, તે બીજલાવની દૃઢતા ત્યાગ અને શ્રવણકીર્તનથી થાય છે. પ્રભુમાં પ્રેમ થયા પછી આસક્તિ અને છેવટે વ્યસન થાય, ત્યારે ત્યાગ થયો કહેવાય.

(૨) અજ્ઞાનથી ઘર છોડી નીકળી પડેલાને લક્ષ્મિનો વધારો થવા હૃદયસ્થાનમાં તાદૃશીની સાથે ચિત્ત દોષવાળું ન થાય તેવી રીતે રહેવા આજ્ઞા કરેલ છે.

(૩) ઘરમાં રહી કાંઈક લૌકિક આસક્તિ છતાં સેવા અને કથામાં પ્રીતિ હોય તેવા પ્રવૃત્તિ પરાયણ ભક્તો રહે પડયા પછી કૃતાર્થ થાય છે.

(૪) લૌકિકમાં આસક્તિ છતાં સેવા કથામાં તે બાધક હોવાથી તેમાંથી બચવા માટે ઘર છોડવું નહિ પણ નિઃશંક બની બને તેટલું સેવા કથામાં મન જોડવું એવી શિક્ષા છે.

સમાપ્ત.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ श्री भावपुरितविग्रहाय नमः ॥

॥ अथ जलभेदग्रन्थः ॥

केटलाक कडे छे के जगतमां गमे त्यां जेसवुं उठवुं, अने जेनी साथे जेस उठ थाय ते माणुस पासेथी सारनुं अडलु करवुं, अने असारनो त्याग करवो, साइं जधेथी अडलु करवुं.

तेमनुं आ कडेवुं व्याजणी छे, जेम उपर उपरथी विचार करतां जणुय छे, पणु लगार वधारे विचार करवाथी जणुशे के जे गमे तेनी पासे जेसी सारनुं अडलु थधं असारनो त्याग करवा जनी शक्तुं होय, तो हरेक स्थणे सत्संगनो माहुमा भाटो गणुदो छे अने दुःसंगनो त्याग करवा कडेल छे, तेम कडेवांनी जर रडे नडि.

जेक माणुसने जानना गुणु अने दोष जनेनो जोछे वधतो कांछक पास लागे छेज. लज्जितवाद्धनी ग्रन्थमां कहुा प्रमाणे व्यसन स्थिति थया छतां संग कांछक जाधक थाय छे, तो जीजनी शी वात करवी. ज्यारे जगवत् साक्षात्कार थाय जेटले सुदढ लज्जित थाय, जेवी स्थिति थाय त्यां सुधी संगनी शुभ अशुभ असर जोछा वधता प्रमाणुमां थाय छे, भाटे जगवत् संभंधी श्रवणु डोनी पासेथी करवुं, अने

કોની પાસેથી શ્રવણ કરવું બાધક છે, તે માટેની શંકા દૂર કરવા શ્રી મહાપ્રભુજીએ વક્તાના ભેદ બતાવવા આ જલભેદ નામે ગ્રંથ કરેલો છે.

નમસ્કૃત્ય હરિં વક્ષમે તદ્ગુણાનાં વિભેદકાન્ ॥

ભાવાન્ વિંશતિયામિન્નાન્ સર્વસંદેહવારકાન્ ॥૧॥

અર્થ—શ્રીહરિને નમન કરીને તેમના ગુણોના ભેદ કરનાર અને સર્વ સંદેહને મટાડનાર વીસ પ્રકારના ભાવ કહ્યું છે.

જલ પ્રવાહી રસરૂપ છે તેમજ ભાવ પણ પ્રવાહી રસરૂપ છે, ગુણ અને પાત્રભેદથી જલ બુદ્ધી બુદ્ધી અસરવાળું હોય છે, તેજ મુજબ ભાવ પણ બુદ્ધી બુદ્ધી અસરવાળો હોય છે; એ રીતે જલની સાથે ભાવની સરખામણી કરેલી હોવાથી આ ગ્રંથનું નામ જલભેદ પાડ્યું છે.

આ ભાવ પુરૂષોત્તમ પ્રત્યેનો છે, જેથી જલના ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ અને અધમપણાની પેઠે માણસોનો પુરૂષોત્તમ પ્રત્યે કયો ભાવ ઉત્તમ છે, કયો ભાવ મધ્યમ છે, કયો ભાવ કનિષ્ઠ છે, અને કયો ભાવ અધમ છે, તે ૨૦ પ્રકારના મુખ્ય ભેદવડે બતાવ્યું છે.

॥ ગુણભેદાસ્તુ તાવન્તો યાવન્તો હિ જલે મતાઃ ॥

અર્થ:—જેટલા જળના ભેદ શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલા છે, તેટલા ભેદ ગુણના પણ છે.

જલના ૨૦ પ્રકારના મુખ્ય ભેદ વેદમાં બતાવેલા છે,

તે મુખ્ય ભેદના ખીજા આવાંતર ભેદ પણ છે, તેમજ ગુણના પણ મુખ્ય ૨૦ ભેદ બતાવી જલના દૃષ્ટાંતથી આવાંતર ભેદ (પેટા ભેદ) બતાવેલા છે.

હવે ૨૦ પ્રકારના ભાવો જલના દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે.

(૧) ગાયકાઃ કૂપસંકાશા ગંધર્વા इति विश्रुताः ॥ ૨ ॥

કૂપભેદાસ્તુ યાવન્તઃ તાવન્તસ્તેઽપિ સમ્મતાઃ ॥

અર્થ:—ગાયન કરનાર જે ગંધર્વ નામે પ્રસિદ્ધ છે, તેનો ભાવ કુવાના જલ જેવો છે. કુવાના જલના જેટલા ભેદ છે, તેટલા ગાયન કરનારના પણ છે.

કુવાના જલના ગુણ.

ગાયકોના ગુણ.

૧ શિતકાળમાં ઉષ્ણ,

૧ જડ પુરૂષની જડતાને મટાડવાપણું,

૨ ઉષ્ણકાળમાં શિતળ એટલે તાપને દૂર કરવાપણું,

૨ સંસારના તાપથી તપ થયેલાના તાપને નિવૃત્ત કરવાપણું,

૩ વાપરવાથી શુદ્ધ રહેવાપણું,
કુવાના જલમાં ભેદ.

૩ ગાન કરવાથી વધવાપણું,
ગાયકોના ભેદ.

૧ સ્વાદમાં ફેરવાળાં, ખારો, ફીકો, મીઠો, કડુચો, વગેરે,

૧ કોઈનો પુરૂષોત્તમ પ્રત્યે ભાવ, કોઈનો વિભૂતિ પ્રત્યે, કોઈનો ગુણાવતાર પ્રત્યે, એમ ભાવ પરત્વે ગાન કરનાર.

૨ પરિણામમાં કોઈ સુખ-પી ૨ સત્વાદિક ગુણ ભેદે કરીને
અને કોઈ દુઃખદાઈ હોય છે. કેઈ અકામ, કોઈ મોક્ષ

દામ, કોઈ સ્વર્ગિકમ અને
કોઈ આ લોકની કામના-
વાળા હોય છે.

૨ કુલ્યાઃ પૌરાણિકાઃ પ્રોક્તાઃ પારંપર્ય યુક્તા મુવિ ॥ ૩ ॥

અર્થઃ—પૃથ્વી ઉપર પરંપરાયુક્ત નહેરના જલના
ભાવ જેવા પૌરાણિક છે.

૧ નદી કે બીજા મોટા જળા-
શયથી નહેરની પરંપરા
હોય છે.

૧ પુરાણનો ખરો અર્થ રા-
ખવા માટે પરંપરાથી સદ્-
ગુરૂ પાસે ખરા અર્થને લ-
ણેલા હોવા જાઈએ.

આ સિવાયના પુરાણીઓ ભાગવત વગેરેના ભાષાત્રય
(સમાધિભાષા, પરમતભાષા, લૌકિકભાષા) અર્થ અને અનેક
પ્રકારની પ્રભુની લીલાની ભવના સમજ્યા વગરના હોય છે
તે ઓતાનું કાંઈ હિત કરી શકતા નથી.

૨ નહેરનું પાણી કાયમ વહેતું
હોય તો શુદ્ધ રહે છે.

૨ પુરાણી ભાગવતાદિનો
હમેશ પાઠ કરવાનો નિયમ
રાખે તેજ ભાવનો ઉદ્ય
રહે છે.

૩ પરંપરાયુક્ત વહેતું પાણી ૩ પરંપરાથી શીખેલ અને

નહેરને શુદ્ધ રાખવામાં
ઉપયોગી છે.

હમેશ પાઠ કરનારનો બોધ
બીજાને ઉપયોગી છે.

૩ ક્ષેત્રપ્રવિષ્ટારતે ચાપિ સંસારોત્પત્તિહેતવઃ ॥

અર્થ:—ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ થયેલા તેઓ સંસારની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ છે.

૧ નહેરનું જળ ખેતરમાં
પ્રવેશ કરવાથી નવું ધાન્ય
ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે,

૧ પુરાણીઓ જે સ્ત્રી પુત્રાદિ
કુટુંબના પોષણ માટે વાચન
કરે અને અંતરમાં લાવ
ન હોય તો સંસારની ઉત્પત્તિના કારણરૂપ છે.

૨ ખેતરમાં ગયેલું જળ શિ-
ષ્ટાચારમાં ઉપયોગી નથી.

૨ પુરાણીઓનું તેવા લાવ-
વાળું વાંચન ભગવદ્ભાવ-
વને વધારનાર થતું નથી,
પણ કહેનાર અને સાંભ-
ળનાર બંનેને સંસારમાં
પાડે છે.

૪ વેશ્યાદિસહિતા મત્તા ગાયકા ગર્તસંજ્ઞિતાઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ:—ગાયન કરનાર જે વેશ્યાદિયુક્ત મહમાં મત્તા થયેલો હોય તો તેમનો લાવ ગર્ત (ખાડા)ના જલ બરાબર છે.

૧ કપિલદેવજીએ કહેલ છે કે વેશ્યા અગર બીજી

સ્ત્રીને સંસર્ગ કરવાવાળાને જેવો મોહ તથા બંધ થાય છે, તેવો મોહ અને બંધ ખીજાને થતો નથી.

૨ સ્ત્રીના પ્રસંગવાળો કવચિત પ્રભુ ભજનનો ડાળ કરે છે, પણ ખરી રીતે તેને સ્વામીસેવકભાવનું અનુસંધાન રહેતું નથી.

૩ સ્ત્રીના પ્રસંગવાળા ગાયકો શ્રીકૃષ્ણના ગુણનું ગાન તેમનું માહાત્મ્ય જાણીને કરતા નથી, પણ ઉત્તમ સ્વર અને ગીતને વશ થઈને પ્રભુના ગુણવાળા ગાયનેાનું ગાન કરે છે માટે તેમનો ભાવ ખાડાના પાણી જેવો દોષવાળો ગણ્યો છે.

૬ જલાર્થમેવ ગર્તાસ્તુ નીચા ગાનોપજીવિનઃ ॥

અર્થઃ—ગાયનથી જીવિકા ચલાવનાર નીચ માણસનો ભાવ એકું પાણી ભરવાના ખાડા એટલે ખાળકુંડીના પાણી જેવો છે. ખાળકુંડીનું પાણી જેમ સ્પર્શ કરનારને અશુદ્ધ કરે છે તેમજ ઉપજીવિકા મુક્ત ગાન કરનારનો ભાવ સાંભળનારને અશુદ્ધ કરે છે.

૩ હૃદાસ્તુ પંડિતાઃપ્રોક્તા ભગવત્શાસ્ત્રતત્પરાઃ ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર જે પંડિતો છે તેમનો ભાવ ધરાના જલની તુલ્ય છે.

ધરાનું જલ જેમ નિરંતર શાંતળ હોય છે, અને ખીજાથી મલિન થતું નથી, તેમજ પંડિતનો ભાવ સંસારના

તાપથી તૂટ થતો નથી; તેમજ કુતક વગેરેથી સંશયવાળો થતો નથી.

૭ સંદેહવાસ્તવ સૂદા ગંભીરમાનસાઃ ॥

અર્થ—ગંભીર મનવાળા એટલે અંતર નિષ્ઠાવાળા તથા સંદેહને મટાડવાવાળા પંડિતોનો ભાવ સાચા જલવાળા ધરાની ઊરોળર છે.

છઠ્ઠા ભાવથી વિશેષ ભાવનું આ સાતમા ભાવમાં વર્ણન છે. છઠ્ઠા ભાવવાળો પોતાથી નિશ્ચયવાન હોય છે, પણ ખીજની શંકા સમાધાન કરવામાં નિપુણ હોતો નથી અને આ સાતમા ભાવવાળો તો ખીજની શંકાનું પણ સમાધાન કરી શકે છે, એટલું વિશેષ છે.

૮ સરઃ કમલસંવર્ણાઃ પ્રેમયુક્તાસ્તથા બુધાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—પ્રેમયુક્ત સંદેહ મટાડનારા પંડિતો કમળવાળા તળાવના જલની ઊરોળર ભાવવાળા છે.

સાતમા કરતાં પણ વધારે ચડીઓ તો ભાવ બતાવ્યો છે. છઠ્ઠા અને સાતમા ભાવવાળો પંડિત ક્રૂત જ્ઞાનીજ હોય છે, પરંતુ આ આઠમા ભાવવાળો તો જ્ઞાની સાથે ભક્ત પણ હોય છે. તેનો ભાવ કમળવાળા તળાવ જેવો કહેવું છે.

કમળવાળું તળાવ જેનારના તાપનો તળાવ દેખતાંજ નાશ કરે છે, તેમાં સ્નાન વગેરે કરવાથી વિશેષ તાપ નાશ પામે છે, તેમજ જ્ઞાનસહિત ભક્તના દર્શન માત્રથી પ્રથમ

નેનારને શાંતિ થાય છે, પછી વાતચીત થતાં તમામ સંદેહ નિવારણ થઈ વિશેષ શાંતિ થાય છે.

૯ અલ્પ ત્વાઃ પ્રેમયુક્તા વેશન્તાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

અર્થઃ—પ્રેમયુક્ત પરંતુ શાસ્ત્રનું શ્રવણ થોડું કર્યું હોય, તેઓનો ભાવ નાનાં તળાવ સમાન છે.

નાના તળાવમાં વિશેષ પશુ વગેરેથી પાણી ડાળું થઈ જાય છે, તેમજ પ્રેમયુક્ત છતાં અલ્પ શ્રવણવાળાનો ભાવ દુઃસંગવડે ડાળાઈ જાય છે, એથી તે શંકાશીલ બની જાય છે.

૧૦ કર્મશુદ્ધાઃ પલ્લવ્લાનિ તથાડલ્પશ્રુતમક્તયઃ ॥૭ ॥

અર્થઃ—કર્મ શુદ્ધ છતાં અલ્પશ્રુત અને અલ્પલક્ષિત વાળાનો ભાવ વિશેષ નાના તળાવ સમાન છે.

કર્મ શુદ્ધ છતાં અલ્પશ્રુત એટલે શાસ્ત્રનું શ્રવણ થોડું કરેલ હોય, તેમજ લક્ષિત થોડી હોવાથી કર્મ પ્રભુ અર્પણને માટેજ ન કરતાં લૌકિક પારલૌકિક કામનાથી કરવાની ઇચ્છા થવાથી અને સાધન બળનું અભિમાન થવાથી મનમાંનો ભાવ ક્ષુદ્ર (હલકો) હોય છે, અને અભિમાન વગેરેથી ડાળાઈ ગયેલો હોય છે, તેમજ દુઃસંગથી પણ તેનો ભાવ વિશેષ ડાળાઈ જાય છે, માટે ઉપરના નવમા ભાવથી પણ હલકો ભાવ હોય છે.

૧૧ યોગધ્યાનાદિસંયુક્તા ગુણા વર્ણ્યાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—યોગ અને ધ્યાન વગેરે યુક્તનો ભાવ વર-
સાદના જલની ખરોખર છે.

વૃદ્ધિનું જલ તાપની શાંતિ કરનારું છે, તથા પૃથ્વી ઉપર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, અને ક્ષેત્રાદિકમાં ધન્ય ઉત્પન્ન કરે છે. તેમજ યોગાધ્યાનયુક્ત યોગીનો ભાવ યોગધ્યાન કરતી વખતે સર્વ દેહ અને ઇન્દ્રિયોમાં પ્રસરે છે, તેમજ સત્પાત્રને યોગાભ્યાસ કરાવે તો પોતાના ભાવ જેવો તેનો ભાવ પણ કરી શકે છે.

૧૨ તપોજ્ઞાનાદિ ભાવેન સ્વેદજાસ્તુ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૮ ॥

અર્થ—તપ (ઇન્દ્રિયાનગ્રહ સિવાય ફક્ત દેહદમન) તથા આત્મજ્ઞાન તેજ પ્રહ્લજ્ઞાન માનનારા, તથા (આદિ પદ વડે) વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મનાજ લાવવાળા, એવા ભાવ વડે યુક્ત પરસેવાન જલ જેવા છે.

જ્ઞાનને મોક્ષ દાતા ઘણે ઠેકાણે વર્ણન કરેલ છે. તે શુદ્ધા-
દ્વૈત (મ.યાવાદનું મિથ્યાજ્ઞાન નહિ) જ્ઞાન લક્ષિતનું સાધક તથા મોક્ષદાતા છે, પરંતુ આત્મજ્ઞાન જે આ જીવ હુંજ પ્રહ્લ છું એવું શબ્દવડે સમજનાર અભિમતી હોય છે, તેમજ વેદની અને લોકની મર્યાદાનો ઉલ્લંઘન કરી હોય છે. તેવી સમજથી સંસાર તાપ શાંત થતો નથી.

તેમજ તપ-પંચાગ્નિ વગેરેથી દેહદમન કરનારને પણ થોડીવાર શરીર શીતળતાનો ભાસ થાય છે પરંતુ ખરી રીતે

તો ફક્ત દુઃખનો અનુભવ થાય છે. પરસેવો વળવાથી થોડી વાર શરીર શીતળ થયું હોય એવો ભાસ થાય છે, પરંતુ ખરી રીતે શીતળતા થતી નથી તેવી રીતે તપ અને આત્મ-જ્ઞાનીના દુઃખની નિવૃત્તિ ખરી રીતે થતી નથી.

ફક્ત વર્ણ અને આશ્રમના ધર્મમાં કહેલી ક્રિયાઓ અનુક્રમે કરી જતો હોય, પરંતુ તેનું રહસ્ય સમજતો ન હોય અથવા સમજવાનો પ્રયત્ન પણ ન હોય, તેમજ તેની સાથે શુદ્ધ જ્ઞાન અને લક્ષિતનો અંશ ન હોય, તો તે પ્રેમ વગરનો એટલે ભાવ વગરનો હોવાથી પરસેવાના જલની માફક તેનો ભાવ ઘણો હલકો ગણાય છે.

૨૩ અલૌકિકેન જ્ઞાનેન યે તુ પ્રોક્તા હરેગુણાઃ ॥

કાદાચિત્કાઃ શબ્દગમ્યાઃ પતત્ શબ્દાશ્રકીર્તિતાઃ॥૧॥

અર્થ—અલૌકિક જ્ઞાનવડે વેદના શુદ્ધ અર્થ અને અભિપ્રાયને જાણનારા એવા કવચિત્ જણાતા લક્ષ્મીથી હરિના શુભનું વર્ણન કરનારાનો ભાવ પર્વતમાંથી પડતી જલધારાની ખરેખર છે.

ખારમા ભાવમાં શુદ્ધ જ્ઞાનીનો કનિષ્ઠભાવ કહી આ તેરમા ભાવમાં વેદ પ્રતિપ્રાદ ઉત્તમ જ્ઞાનીનો ઉત્તમ ભાવ કહે છે. પર્વતમાંથી પડતી જલની ધારા નિર્મળ, શીતળ, મધુરતાવાળી, સ્નન અચમન અને માન કરવામાં મનોહર

તેમજ તાપ મટાડવાવાળી છે, તેવું વેદ વિહિત અલૌકિકસાધના-
વાળાનું ભગવદ્ ગુણગાન છે.

૧૪ દેવાદ્યુપાસનોઙ્ઙતાઃ પૃષ્વા ભૂમેરિવોદ્ઙતાઃ ॥

અર્થ—દેવાદિની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ભાવ
ભૂમિથી ઉત્પન્ન થયેલ આકળના જળ જેવો છે.

આકળનું જળ તૃષા વગેરેને મટાડી શકતું નથી, તેમજ
દેવાદિની ઉપાસનાથી સંસાર તાપ મટતો નથી.

આકળનું જળ ફક્ત થોડીવાર જળના ભાસવાળું રહે
છે, તેમજ દેવાદિની ઉપાસનાથી થોડીવાર મન શાંત હોય
તેવું લાગે છે.

આકળનું જળ સૂર્યનો તાપ પડતાં થોડીવારમાં અદૃશ્ય
થાય છે તેમજ દેવાદિની ઉપાસનાથી થયેલો ભાવ પણ
સંસાર તાપ સહન ન થતાં તરત નાશ પામે છે.

૧૫ સાધનાદિ પ્રકારેણ નવધા ભક્તિમાર્ગતઃ ॥ ૧૦ ॥

પ્રેમપૂર્ત્યા સ્ફુરદ્ધર્માઃ સ્યન્દમાનાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—સાધનાદિ પ્રકારવડે નવ પ્રકારની ભક્તિમા-
ર્ગથી જેનો પ્રેમ પૂર્ણ હોય, અને તે વડે પ્રભુધર્મની સ્ફુ-
ર્તિવાળાનો ભાવ પર્વતમાંથી નીકળતા અરણ્યની અરોમર છે.

વર્ષાના અતિશયથી અરણ્યનું જળ વિશેષવ હેવું થાય છે
અને ઓછાપણથી અરણ્યનું ન્યૂનપણું થાય છે, તેવીજ રીતે

સાધનબળ વધારે હોય ત્યારે ભાવના વધે છે, અને સાધન ઘટે છે ત્યારે ભાવના ઘટે છે.

લક્ષિતમાર્ગના પ્રથમ અધિકારીની આવી સ્થિતિ હોય છે. શ્રીગુસાંધજી લક્ષિતહંસગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે પ્રાથમિક એટલે લક્ષિતમાર્ગમાં શરૂઆત થયેલી હોય, એવા તેો લક્ષિતના સાધનમાં પ્રવૃત્ત હોય છે, કેમકે તેમનો મર્યાદામાં અંગીકાર થયો છે, ત્યાર પછી પ્રભુમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થાય ત્યાં સુધી મર્યાદા અનુસાર સેવા કરે. સ્નેહ વધ્યા પછી પ્રભુસેવામાં બધા ઉપચાર સ્નેહપૂર્વક થાય, ત્યારે વિધિનું અપ્રયોજકપણું થાય છે.

(૧૬) યાદશાસ્તાદશાઃ પ્રોક્તા વૃદ્ધિક્ષયવિવર્જિતાઃ ॥ ૧૧॥

સ્થાવરાસ્તૈ સમાખ્યાતા મર્યાદૈકપ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥

અર્થ—ઉપર કહ્યા તેવા સાધનનિષ્ઠ મર્યાદાવાળાનો ભાવ વૃદ્ધિક્ષય વગરનો કેવળ મર્યાદામાં અંગીકાર છે, તેવાનો ભાવ સ્થાવર જળાશય જેવો છે.

આ સોળમો ભાવ પંદરમાથી વધારે ચઢતો છે. સ્થાવર જળાશય એટલે જેમાં વરસાદથી કે તાપથી પાણી વધતું ઘટતું નથી. એવા મહાન જળાશય જેવો પૂર્ણ પ્રેમવાળા મર્યાદાલક્ષ્તનો ભાવ છે.

આવા ભાવવાળાનો ભાવ સંસાર તાપથી કે કુતર્કથી ઓછો થતો નથી.

(૧૭) અનેકજન્મસંસિદ્ધા જન્મપ્રભૃતિ સર્વદા ॥ ૧૨ ॥

સંગાદિગુણદોષાભ્યાં વૃદ્ધિક્ષયયુતા ભુવિ ॥

નિરંતરોદ્ભવયુતા નદ્યસ્તે પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ — અનેક જન્મવડે સારી રીતે સિદ્ધ અને જન્મથીજ લઈને હુમેશાં સત્સંગ અને દુઃસંગને લીધે શુભ અને દોષવડે પ્રેમની વૃદ્ધિ અને ક્ષીણતાવાળા, અને નિરંતર જન્મ લેવાવાળાનો ભાવ નદીની તુલ્ય છે.

નદીનું જલ વૃષ્ટિવડે વધે છે, અને તાપથી ઘટે છે, ગાળી પર્વત અને આસપાસની જમીનના શુભદોષવાળું હોય છે; તેવીજ રીતે ઉપર કહેલાનો ભાવ તપ, ધ્યાન અને પ્રમાધિવડે પાપ ક્ષયદ્વારા શુદ્ધ થાય છે, અને સત્સંગદ્વારા વધે છે, તેમજ દુઃસંગવડે દોષને ઉત્પન્ન કરે છે.

(૧૮) एतादृशाःस्वतन्त्राश्चेत् सिंधवःपरिकीर्तिताः ॥

અર્થ:—ઉપર કહેલા ૧૭ મા ભાવવાળા જે સ્વતંત્ર હોય, એટલે મનની કોઈ પ્રકારની ઉપાધિ રહિત હોય, તે પ્રમુદ્રને મળનાર મોટી નદી જેવા સમજવા.

મોટી નદીઓમાં વર્ષાવડે જળ વધારે હોય છે, તેમજ મહુ તાપ પડતાં પર્વતનો ધરક ઓગળીને તેનું નદીમાં મોટું પુર આવે છે, મતલબ કે મહાન નદીઓમાં બારેમાસ પુષ્કળ જળ હોય છે, તેજ પ્રમાણે સ્વતંત્ર ભાવનાવાળાઓનો

સત્સંગવડે કે દુઃસંગવડે ભાવ વધતો ઘટતો નથી; પરંતુ તેમની ભાવના સમુદ્રરૂપ પ્રભુને મળવામાંજ હોય છે. મહાન નદી જેમ સમુદ્રને મળવામાં અંતરાયરૂપ ડુંગર વગેરેને લેટીને સમુદ્રને મળે છે તેમજ સ્વતંત્રભાવવાળા પણ પ્રભુ મળવામાં અંતરાયરૂપ લૈકિક સુખદુઃખની ઉપેક્ષા કરી પ્રભુના ચરણાવિહને પામે છે.

(૧૯) (અ) પૂર્ણા ભગવદીયા યે શેષવ્યાસાગ્નિ મારુતા ॥૧૪॥

જડનારદમૈત્રાચ્ચા સ્તેસમુદ્રાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

(આ) લોકવેદગુણૈર્મિશ્ર ભાવેનકે હરેર્ગુણાન્ ॥ ૧૬ ॥

વર્ણયન્તિ સમુદ્રાસ્તે ક્ષારાચ્ચાઃ ષટ્ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

(ઇ) ગુણાતીતતયા શુદ્ધાન્ સચ્ચિદાનન્દરૂપિણઃ ॥ ૧૬ ॥

સર્વાનેવ ગુણાન્ વિષ્ણો વર્ણયન્તિ વિચક્ષણાઃ ॥

તેઽમૃતોદાઃ સમાખ્યાતાઃ તદ્વાકપાનં સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૭ ॥

તાદૃશાનાં કચિદ્વાક્યં દત્તાનામિવ વર્ણિતમ્ ॥

અજામિલાઠ્ઠર્ણનવત્ વિદુપાનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

રાગાજ્ઞાનાદિભાવાનાં સર્વથા નાશનં યદા ॥

તદા લેહનમિત્યુક્તં સ્વાનન્દોદ્ભવકારણમ્ ॥ ૧૯ ॥

અ અર્થઃ—શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, હનુમાન, જડનારદ, ક્ષારાચ્ચા, તદ્વાકપાનં, સુદુર્લભમ્, તદ્વાકપાનં, અજામિલાઠ્ઠર્ણનવત્, વિદુપાનં, રાગાજ્ઞાનાદિભાવાનાં, સર્વથા, નાશનં, યદા, તદા, લેહનમિત્યુક્તં, સ્વાનન્દોદ્ભવકારણમ્, ૧૯ ॥

ભાવવાળા છે. સમુદ્ર-સમ્+ઉદ્=કલેહન, ચંદ્ર) ચંદ્રને અનુકૂલ
ર નાર એટલે ચંદ્ર માથે આવાં વૃદ્ધિ પામનાર ઠરીઓ.
જે સમુદ્ર ચંદ્રને અનુકૂળ છે, તેમ ભગવદીઓ પ્રભુની
લીલા અનુકૂળ ભાવવાળા છે, તેમને પ્રભુની સેવા માટેજ
દેહાહના અપેક્ષા છે, પણ દેહાહિને માટે પ્રભુની અપેક્ષા
નથી. આવા ભગવદી રત્નાકરની તુલ્ય છે.

આ અર્થ:—કેટલાક લોક વેદ અને મિશ્રભાવવડે હરિના
શુભનું વર્ણન કરે છે, તે છ પ્રકારના સમુદ્ર જેવા છે.

(૧) ક્ષાર સમુદ્ર જેવા ભાવવાળા—પ્રભુ વૈરાગ્ય-
પૂર્ણ હોવાથી કાંઈની પાસેથી કાંઈ અહુણ કરતા નથી; અને
ઈચ્છા પણ કરતા નથી. માણસ પવિત્ર થવાને ઈશ્વરને ભજે
એવો વિધિ હોવાથી સ્વાર્થને લીધે, ભજન સ્તુતિ અને
અર્પણ વગેરે કરે છે. એવું જાણી વર્ણન કરનારનો ભાવ.

લોકમિશ્રભાવવાળા—રામકૃષ્ણ બહુ બળવાન હોવાથી
મનુષ્યમાં દેવ મનાયા એવા ભાવથી વર્ણન કરનારનો ભાવ.

શારસમુદ્રનું જળ તૃષાનિવૃત્તિમાં કે તૃપ્તિમાં નિરૂ-
પયોગી છે, તેવી રીતે ઉપરનાનો ભાવ ભક્તિમાર્ગમાં
રૂપયોગી છે.

(૨) દધિમંડ સમુદ્ર જેવા ભાવવાળા—હૃદિને
વલોવી નવનિવ ઠાલી લીધેલ ધાય જેમ નિસ્સત્વ છે. તેમ
આવા ભાવવાળા જેમ માને છે કે—એ હાથવાળા શ્રીકૃષ્ણે

વરાહરૂપ ધરી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો, ઇત્યાદિ વચન પ્રમાણે જગત્કર્તા કાર્યાર્થે વિવિધ દેહમાં પ્રવેશ કરી કાર્ય કરે છે, તે કાર્ય થઇ રહ્યા બાદ દેહ છોડી દે છે. તેવાનો ભાવ ભગવાન ચિદરૂપ, વિજ્ઞાનપૂર્ણ, સર્વસમ અને મોક્ષને લીધે સેવન કરવા યોગ્ય છે, એમ હોય છે.

(૩) સુરોદક સમુદ્ર ખરોખર ભાવવાળા-માયાના ગુણવડે હરિ સર્વ કરે છે, માયાના ગુણવડેજ પ્રભુમાં કર્તાપણું છે, એવી રીતે વર્ણન કરનારનો ભાવ સુરોદક ખરોખર છે. સુરામાં સ્વરૂપનું વિસ્મારકપણું તથા દોષ ઉત્પન્ન કરવાપણું છે, તેવો ઉપરનાનો ભાવ દુષ્ટ છે.

(૪) ક્ષીરોદક સમુદ્ર ખરોખર ભાવવાળા-પ્રભુ સર્વના ઇશ્વર અને સર્વ કામ કરવામાં સમર્થ છે, એવો ભાવવાળાનો ભાવ ક્ષીરોદક સમુદ્ર સમ છે. દૂધના ગુણ જેવો તેવો ભાવવાળાનો ગુણ છે.

(૫) ધૃતોદક સમુદ્ર ખરોખર ભાવવાળા-પ્રભુ મહા બળવાન છે, માટે પોતાના ભક્તને પણ બળવાન બનાવ્યા છે, એવું જાણી વર્ણન કરનારનો ભાવ ધીના ગુણ જેવો છે.

(૬) ક્ષિરસોદક સમુદ્રસમ ભાવવાળા-પ્રભુ લક્ષ્મી-ભાગ્યપતિ છે, અને બધાને ભોગ મોક્ષ દેવાવાળા છે. એમ જાણી વર્ણન કરનારનો ભાવ શેરડીના રસના ગુણ જેવો છે.

આ છ સમુદ્રના ભાવ જાણ્યા પછી શુદ્ધોદક સમુદ્રના ગુણવાળાનો ભાવ કેવો હોય છે તે જાણવાની ઇચ્છા થાય છે.

શુદ્ધોદક સમુદ્ર ખરોખર—શરણ આવેલો જીવ ચાહે તેવો હોય તોપણ શ્રીકૃષ્ણ તેનો ઉદ્ધાર કરે છે. શરણાગતને કદી છોડી દેતા નથી. આવું જાણી વર્ણન કરનારનો ભાવ છે.

૬ અર્થ:—અમૃત સમુદ્રસમભાવવાળા—ગુણથી પર સત્ચિત્ અને આનંદરૂપ એવા સર્વ ગુણ પ્રભુના છે એવું જાણીને વર્ણન કરનાર વિચક્ષણ પુરૂષનો ભાવ અમૃત ખરોખર છે, તેમની વાણીનું પાન અત્યંત દુર્લભ છે. ૧૭

આવા ભગવદીઓના કોઈ ઠેકાણે પ્રસન્નતાપૂર્વક કહેલા વાક્યોને દૂતનીજ ખરાખર કહેલ છે. અજ્ઞમિલને વિષણુ દૂતે કહેલાં વચન સાંભળવાની પેઠે તે વાક્ય અમૃતખિંદુ પાન કહેલ છે. ૧૮

લેહન—લૌકિકમાં પ્રીતિ અને સ્વરૂપનું અજ્ઞાન વગેરે ભાવનો જ્યારે સર્વ પ્રકારે નાશ થાય ત્યારે લેહન કહેવાય છે. તે લેહન સ્થાનંદના પ્રગટમાં કારણરૂપ છે. ૧૯

આવા ભગવદીઓ પ્રભુની દરેક લીલાનું તાત્પર્ય ખરાખર સમજવી ધીજને નિઃશંક બનાવે છે, જેથી વિચક્ષણ કહેલા છે. આવા વિચક્ષણ ભકતોની વાણીને મહીમા ૧૮ માં સ્લોકમાં જણાવ્યો છે. આવા મહા પુરૂષોના વચનો કાંઈપણ

કારણ વગર ક્ષણ પ્રભુની કૃપા થવાની હોય છે તેના પ્રત્યે ક્ષણિક કહેવાય છે, આ વાક્ય અમૃતખિંદુરૂપ છે.

અંતઃકરણ ધરાઈ જાય તેટલું પીવામાં આવે તો વિશેષની ઇચ્છા ન રહે, માટે જેટલું મળે છે તેને ખિંદુ કહેલ છે, ખિંદુ હોવાથી વિશેષની ઇચ્છા રહે છે. પ્રભુનાંજ વચનો દ્વારાની મારફત સાંભળવામાં આવવાથી અંતઃકરણમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ કરાવનાર લૌકિક રાગ તથા સ્વરૂપનું અજ્ઞાન રહેલાં હતા, તે આપોઆપ નાશ પામી જાય છે, અને એ રીતે ખંને વાનાં નાશ પામે તો અમૃતખિંદુ પાન કર્યું કહેવાય. એક ખિંદુનું પૂરી રીતે પાન થઈ શકે નહિ, ઘણાં ખિંદુ મળે અને અંતઃકરણ સુધી તૃપ્તિ થઈ જાય તેને પાન કહે છે, પણ આ તો ખિંદુ છે, તેથી ખિંદુ ચાટી શકાય છે, ચાટણને લેહન કહે છે, માટે અત્રે લેહન કહેલ છે. આ અમૃત-ખિંદુ કાનદ્વારા મળે છે, તે લેહન થવાથી અંતઃકરણમાં તેની અસર જતાં રાગ અને અજ્ઞાન નાશ પામી તે સ્વાનંદ લે છે, અને વિશેષની જિજ્ઞાસા અતિ તીવ્ર થવાથી લેહન કરનાર તેમાં તન્મય થઈ કૃત્યકૃત્ય થઈ જાય છે.

૨૦ ઉદ્ધૃતોદકવત્સર્વે પાતેતોદકવત્તથા ॥

उक्तातिरिक्तवाक्यानि फलं चापि तथा ततः ॥२॥

અર્થ—ઉપર કહેલથી જુદાં વાક્યો ઉદ્ધૃતોદકનાં જેવાં એટલે ઉંચે ફેંકાએલ પાણી-વરણ જેવાં અથવા જળાશય-

માંથી પાત્રમાં લીધેલ જળ જેવાં છે, તથા પડેલાં પાણી જેવાં છે, અને ક્ષણ પણ તેજ મુજબ છે.

અ કેટલાકનાં વચન હવામહેલ જેવાં નકામાં હોય છે, જેમ વરાળ હવામાં રહેતી હોય છે, તે વરાળ સ્નાન પાન વગેરે ઉપયોગમાં આવતી નથી, તેમ ડાળી માણસોનાં ખાલી વચનો તદ્દન નકામાં છે.

પાત્રમાં લીધેલ જળ જેમ પાત્રના ગુણદોષવાળું હોય છે, તેમજ કીર્તન કરનાર ખીજના કહેલ વચનો કહે તેમાં ખોલનારનો સારા કે નખળો ભાવ મિશ્ર થાય છે, ને તેની અસર પણ સાંભળનારપર તેવીજ થાય છે.

આ—કેટલાકનાં વચનો પડેલા જળ જેવાં છે એટલે પડેલું જળ જે જે જમીનમાં થઈને જાય છે. તે તે તમામ જમીનના ગુણવાળું હિતકર કે દોષકર થાય છે, તેમજ ખોલનારનો ભાવ જેવો હોય તેવી અસર સામા સાંભળનારના મન ઉપર થાય છે.

इति जीवेन्द्रियगता नानाभावं गताभुवि

रूपतः फलतश्चैव गुणा विष्णो निरूपिताः ॥२१॥

અર્થ—એ પ્રમાણે સ્વરૂપથી અને ક્ષણથી પૃથ્વી ઉપર જુદા જુદા ભાવને પામેલ જીવ અને ઇન્દ્રિયને વિષે રહેલા વિશ્વના ગુણો નિરૂપણ કર્યાં.

समाप्त.

સારાંશ.

- ૧ આ આખા ગ્રન્થ ઉપરથી આપણને જણાય છે કે બધાના અંત? કરણ સરખા સંસ્કાર પામેલા હોતા નથી, તેમજ એક જાતની કે સરખી ભાવનાવાળા નથી. જેમ ઓછા વધતી ભાવનાવાળાં તેમજ જુદી જુદી ભાવનાવાળા માણસો હોય છે, તેમજ તેવા-ઓનો સંગ જુદી અસર કરનારો થાય છે.
- ૨ ભક્તિમાર્ગીયને કયા ભાવવાળાનો સંગ ઉત્તમ છે, કયો સંગ સાધારણ છે, અને કયો સંગ કનિષ્ઠ છે, તથા કયો સંગ નુકસાન કરતા છે, તે યાજ્ઞતનો આ ગ્રન્થ આધારે વિચાર કરતાં જણાય છે કે--
- ૩ અમૃત સમુદ્રસમ ભાવવાળા પ્રભુના દૂતની સમાન છે, તેવા (૧૬ માં ભાવમાં હું અને ઐ માં જણાવેલ) પ્રભુની ઇચ્છા અનુકૂળ પોતાના મનની અનુળકૃતા રાખનાર પૂર્ણ ભગવદીય શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, હનુમાન, જડભરત, નારદ, મૈત્રેય વગેરેનો સમાગમ અતિ દુર્લભ છે. પણ કદાપિ તેના ભાવવાળાનો સંગ ભાગાદયથી થાય તો તેમના વચનામૃત સાંભળનારના અંતઃકરણમાં ઉત્તમ અસર પૂર્ણ ફળદાયી થાય છે.
- ૪ શુદ્ધોદ્ધ સમુદ્રસમ ભાવવાળા-પ્રભુ શરણાંગતનું રક્ષણ કરનાર છે. એવા ભાવવાળાનો સંગ સંસાર તાપથી શાંત કરે છે અને નિડર બનાવે છે. (૧૬ આ ભાવ)
- ૫ પ્રેમયુક્ત તથા સંદેહને મટાડનાર ભક્ત પંડિતોનો (૮મો ભાવ), તથા અત્રૈલોકિક જ્ઞાનવડે હરિના ગુણ કહેનારનો સંગ (૧૩ મો ભાવ)

તેમજ સ્થાવર જળાશય જેવા ભાવવાળા (૧૬ મો ભાવ) નો સંગ ભાવની વિશેષ વૃદ્ધિ કરે છે.

૬ (અ) અંતરનિકાવાળા સંદેહ નિવારક પંડિતોનો સંગ (૭ મો ભાવ).

(આ) સાધન વગેરે પ્રકારથી નવ પ્રકારની ભક્તિથી પૂર્ણ પ્રેમ-વાળા હોવાથી પ્રભુ ધર્મની સ્ફૂર્તિવાળાનો સંગ (૧૫ મો ભાવ):

(ઈ) મહા નદી જેવા ભાવવાળા—અનેક જન્મ વડે ભાવમાં વધેલ હોય અને તે દુઃસંગથી વધે ધટે નહિ, તેવા ભાવવાળાનો સંગ (૧૮ મો ભાવ).

(ઉ) ક્ષીરોદક સમુદ્રસમ, ધૃતોદક સમુદ્રસમ ભાવવાળાનો સંગ (૧૯ ના આ ભાગ મધેનો ૪, ૫, ૬, પેટાભાવ.)

આ બધાનો સંગ સાધારણ રીતે ભાવની વૃદ્ધિ કરવાવાળો છે.

૭ ગાયકો (૧ હો ભાવ), પુરાણીઓ (૨જા ભાવવાળા) આ બંને જો નિરપેક્ષ ભાવથી શુણ્ણગ ન કે કથા કરતા હોય તો સાંભળ-નારના ભાવનું પોષણ કરે છે. તેમજ ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર પંડિતો (૬ ઠો ભાવ) નો સંગ પણ ભાવનું પોષણ કરે છે. તેમજ પૃથ્વી પર પડેલું જળ સારા સંસ્કારવાળું હોય તો (૨૦ મા ભાવ પૈકી), તથા પાત્રમાં લીધેલ જળ જેવા ભાવવાળા સારા સંસ્કારવાળા હોય તો (૨૦ મા ભાવ પૈકી) તે પણ ભાવનું પોષણ કર્તા થાય છે.

૮ યોગ અને ધ્યાનયુક્ત ભાવવાળા (૧૧ મો ભાવ), દ્વિધિમંડ સમુદ્ર જેવા ભાવવાળા (૧૯ મા આ નો ૨ જો ભાવ) અને નદીના જળ

જેવા ભાવવાળા (૧૭ માં ભાવ)નો સંગ તેવી ભાવનાવાળાને ગુણુ કરનાર અને ખીજાને અનુપયોગી છે.

૯ અહ્ય ભક્તિ અને અહ્ય શ્રવણુ (૯ માં અને ૧૦ માં ભાવવાળા) નો સંગ સાંભળનારના મનને સંશય ઉત્પન્ન કરી મન હચુપચુ કરે છે, માટે તે નુકસાન કરનાર છે.

૧૦ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ થયેલ નહેરના જગ જેવા (ત્રીજો ભાવ) અપેક્ષાવાળા અને હિદર માટેજ ગાયન કરનાર અને કથા કરનાર પુરાણીઓનો સંગ, તેમજ (૪ થા ભાવવાળા) વેશ્યાદિ સહિત મત્ત ગાયકો, (૫ માં ભાવવાળા) નીચ ગાયકો, (૧૨ માં ભાવવાળા) પરસેવાના જળ જેવા ભાવવાળા દેહદમન કરનાર, અને શુષ્કગ્રાની અને (૧૪ માં ભાવ) વાળા દેવાદિની ઉપાસનાના ભાવવાળા, અને ક્ષાર સમુદ્રસમ ભાવવાળાનો સંગ ભક્તિમાર્ગીયને નુકસાન કરનાર થાય છે. તેમજ (૨૦ માં ભાવ પૈકી દલકા ભાવવાળાનો સંગ પણ નુકસાન કરનાર થાય છે.

૧૧ સુરોદક સમુદ્રના જળ જેવા ભાવવાળા (૨૦ માં આ ૧૧ ૩ જા ભાવવાળા) માયાના ગુણવડે હરિ સર્વ કરે છે, તે માયાના ગુણુ વડેજ હરિમાં કર્તાપણુ છે. એવી રીતે વર્ચુન કરનાર માયાવાદીઓનો સંગ સર્વભાવનો નાશ કરનાર છે.

ઉપર પ્રમાણેનો વિચાર કરી પોતાના ભાવની વૃદ્ધિ કરે તેવાઓનોજ સંગ કરવા હરેક વૈષ્ણવોએ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈયે.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

श्री गोपीजनललाय नमः

अथ पंचपद्यानि (श्रोताना भेदः)

श्री कृष्णरसविक्षिप्त मानसा रतिवर्जिताः ॥

अनिर्वृता लोकवेदे ते मुख्याः श्रवणोत्सुकाः ॥ १ ॥

आमं पुंषु मुख्य श्रोतानां त्रय विशेषणु आर्यां छे.

१ श्रीकृष्णरसविक्षिप्तमानसा रतिवर्जिताः श्रीकृष्णुनः लज्जानानंदरूपी रसमां जेनुं मन विक्षिप्त (चोटी गयुं छे, लक्ष्मी लागी रही) छे, तेथी करीने लगवद गुणुगानना

श्रवणुमां प्रीति वगरना नथी, अटले प्रीतिवागा छे अवा,

२ लोकवेदे अनिर्वृताः लोक अने वेदमां आनंद वगरना, अटले लौकिककृण अने वैदिककृणनी मनमां कांछ छे अछा

नथी जेथी तेमां जेने आनंद आवतो नथी तेवा,

३ श्रवणोत्सुकाः श्रवणुमां उत्साहवागा, श्रवणुमां जेनेो लाव सहा स्थायी (कायम) रहै छे तेवा,

ते मुख्याः तेओ मुख्य श्रोता छे.

जेनुं मन श्रीकृष्णरसमां पुंथी गयुं डाय ते भक्ति वर्द्धिनी अंथमां कदा प्रभाषे प्रभुमां आसक्तिनी कह सुधी

પહોંચ્યો હોય તેને લૈકિક અને વૈદિક વ્યવહાર બધો બાધ-
કરૂપ લાગે અને પ્રભુ વ્યસન દશાની શ.આત થઈ હોય
તેઓ ભગવદ્ ગુણુગાન શ્રવણુમાં ઉત્તમ મુખ્ય શ્રોતાજન છે.

વિક્લિન્નમનસો યે તુ ભગવત્સ્મૃતિવિહલાઃ ॥

અર્થેકનિષ્ઠાસ્તે ચાપિ મધ્યમાઃ શ્રવણોત્સુકાઃ ॥ ૨ ॥

મથાદિ મધ્યમ શ્રોતાનાં ચાર વિશેષણુ છે.

૧ વિક્લિન્નમનસઃ વિશેષે કરીને આર્દ્ર (કોમળ) જેનું મન
છે તેવા,

૨ ભગવત્સ્મૃતિવિહલાઃ જ્યારે ભગવાનની સ્મૃતિ મનમાં
થાય તે વખતે મન વિકળ (ગામરૂ) થાય તેવા.

૩ શ્રવણોત્સુકાઃ ભગવાનના ગુણુગાનના શ્રવણુમાં ઉત્સાહ-
વાળા.

૪ (ચયે) અર્થેકનિષ્ઠાઃ અને જે અર્થેમાં મુખ્ય નિષ્ઠાવાળા છે.

અર્થઃ--(પ્રયોજન-મોક્ષનું પ્રયોજન; અથવા ણીજી રીતે

કૃતાર્થ થવાનું પ્રયોજન) માં જેની નિષ્ઠા છે તેવા,

તે અપિ મધ્યમાઃ તે મધ્યમ શ્રોતા છે.

મુખ્ય શ્રોતાનું મન શ્રીકૃષ્ણચરમમાં ચોટી ગયું હોય છે,
તે પ્રનાણુ આ મધ્યમ શ્રોતાનું મન કાપન ચોટેલું કાતું નથી,
પરંતુ ભગવદ્ ગુણુના શ્રવણુના અસર થાય તેલું કોમળ
મન હોય છે.

મુખ્ય શ્રોતા ભગવદ્સમાં કાયમ વિહ્વલ હોય છે, પણ મધ્યમ શ્રોતાં તે જ્યારે અંતઃકરણમાં ભગવાનની સ્મૃતિ આવે તે વખતે વિહ્વલ મનવાળા હોય છે.

મુખ્ય શ્રોતા તદન નિરપેક્ષભાવથી ભગવદ ગુણુગાન અને શ્રવાણમાં આસક્ત હોય છે, પરંતુ આ મધ્યમ શ્રોતા તે વૈદિક અર્થ (ક્ષણ) મોક્ષાદિમાં નિષ્ઠાવાળા હોય છે.

આવી રીતે બધા લક્ષણમાં મધ્યમ શ્રોતા મુખ્યથી ઉતરે છે

નિઃસંદિગ્ધં કૃષ્ણતત્ત્વં સર્વભાવેન યે વિદુઃ ॥

તે ત્વાવેશાત્તુ વિકલા નિરોધાદ્વા ન ચાન્યથા ॥ ૩ ॥

પૂર્ણભાવેન પૂર્ણાર્થીઃ કદાચિન્ન તુ સર્વદા ॥

અન્યાસક્તાસ્તુ યે કેચિદ્ અધમાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥૪॥

અર્થ—મર્યાદા અધમ (હીન, હલકા) શ્રોતાનાં આર વિશેષણ આપ્યાં છે.

(૧) યે નિઃસંદિગ્ધં કૃષ્ણતત્ત્વ સર્વભાવેન વિદુઃ જ્યેષ્ઠા સંદેહ

રહિત કૃષ્ણતત્ત્વને સર્વભાવવડે જાણે છે તેવા,

(૨) તે અવેશાત્તુ તુ વિકલાઃ ષા નિરોધાત્તુ તુ વિકલાઃ

અન્યથા ન, તેઓ આવેશથી વિકળ થાય છે, અથવા નિરોધથી વિકળ થાય છે, અથવા આવેશ અને નિરોધ બંને ભાવથી વિકળ થાય છે, પરંતુ બીજે પ્રકારે એટલે સર્વદા વિકળ નથી હોતા,

(૩) પૂર્ણભાવેન પૂર્ણાર્થીઃ કદાચિન્ન તુ સર્વદા કદાચિત્ પૂ-

લાવવડે પૂર્ણ અર્થવાળા (લૌકિક કામના રહિત થયેલા)
, પણુ સર્વદા થતા નથી,

) કેચિત્તુ એ અભ્યાસક્તાઃ કેટલાક જેઓ પ્રભુ મિલન અન્ય
(લૌકિક, વૈદિક) માં આસક્ત હોય છે તેવા, તે અધમાઃ
ચરિકીર્તિતાઃ તેઓ અધમ શ્રોતા કહેવાય છે.

૧૨ મધ્યમ શ્રોતાનું મન કાયમ માટે કોમળ હોય છે પરંતુ
આ હીન શ્રોતાનું મન પ્રથમ વિશેષણમાં બતાવ્યા મુજબ
જ્ઞાનમાં વિશેષ આસક્તવાળું હોવાથી જે કે શ્રીકૃષ્ણ-
તત્વને સંદેહ રહિત સર્વલાવવડે જાણે છે, છતાં શ્રવણની
અસર (મધ્યમ શ્રોતા જેવું કોમળ મન ન હોવાથી)
મધ્યમ શ્રોતા જેવી થતી નથી.

ભક્તિની વ્યાખ્યામાંજ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદઢઃ
વૈતોધિકઃ સ્નેહઃ સામક્તઃ ભક્તિનાં જે અંગ બતાવ્યાં

પ્રથમ માહાત્મ્યજ્ઞાન અને તે થયા પછી પ્રભુમાં સુદઢ
નેહ થાય ત્યારે ભક્તિ સિદ્ધ થઈ કહેવાય છે. ભક્તિવર્ધિ-
માં દહ્યા પ્રમાણે પ્રથમ પ્રેમ, પછી આસક્તિ અને પછી
વ્યસન થય ત્યારે દઢ રમેષ થયો ગણાય, અને વ્યસન સિદ્ધ
યા પછી સુદઢસ્નેહ થાય છે ત્યારે પ્રભુમાં ભક્તિ સિદ્ધ થઈ
જાય છે.

માહાત્મ્યજ્ઞાન જેને થયેલ છે, તેને પ્રભુની મોટાઈ સદા
પરણમાં આવ્યા કરેછે, પણુ ત્યાર પછીજ્યારે દઢસ્નેહથાય ત્યારે

પ્રભુની મોટાઈની સ્નેહના અધિકપણને લીધે વિહ્વલ દશામાં વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે. સ્નેહનું પ્રથમરૂપ પ્રેમ છે, તે પ્રેમની શરૂઆત થયા પછી પ્રભુની મોટાઈની સ્મૃતિ ઘટતી જાય છે, અને સ્નેહનું પ્રણયપણું થતાની સાથે પ્રભુને મળવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે.

આ હીન અધિકારીનાં મન । પ્રભુની મોટાઈનો ખ્યાલ મુખ્યપણે વાસ કરી રહેલો હોય છે, અને પ્રેમની શરૂઆત-જ થયેલી હોય છે, જેથી પ્રભુના ગુણના શ્રવણથી પ્રેમ-ભાવથી તે શ્રવણમાં મન આવેશવાળું થાય ત્યારે અથવા પ્રભુના ગુણનું મનન કરતાં તે વખતમાં મન બીજી લૌકિક વૈદિક બાબતથી નિરોધવાળું થાય તે વખતે પ્રભુ મળવામાં મન વિકળ બને છે. મધ્યમ અધિકારીની પેઠે મનમાં લગવત્ સ્મૃતિ થવાથીજ મન વિકળ બની જતું નથી, પણ ઉપર પ્રમાણે શ્રવણ થવાથી મન આવેશવાળું થાય તોજ મન વિકળ થાય છે, એ પ્રમાણે મધ્યમથી ઉતરતા લક્ષણ હોવાથી હીન શ્રોતા ગણાય છે.

કોઇ કોઇ વખત શ્રવણની અસર મન ઉપર થવાથી બને છે, પણ કાયમ તેવું મન રહેતું નથી, શ્રવણની અસર જ્યુ ન રહેવાથી પ્રથમના અધ્યાસને લીધે મન પ્રભુ સિવાય બીજી બાબતમાં એટલે લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં આસક્તિવાળું બની જાય છે, વળી લગવદ્ગુણનું જ્યારે શ્રવણ થાય છે, ત્યારે પાછું ફરીથી થોડીવાર મન પૂર્ણ અર્થવાળું થઈ

નિરપેક્ષ બને છે, અને ફરીથી પાછું અન્યાસકૃત થાય છે, મધ્યમ અધિકારીનું તેમ નથી. તેઓ મોક્ષાદિ અર્થ નિષ્ઠાવાળા હોય છે, પણ લૈકિક વગેરે અનિત્ય અર્થ નિષ્ઠાવાળા હોતા નથી માટે આ અન્યાસકૃત થનારાની હીન અધિકારીમાં ગણના છે.

अनन्यमनसो मर्त्या उत्तमाः श्रवणादिषु ॥

देशकालद्रव्यकर्तु मंत्रकर्मप्रकारतः ॥ ५ ॥

અર્થ:—મર્ત્યાદા ઉત્તમ શ્રોતાના ૩ વિશેષણ આપ્યાં છે.

(૧) દેશકાલદ્રવ્યકર્તુમંત્રકર્મપ્રકારતઃ દેશ, કાળ, દ્રવ્ય,

કર્તા, મંત્ર, અને કર્મના પ્રકરથી,

(૨) અનન્યમનસઃ અનન્ય મનવાળા,

(૩) મર્ત્યાઃ માણસો.

श्रवणादिषु उत्तमाः श्रवणादिभिः उत्तम છે.

મર્ત્યાઃ એ વિશેષણ મરણ ધર્મવાળા માણસના અર્થમાં વપરાય છે. મરણ કાળને આધીન છે. જે કે સત્યલોક સુધી તમામ કાળને આધીન છે, પણ ભૂલોકમાં (આલોકમાં) રહેનારને જેમ થોડી થોડી મુદતમાં જન્મ મરણ થાય છે, તેમ ઉપરના લોકનું થતું નથી, જેથી સ્વર્ગાદિકમાં રહેનાર આ લોકમાં અમર કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે સત્યલોક સુધીમાં રહેનાર પણ અમર નથી, અક્ષપ્રાપ્તિ થવાથીજ અમર થવાય છે, માટે ચૌદ લોક કાળને આધીન છે.

अक्षरप्राप्ति यथा यादृ कालं आधीनपणुं मटी जय

છે, પરંતુ અક્ષરાતિત પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિથી જે અગણિતા-
નંદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવો લાલ અક્ષરપ્રાપ્તિથી મળતો નથી
ગણિતાનંદનો લાલ મળે છે.

આ પાંચમો શ્લોકમાં શ્રોતાનો વર્ણવેલો અધિકાર
કાગની સત્તા નીચે રહેલા માણસોનો છે. મતલબ કે તેઓ
અનન્ય ભાવવળા છતાં દેશકાલાદિ સાધનગણથી અનન્ય
થવાથી મર્યાદામાં તેમની સ્થિતિ છે. પહેલા શ્લોકમાં યત-
વેલ મુખ્ય શ્રોતાની સ્થિતિ અથી પણ વધારે ઉત્તમ છે,
તેઓ પ્રભુ કૃપથી અનન્ય ભાવવળા થવાથી તમનાપર
કાગની સત્તા નથી, પણ ફક્ત પુરુષોત્તમની જ સત્તા છે,
માટે પહેલા શ્લોકમાં યતવેલ પુષ્ટિ શ્રોતાના લક્ષણ છે.

બીજા શ્લોકમાં યતવેલ મધ્યમ શ્રોતા અને ત્રીજા
ચોથા શ્લોકમાં યતવેલ હીન શ્રોતાઓ પણ મર્યાદામાં સ્થિતિ-
વાળા છે, કેમકે તેઓની અર્થમાં નિષ્ઠા તથા અન્ય આસક્તિ છે.

હીન અધિકારી અન્યાસક્ત છતાં તેમને પ્રભુ સિવાય બીજા
દેવદેવીનો આશ્રય હોતો નથી, અન્યાશ્રય દોષથી રહિત હોય છે.

આ અર્થથી સમજવાનું છે કે શ્રોતા તરીકેની મર્યાદા
હીન અધિકારીમાં ગણત્રા થવા માટે પણ અન્યાશ્રયથી રહિ-
ત તો થવું જ જોઈએ. જ્યાં મર્યાદામાં હીન આધિકારી તરીકે
પણ શ્રોતા તરીકે ગણાઈ શકાવા જેટલું અન્યાશ્રય રહિતપણું
ન હોય, ત્યાં ઉત્તમોત્તમ પુષ્ટિપણું પ્રાપ્ત થવાની યાગ્યતા તો
કેટલી દૂર છે, તે વાંચનારના લક્ષમાં સહજ ઉતારે તેવું છે.

સમાપ્ત.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥

॥ सर्व त्यागोपदेशकाय श्रीवल्लभाय नमः ॥

॥ अथ श्रीसन्ध्यासनिर्णय ग्रंथः ॥

॥ पश्चात्तापनिवृत्त्यर्थं परित्यागो विचार्यते ॥

अर्थ—पश्चात्तापनी निवृत्तिने माटे परित्याग विचार्य
राय छे.

आखे प्रभुथी विष्णुटा पड्या पछी प्रवाही जिवेना
दुःसंगथी प्रभु सिवाय अन्य विषयमां लुब्ध थर्छ गया.
स्वप्नुं लान लूढी जवाथी देहाध्यास, इंद्रियाध्यास, अंतः-
करणध्यास अने प्राणध्यासने लीधे कर्तव्यनुं कथुं लान
इहुं नहि. आ अवस्थामां श्री महाप्रभुज्ये कृपा दरी स्व-
इपनुं लान करव्युं, छतां पण धणु अध्यासने लीधे तथा
दुःसंगने लीधे अंतःकरण पुरेपुरं प्रभु विषयक न थवाथी
जुंढगी जेणे जवा संजधी पश्चात्ताप मनमां रक्षा करवाथी
ते पश्चात्तापनी शांति माटे दुःसंगनो त्याग थवा माटे परि-
त्यागनो विचार कराय छे.

विचार कर्था वगरनो परित्याग इणइप न थतां उदटे
पाभंडइप थाय छे, माटे केवी रीतनो परित्याग दुःसंगना

ત્યાગરૂપ થઈ અંતઃકરણ પ્રભુ વિષયક થવામાં કાલ્પરૂપ થશે, તેને સારી રીતે વિચાર કરવની જરૂર છે.

સમાર્ગદ્વિતયે પ્રોક્તો ભક્તૌ જ્ઞાને વિશેષતઃ ॥ ૧ ॥

કર્મમાર્ગે ન કર્તવ્યઃ સુતરાં કલિકાલતઃ

અતઃ આદૌ ભક્તિમાર્ગે કર્તવ્યત્વાત્ ત્રિચારણા ॥ ૨ ॥

અર્થ—તે પરિત્યાગ ભક્તિ અને જ્ઞાન એ બે માર્ગમાં વિશેષથી કહેલ છે, કર્મ માર્ગમાં પરિત્યાગ ન કરવો, તેમાં વળી કલિકાળમાં તે તે નજ કરવો. એથી (આપણે) ભક્તિ માર્ગમાં કર્તવ્યપણું હોવાથી તેનો પહેલો વિચાર થાય છે.

કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ એ કલ્યાણકારી ત્રણ માર્ગ છે. તેમાં કર્મ માર્ગમાં ત્યાગ ન કરવો કર્મ માર્ગમાં જીવતા સુધી અશ્રદ્ધામદિ કરવાનો વિધિ છે, માટે સંન્યાસ શ્રદ્ધા કરવાનો સમયજ આવતો નથી, જેથી ચારે યુગમાં કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ કરવા યોગ્ય નથી. તેમાં આ કલિકાળમાં ત. વિશેષે કરી કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ શ્રદ્ધાની શાસ્ત્રોએજ ના પા છે.

જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગમાં સંન્યાસ કરવા યોગ્ય છે તે સંગ્રહી હવેના શ્રેણીમાં વિચાર કરેલો છે. આપણે ભક્તિ-માર્ગમાં છીએ જેથી પ્રથમ ભક્તિમાર્ગમાં કર્તવ્યપણાનો પહેલો વિચાર કરેલો છે.

શ્રવણાદિપ્રવૃત્ત્યર્થં કર્તવ્ય શ્વેત્ સ નેષ્યતે

સહાયસંગસાધ્યત્વાત્ સાધનાનાં ચ રક્ષણાત્ ॥ ૩ ॥

અભિમાનાન્નિયોગાશ્ચ તદ્ધર્મેશ્ચ વિરોધતઃ

(૧) અથ — જો શ્રવણાદિની પ્રવૃત્તિને અર્થે પરિત્યાગ કરવો એમ હોય તો તે પક્ષ યોગ્ય નથી. કારણ—શ્રવણાદિકની સિદ્ધિ સહાય અને સંગથા છે, અને ત્યાગમાં તો ત્યાગનાં સાધન રાખવાં જોઈએ, જેથી શ્રવણાદિના સાધન થઈ શકે નહિ. વળી સંન્યાસીને પોતે અમે ઉચ્ચાશ્રમમાં છીએ તેવા અભિમાનથી, અને નિયોગ (સંન્યાસીઓને પાળવાના નિયમ) થી, તે ધર્મોપડે શ્રવણાદિના વિરોધથી ત્યાગ યોગ્ય નથી. શ્રવણાદિમાં ખીલ (વક્ત્રા) ની જરૂર છે. પણ સંન્યાસીને તો સંગ તજવા યોગ્ય છે, માટે શ્રવણુ વગેરેના ધર્મો અને સંન્યાસીના ધર્મોને વિરોધીપણું હોવાથી શ્રવણુદિ માટે સંન્યાસ ગ્રહણુ કરી શકાય નહિ.

વળી સંન્યાસ આશ્રમ એ ચાર આશ્રમમાં મોટો ગણાય છે, માટે તે આશ્રમનું ચિન્હ ધારણુ કરવાથી પોત ખીલ કરતાં શ્રેષ્ઠ છીએ એમ અભિમાન રહે છે, તે અભિમાનથી પણ ખીલની પાસેથી શ્રવણુ કરવામાં પોતાને શરમ લાગે છે; વળી સંન્યાસીઓનું કર્તવ્ય કરવામાં પણ શ્રવણાદિને વિરોધ આવે છે, માટે કોઈ રીતે શ્રવણાદિ માટે તો સંન્યાસ થઈ શકેજ નહિ.

ગૃહાદેર્કાચરુત્વેન સાધનાર્થ તથા યદિ ॥ ૪ ॥

અગ્રેડિ નાદૃશૈરેવ સંગો ભવતિ નાન્યથા

સ્વયં ચ વિષયાક્તાન્નઃ પાષણ્ડીસ્યાત્ તુ કાલ્પતઃ ॥ ૫ ॥

વિષયાક્રાંતદેહાનાં નાવેશઃ સર્વદા હરેઃ

અતોડત્ર સાધને ભક્તૌ નૈવત્ય.ગઃ સુખાવહઃ ॥ ૬ ॥

(૨) અર્થઃ—જે ઘર વગેરે બાધકપણાવટે સાધનને અર્થે ત્યાગ કરવો, એમ હોય તો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ- આગળ પણ તેવાઓને જ સંગ થાય છે, બીજે પ્રકારે થતું નથી, જેથી કાળે કરીને પોતે વિષયાક્રાંત થઈ પાષણ્ડી થાય છે. વિષયાક્રાંત દેહને વિષે હંમેશાં હરિનો આવેશ થતો નથી. તેથી અહીંનાં લક્ષિતમાર્ગમાં સાધન માટે ત્યાગ સુખ આપનાર થતો નથી.

લક્ષિતના વધારામાં ઘર વગેરે બાધ કરનાર થાય છે, માટે ઘર છોડી બીજે જઈ લક્ષિતના વધારા માટે સાધન કરીશ, એવા વિચારથી પણ ત્યાગ કરવો ઘટતો નથી. કારણકે ઘરમાં આસક્તિ, અથવા બીજાનો દુઃસંગ બાધ કરનાર થવાથી શ્રવણાદિક થાય નહિ, તેમ સેવા બને નહિ, એમ ધારી બીજે સ્થળે જાય, ત્યાં પણ બીજાના સંગથી ચિત્ત વ્યથ રહેજ. તે કારણથી જે પીડાથી ઘરનો ત્યાગ કર્યો તે પીડા તો સામી ખડી થાય છે. મનની સ્થિરતા ન હોવાથી

અનેક માણસોના સમાગમથી અને અનેક ચીજોના જોવાથી ચિત્ત વિષયાકાંત થઈ પાખંડી થાય છે. આવા વિષયવાળા દેહમાં કઠી ભગવાનનો આવેશ થતો નથી.

વિરહાનુભવાર્થં તુ પરિત્યાગઃ પ્રજ્ઞસ્યતે

સ્ત્રીયબન્ધનિવૃત્ત્યર્થં વેષઃ સોઽત્ર ન ચાન્યયા ॥ ૭ ॥

૩. અર્થ—કૃત્ત વિરહના અનુભવને અર્થ ત્યાગ વખણાય છે ત્યાગમાં કાષાય વસ્ત્રાદિક વેષ છે. તે પોતાના સંબંધીની નિવૃત્તિને લીધે છે, ણીજ પ્રકારે નથી.

ભક્તિવર્દિનીમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુમાં પ્રેમ થઈ આસક્તિ અને છેવટ વ્યસન થાય, એટલે શ્રીકૃષ્ણ વિના નહું ન જાય, આવી સ્થિતિ થાય, ત્યારે વિરહદશામાં મનનું વિકળપાણું થવાથી ઘરના માણસો વિક્ષેપ કરનાર થાય છે, જેથી તે વખતે ઘર છોડવાની જરૂર છે. આવી અવસ્થા થાય ત્યારેજ ઘર ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા છે.

આ સિવાય ભૂલે ચૂકે ત્યાગ થઈ ગયો હોય તો પછી શું કવવું? તે માટે ભક્તિવર્દિની ગ્રંથમાં કહેલા ઉપાયથી રહેવા આજ્ઞા છે. તે પ્રમાણે રહેવું જેથી કાળાંતરે શ્રેય થશે.

કૌંઢિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા ગુરવઃ સાધનં ચ તત્

ભાવો ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદીષ્યતે ॥ ૮ ॥

અર્થ—કૌંઢિન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ત્યાગના ચુરૂ કહ્યા

છે અને સાધન પણ તેમણે કરેલું તેજ છે. જે ભાવનાવડે ભાવ સિદ્ધ થાય તેજ ભાવના સાધન છે. ળીજી સાધન ધરણવા યોગ્ય નથી.

મર્યાદા માર્ગના ત્યાગના ગુરુ કૌંડિન્ય ઋષિ છે, અને પુષ્ટિમાર્ગના ત્યાગના ગુરુ ગોપીજનો છે.

કૌંડિન્ય ઋષિએ અનંત ભગવાનને શોધવા વિરહપૂર્ણ થઈ દેહાનુસંધાન ભૂલી જઈ વૃક્ષો વગેરેને અનંતના સમાચાર પૂછ્યા હતા, તેમજ ઠાકુરજીને શોધવામાં ગોપીજનોએ વિરહપૂર્ણ થઈ દેહાનુસંધાન ભૂલી જઈ વૃક્ષો વગેરેને ઠાકુરજીના સમાચાર પૂછ્યા હતા. તેજ દશામાં છેવટે તદન નિઃસાધન થતાં હીનતાપૂર્ણ થવાથી કૌંડિન્ય ઋષિને અનંતનાં દર્શન થયાં હતાં, તેમજ ગોપીજનોને ઠાકુરજી પ્રત્યક્ષ થયા હતા. આ બંનેની ભાવના એક હતી, પણ કૌંડિન્ય ઋષિની ભાવના અનંત (અક્ષરબ્રહ્મ) ભગવાનપ્રતિ હતી, અને ગોપીજનની ભાવના પુરુષોત્તમ પ્રતિ હતી. પ્રભુ મળવામાં કોઈ સાધન ઉપયોગી નથી, પણ નિઃસાધન થઈ હીનતા થવી એજ સાધન છે. આ બંનેને જ્યારે નિઃસાધન થઈ શુદ્ધ હીનતા પ્રત્યક્ષ થઈ ત્યારેજ પ્રભુ પ્રગટ થયા. માટે મેં આટલું સાધન કર્યું એમ અંતકરણમાં આવે તો મુખ્ય ક્ષણ મળી શકતું નથી, પણ ગમે તેટલું સાધન બનતા છતાં હું કોણ મંત્ર છું. પ્રભુ દયાવડે કૃપા કરે

તોજ શ્રેય થાય તેમ છે, એમ અંતઃકરણમાં દીનતા પ્રાપ્ત થવાથીજ મુખ્ય ક્ષણ મેળવવા લાયક બનાય છે.

વિકલત્વં તથાઽસ્વાસ્થ્યં પ્રકૃતિઃ પ્રાકૃતં ન હિ ।

જ્ઞાનં ગુણાશ્ચ તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય બાધકાઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—વિકળપણું (ગભરાપણું), અને અસ્વસ્થપણું (એન ન પડે તેવી રીતે રહેવાપણું) એ બે ભાવની પ્રકૃતિ (સ્વાભાવિકગુણ) છે, પ્રાકૃતપણું (હલકાપણું) નથી. વળી એવો ભાવ જેને વર્તમાન છે, તેને જ્ઞાન અને ગુણો બાધક છે.

વિરહ દશામાં જ્ઞાન અને ગુણો બાધ કરનાર છે. વિરહપણું એ સ્નેહના પૂર્ણપણાથી થાય છે, અને સ્નેહપૂર્ણ દશામાં બીજી બધી બાબત તદ્દન દબાઈ જાય છે, માટે વિરહદશા થઈ હોય ત્યારે જ્ઞાન પણ દબાઈ જાય છે. વિરહદશામાં જ્ઞાનની બાબત સંભારવામાં આવે તો વિરહભાવનો નાશ થાય છે. કારણકે વિરહભાવમાં પ્રભુ ક્યારે મળશે એમ ભાવ સ્પુરે છે, અને જ્ઞાનદશામાં તો પ્રભુ અંતર્યામી અને સર્વત્ર છે એમ સમજાય છે. જો પ્રભુ સર્વત્ર છે એમ અંતઃકરણમાં સ્ફૂર્તિ રહે, તો પ્રભુ ક્યારે મળશે એવો ભાવ અંતઃકરણમાં પ્રકટે નહિ. માટે વિરહદશામાં જ્ઞાન બાધકારક છે.

ગુણો બાધ કરનાર છે.—પ્રભુના ગુણોનું અંતઃકરણમાં સ્મરણ થાય, ત્યારે પ્રભુના અત્યંત મોટાઈ જણાય, અને

આપણા કરતાં અનંત ઘણી મોટાઈનું ભાન હોય ત્યાં સુધી તેમને મળવામાં વિરહ થાય નહિ. શ્રવણથી હાસ્ય ભક્તિ સુધામાં પ્રભુના ગુણો ઉપયોગી થાય છે. પણ સખ્ય અને આત્મનિવેદન સિદ્ધ થવામાં તેો સરખાપણા જેવો ભાવ આવે છે. ભાવ અહુંપણાથી નહિ, પણ ક્રૂપા શુદ્ધ સ્નેહ પણાથી થાય છે. તમામમાંથી સ્નેહ તદ્દન નીકળી જઈ જ્યારે તે સ્નેહ પૂર્ણપણે પ્રભુમાં જોડાય છે, ત્યાર પછી સખ્ય ભૂ થાય છે. સ્નેહ પુરો ન જોડયો હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને ગુણો અવશ્યના હતા પણ ત્યાર પછી સખ્ય અને આત્મનિવેદન ભક્તિ સિદ્ધ થવામાં વિરહ અંગત્યનો હોવાથી તેમાં જ્ઞાન અને ગુણ બાધક થાય છે. એટલે અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી તે રહે, ત્યાં સુધી અન્ય સર્વની વિસ્મૃતિ થાય તેવો વિરહ થતો નથી. જ્યારે તેવો વિરહ થાય ત્યારે જ્ઞાન અને ગુણ એ બંને અંતઃકરણમાં રહી શકતા નથી.

સત્યલોકે સ્થિતિર્જ્ઞાનાત્ સંન્યાસેન ત્રિશેષિતાત્

ભાવના સાધનં યત્ર ફલં ચાપિ તથા ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—સંન્યાસવડે વિશેષ થયેલા જ્ઞાનથી સત્ય લોકમાં સ્થિતિ થાય છે, અને જ્યાં ભાવના સાધન છે ત્યાં કળ પણ તેજ પ્રમાણે થાય છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મો રૂપ સાધન બળથી વધારેમાં વધારે સત્યલોક (બ્રહ્મલોક)માં જવાય છે, તેનાથી શ્રેષ્ઠ અક્ષરબ્રહ્મમાં સ્થિતિ થવામાં સાધન બળ

બળવાન નથી, તેા અક્ષરબ્રહ્મથી પર પૂર્ણ પુરૂષોત્તમથી પ્રાપ્તિ થવામાં તે સાધનનું બળ ન હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે.

જ્ઞાનમાર્ગની રીતે સંન્યાસ આશ્રમથી સાધનબળનું શ્રેષ્ઠ ફળ મેળવી શકાય છે જેથી સત્યલોક સુધી સ્થિતિ થાય છે. અનંત (અક્ષરબ્રહ્મ) ને મેળવવામાં કૌંડીન્ય ઋષિને જેમ સાધન બળ અપયે ગુનું નહોતું પણ અન્ય વિસ્મારક ભાવનારૂપ વિરહદશાજ ફળરૂપ થઈ હતી તેમજ ગોપીબનોને પણ પુરૂષોત્તમને મળવામાં તેજ દશા ફળરૂપ થઈ હતી.

સાધનબળથી બધા દોષો નાશ પામતા નથી, દોષો અવશેષ રહે છે, જેથી સત્યલોક સુધી પહોંચી શકાય છે, તેથી જ્યારે કલ્પને અંતે બ્રહ્માનો લય અક્ષરમાં થાય ત્યારે તે સાથે તેને અક્ષરની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યાં સુધી બ્રહ્મલોક (સત્યલોક)માં રહે છે.

તાદૃશાઃ સત્યલોકાદૌ તિષ્ઠંત્યેવ ન સંશયઃ ।

બહિશ્ચેત્ પ્રકટઃ સ્વા મા વહ્નિવત્ પ્રવિશેઘદિ ॥ ૧૧ ॥

તદૈવ સકલો બન્ધો નાશમેતિ ન ચાન્દયા ।

અર્થ— તેઓ (સંન્યાસ યુક્ત જ્ઞાનીઓ) સત્ય લોકાદિમાં રહે છે, તેમાં સંશય નથી.

ભાવન યુક્ત ભક્તોને તેા સ્વાત્મ (અંતરમાં રહેલો આત્મા (જ્યારે વહ્નિની પેઠે બહાર પ્રગટ થઈ જ્યારે અદર

પ્રવેશ કરે છે, ત્યારેજ સકલ બન્ધ નાશ પામે છે બીજા પ્રકારે નહિ.

ઉપરના શ્લોકમાં બતાવ્યા મુજબ જીવ પોતાના સાધનથી પૂર્ણ દોષ બાળી શકતો નથી. કાંઈક દોષ અવશેષ રહે છે, માટે સાધનબળનું છેવટ ફળ બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ છે. સત્ય લોકમાં રહેલ જીવ તદ્દન નિર્ભય નથી. કારણ દોષનું અવશેષ પણ છે. જે નિષ્કામ હોય તો સત્ય લોકમાં રહે છે અને સકામ હોય તો કામના પ્રમાણે લોક મળે છે. સત્યલોકથી પર અક્ષરમાં સ્થિતિ હોય તો તે નિર્ભય છે અને તેને ગણિત્તાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી પર પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ નિર્ભય અને અગણિતાનંદ આપનાર છે.

લાકડામાં અગ્નિ રહેલ છે પણ તે અગ્નિ જેમ લાકડાને બાળવા શક્તિવાન નથી તેમ અંતરમાં રહેલા અંતર્યામી પ્રભુ તે અંતરના દોષ બાળવા શક્તિવાન નથી પણ લાકડાનું મથન થવાથી તેમાં ગુપ્ત રહેલો અગ્નિ બહાર પ્રગટ થઈ અંતરના અગ્નિને મળી લાકડાને બાળી ભસ્મ કરે છે, તેમજ ગુપ્ત રહેલા અંતરાત્મા પ્રભુ પૂર્ણ વિરહવડે પ્રગટ થાય છે અને બહાર પ્રગટ થયેલા પ્રભુ પાછા અંતર્યામી સાથે મળે છે, ત્યારે અંતરના તમામ મેલોને બાળી નાખે છે. તેથી તે શુદ્ધ થયેલું (અંતઃકરણ) પ્રગટ થયેલ પ્રભુ પધારવા લાયક બને છે.

गुणास्तु संगराहित्यात् जीवनार्थं भवन्तिहि ॥ १२ ॥

અર્થ:—(વિરહ ભાવનાવાળાને) સંગ રહિતપણું છે તેથી ગુણો તો જીવનને અર્થે થાય છે.

અતિ વિરહથી વિકલપણું અને અસ્વસ્થપણું થાય છે, તેથી દેહનું અનુસંધાન ભૂલી દેહ પડી જાય છે. લૌકિકમાં અતિ વિરહથી દેહ પડવાના દાખલા બનતા આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ—કે કલાણે પુરૂષ કલાણી જગાએ ગુજરી ગયો, તેની સ્ત્રી પતિના વિરહથી તેજ વખત મરણ પામી. આવા દાખલા લૌકિક વિરહથી બને છે, તો ભગવાન પ્રત્યેના વિરહથી જીવન ન રહે તેમાં શું શંકા છે ? પરંતુ તેવી વિરહદશામાં ફક્ત ભગવાનનું ગુણગાનજ જીવન ટકવાના કારણરૂપ થાય છે. જો ગુણગાન ન હોય અને ફક્ત અતિ વિરહમાં ગરકાવ હોય તો થોડા વખતમાંજ દેહ પડી જાય છે. જેમ પૃથ્વી ઉપરથી ભગવાન પદધારી તે હકીકત કુંતી-જીને કાને પડતાંજ અતિ વિરહને લીધે થોડાજ સેંકડમાં તેમનો દેહ પડી ગયો, પણ ભગવાન ગોકુળથી મથુરા પધાર્યા ત્યારે ગોપિકાઓ રથની ધ્વજ દેખાઈ ત્યાં સુધી ટગરટગર સામું જોઈ રહી, પરંતુ ધ્વજ દેખાતી બંધ થયા પછી મળવાની આશા ન રહેવાથી વિરહદશા થતાં છતાં તેમના ગુણગાન કરવામાંજ પ્રવૃત્ત થવાથી તેમનું જીવન રહ્યું હતું. વિરહભાવવાળાને જો અન્યનો સંગ થાય તો વિરહ-

દશજ મટી જાય, પણ આ દશા વિકળપણું અને અસ્વાસ્થ્યપણું કરે જેથી પછી સંગ થતોજ નથી. તેથી તેને કોઈ બાધ કરી શકતું નથી.

નવમા શ્લોકમાં જણાવેલ ગુણુ ઐશ્વર્યાદિ સમજવા. આ શ્લોકમાં બતાવેલ ગુણુ સખ્ય અને સ્વામીપણાના સમજવા. વિરહદશામાં ઐશ્વર્યાદિ ગુણુનું ગાન બાધ કરનાર થાય છે પણ સખાપણાના અને સ્વામાપણાના ગુણુ બાધક થતા નથી.

ભગવાન્ ફલરૂપત્વાત્ નાત્ર વાધક ઈષ્યતે ।

સ્વાસ્થ્યવાક્યં ન કર્તવ્યં દયાલુર્ન વિરહ્યતે ॥૧૩॥

દૂર્લભોયં પરિત્યાગઃ પ્રેમ્ણા સ્વિદ્યતિ નાન્યથા ।

અર્થ—ભગવાન ફળરૂપ છે, તેથી અહીંઆં બાધક નથી, અને સ્વસ્થતાનું વચન (ભગવાનને) કર્તવ્ય નથી. કેમકે ભગવાન દયાળુ છે તેથી વિરહ હોતા નથી. આ પરિત્યાગ દુર્લભ છે. તે પ્રેમ વડે સિદ્ધ થાય છે, બીજી રીતે થતો નથી.

ભક્તને વિરહદશામાં ભગવાન બાધ કરનાર થતા નથી. જેમકે લોહચુંબક તરફ લોહું આકર્ષાઈ આવે છે તે લોહું કાંઈ પોતાના બળે લોહચુંબક પાસે આવતું નથી, લોહચુંબકથી અમુક અંતરે લોહું હોય ત્યારે લોહચુંબક પોતેજ સ્વબળથી

લોહ ને પોતાની તરફ ખેંચે છે, પણ પોતાને મળવામાં બાધરૂપ થતું નથી; તેવી રીતે ભગવાન વિરહી ભક્તને બાધરૂપ થતા નથી.

બળી વિરહહશામાં સ્વાસ્થ્ય (શાંતિના, નિરૂપાધિના) વચન પ્રભુને કરવાપણું નથી. કારણ કે નારહૃદય વિરહપ્રબળ નહોતો; જેથી સ્વાસ્થ્ય વચન કહેલ છે કે આ નિંદિત દેહ પરચા પછી તું કૃતાર્થ થઈશ, પણ જે ભક્તને અત્યંત વિરહ થાય છે, તે વિરહવડે આ દેહના તમામ દોષ બળી જઈ તે દેહમાં નિંદિતપણું રહેતું નથી પણ વિદ્યમાન દેહમાં અલૌકિકતા આવે છે. માટે પ્રભુ દયાલુ હોવાથી પોતાને મળવામાં સ્વાસ્થ્ય વચન કહી વિલંબ કરવારૂપી વિરુદ્ધતા કરતા નથી.

શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધના ભક્તિપ્રકરણમાં આજ્ઞા કરે છે કે, પ્રભુમાં આવો પ્રેમ થવો દુર્લભ છે, એમ જાણી શોચ કરવો નહિ. પ્રયત્નવડે અભ્યાસથી તે થાય છે. આજ્ઞાને અને ખીકણપણાંને ત્યાગ કરી સધન ભક્તિમાં આગળ વધી સર્વાત્મભાવ થયા બાદ સ્વતંત્ર ભક્તિમાં પ્રવેશ કરવો. વિરહ અનુભવનો સ્વાદ ચાખવા પ્રયત્ન કરવામાં સ્વતંત્ર મનની પણ ખાસ જરૂર છે. સ્વતંત્ર મન ભક્તિમાં સ્વતંત્ર થતાં પ્રભુ પણ સહાયકજ થશે, એમ યોધ અપે છે.

હવે જ્ઞાન માર્ગમાં સંન્યાસ વિહિત અવિહિતનો વિચાર કરાય છે.

જ્ઞાનમાર્ગે તુ સન્યાસો દ્વિવિધોઽપિ વિચારિતઃ ॥૧૪॥

જ્ઞાનભાગમાં સંન્યાસ બે પ્રકારનો વિચારેલો છે.

(૧) વિવિદિષા સંન્યાસ-વિશેષે કરી જ્ઞાન મેળવવાની ઈચ્છાથી ધરનો ત્યાગ કરાય તે.

(૨) વિદ્વત્ સંન્યાસ-જ્ઞાન થયા પછી ધરનો ત્યાગ કરાય તે. આ બંને જાતના સંન્યાસ માટે આગળના શ્લોકોમાં વિચાર કરેલો છે.

જ્ઞાનાર્થમુત્તરાગં ચ સિદ્ધિર્જન્મ શતૈઃ પરમ્ ।

જ્ઞાનં ચ સાધનાપેક્ષં યજ્ઞાદિ શ્રવણાન્મતમ્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:—જ્ઞાનને અર્થે (વિવિદિષા સંન્યાસ) અને ઉત્તર અંગ (વિદ્વત્ સંન્યાસ) એ સેંકડો જન્મે સિદ્ધિ આપનાર છે. યજ્ઞાદિકના શ્રવણથી જ્ઞાનને સાધનની અપેક્ષા માનેલી છે.

૧ જ્ઞાનને અર્થે (વિવિદિષા સંન્યાસ) ત્યાગ યોગ્ય નથી. કારણકે જ્ઞાનને યજ્ઞાદિકના શ્રવણની અપેક્ષા છે. ત્યાગ દશામાં બીજાની અપેક્ષા હોય તો ત્યાગ ત્યાગરૂપ થતો નથી, માટે વિવિદિષા સંન્યાસ વ્યાજબી નથી.

૨ જ્ઞાન થયા પછી (વિદ્વત્ સંન્યાસ) થઈ શકે છે. પણ તે સેંકડો જન્મવડે સિદ્ધિ (મોક્ષ) નો આપનાર થાય છે. તેવા લાંબા કાળ સુધી ધૈર્ય રહેતું નથી. તેવમાં કોઈ દુઃસંગ લાગવાથી અન્યથા જ્ઞાન થવાથી પાછો પડે છે. આ જ્ઞાન તે વેદ વિરૂદ્ધ કલ્પેતું મિથ્યાજ્ઞાન નહિ, પણ આ સર્વ

જગત પ્રહ્લના કાર્યરૂપ હોવાથી સત્ય છે એવા જ્ઞાનથી શુદ્ધા-
દ્વૈત જ્ઞાનની રીતે પ્રહ્લભાવ થાય તેનેજ જ્ઞાન કહેવું જોઈએ.
તેવું જ્ઞાન થયા પછી ત્યાગ કરે છતાં કળિના પ્રબળપણથી
દુઃસંગ વગેરે પાછા પાડનારા જે જે અંતરાય આવે, તેમાંથી
બચી જાય તો સેંકડો જન્મે ક્રમમુક્તિથી અક્ષરપ્રહ્લની પ્રાપ્તિ
થાય છે.

अतः कलौ स सन्न्यासः पश्चात्तापाय नान्यथा ।

पाषण्डित्वं भवेच्चापि तस्मान्ज्ञाने न सन्न्यसेत् ॥૧૬॥

सुतरां कलिदोषाणां प्रबलत्वादिति स्थितम् ।

અર્થ:—તેથી જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ કળિયુગમાં પશ્ચા-
ત્તાપને માટેજ છે, બીજે પ્રકારે (ક્ષણરૂપ) નથી, વળી
પાષાંડીપણું થાય છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગમાં સંન્યાસ અડચણ
કરવો નહિ.

કળિ દોષોનું અત્યંત પ્રબળપણું છે માટે ઉપર પ્રમાણે
વ્યવસ્થા છે.

જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ અડચણ કર્યા બાદ લાંબાકાળ સુધી
તે સંન્યાસાશ્રમમાં રહ્યા છતાં જીવમાં આનંદનો આવિર્ભાવ
થાય નહિ, પરંતુ આ કળિકાળના બળવડે ઉલટો અજ્ઞદોષથી
તથા સદાકાળ બીજાના સંગથી પાષાંડીપણું થઈ જવાથી
ઉલટું પાછું પડવા જેવું થાય છે.

પોતાની આવી સ્થિતિ એવી બારીકીથી થાય છે કે

(૨૦૨)

શ્રી સંન્યાસનિર્ણય ગ્રંથ.

તેવાએને પોતાને પડવા બાબતની શંકા પણ થતી નથી, તે ધામધીમ પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવની પેઠે અહંકાર, ક્રોધ વગેરેના દબાણમાં આવી પ્રવાહી જીવોની પેઠે ઘણા દુર્ગુણ-સુક્ત થઈ જાય છે. આવી સ્થિતિ થતાં કવચિત્ કોઈ જિજ્ઞાસુને પોતાની આવી સ્થિતિનું મૂળ તપાસવા બેસતાં કળિયુગના સન્યાસની શક્તિ મના કરેલી છે, તે ઘણો વિચાર કરી કરેલી હશે પણ મં અહંકારથી મૂઢપણાને લીધે શાસ્ત્રના વચનને ન માની સન્યાસ શરૂ કર્યો, તેના પરિણામરૂપે મરી ઉઠી પ્રથમની સ્થિતિ કરતાં અધોગતિ થઈ. તે બાબત મનમાં જેન વધારે આવતી જાય તેમ તેમ તેને પશ્ચાત્તાપ (ખેદ) થતો જાય આવો ખેદ થયા પછી લોકલાજને ન ગણતાં જે ભક્તિવર્ધિનીમાં કહ્યા પ્રમાણે કોઈ ભગવતસ્થાનમાં રહી તાદૃશીના સંગ કરે તો તા કલ્યાણનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે, પણ તેમાંનાં ઘણાં તો લોકલાજમાં જ એટલા દબાઈ ગયા હોય છે કે પોતાની અખીજાંદગી એળે જવાનું દુઃખ ફક્ત લોકલાજ માટે જ સહન કરે છે, પણ પોતાની ભૂલ જાણતા છતાં ત્યાર પછીથી પણ ખરા રસ્તે ચાલી શ્રેય સાધી શકતા નથી.

भक्तिमार्गेऽपि चेद्दोषात्तदा किं कार्यमुच्यते ॥१७॥

अत्रारंभे न नाशः स्यात् दृष्टान्तस्याप्यभावतः ।

स्वास्थ्यहेतोः परित्यागाद् बाधः केनास्य संभवेत् ॥१८॥

હરિરત્ર ન શક્નોતિ કર્તું વાયાં કુતો પરે ।

અન્યથા માતરો બાલાન્ ન સ્તન્યઃ પુપુષુઃ કચિત્ ૧૨૧

(૨) અર્થ—અહીંઆ (ભક્તિમર્ગમાં) આ 'ભક્તિ'ના નાશ ન હોય. કારણકે આ દૃષ્ટાં નથી મળતા. વળી સ્વસ્થતાન હેતુને પરિત્યાગ છે તેથી તેને બાધ કોણ કરી શકે, (કોઈ કરી શકે નહિ.)

આ ભક્તિમર્ગમાં હરિ બાધ કરવાને સમર્થ નથી તે બીજા કોણ સમર્થ હોઈ શકે, જે કહી હરિ બાધા કરે તે માતા પણ સ્તનવડે પોતાના બાળનું પોષણ ન કરે.

ભક્તિમર્ગમાં પણ કળિદોષ આવી બંધ ત્યારે શું કરવું ત્યાં કહે છે.

સ્વસ્થતાવાળા માણસને દુઃસંગ બાધ કરે છે; પણ જેનું મન સ્વસ્થ નથી પણ વિકૃત છે તે લૌકિકની તમામ વસ્તુને અનાત્મભાવથી જુએ છે અને તેમાં અરૂચીવાળો હોય છે આવી અસ્વસ્થાનામાં દુઃસંગ બાધકરનાર થતો નથી.

જે કાળને વશ છે તે બંધવડે સ્વસ્થ બની બંધ છે, પણ જેનું મન ભગવાન-મંજલ લગી રહેલું છે તેના પર કાળની સત્તા ચાલતી નથી. તવા ભક્તને ભગવાન વિનાનો એક ક્ષણ જુગ સમાન બંધ છે. તેમનું મન આ જગત-માં પ્રથમ માટે વૈરાગ્યવાળું હોય છે. પોતે ભગવાનને અનુકૂળ માનવળો હોવાથી દરેક સ્થિતિમાં પોતે ભગવાનની શ્રીલા વિચારતો

આનંદજ માને છે. પ્રહ્લાદજી જેવાના દાખલા જેવાથી જ-
ણાય છે કે તેઓ દરેક સ્થિતિમાં ભગવાનમાંજ મનવાળા
અને આનંદમગ્ન હતા. આવી સ્થિતિ થતાં બીજા બાધા
કરવા સમર્થ નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ વિરહપૂર્ણ ભક્તોને
ભગવાન પણ બાધા કરવા શક્તિમાન નથી.

કારણ કે કોઈના ઉપર ક્રૂરતાવડે તેને તાડન કરાય,
પણ જેનાપર તાડન થાય છે તેનાં અંતઃકરણમાં તે તાડનરૂપ
ન હોતાં લાલનરૂપજ થતું હોય તો કોઈ કે ક્રૂરતા થવાનુંજ
કારણ ક્યાં રહી શકે તેમ છે. જે પ્રભુના ખરા ભક્તો છે
જેઓ દરેક સ્થિતિમાં પ્રભુનું લાલનજ પોતા પ્રત્યે વિચારે
છે, તેમની અધોગતિ થઈ હોય એવો એક પણ દાખલો
કોઈપણ શાસ્ત્રમાંથી મળતો નથી.

ધાવણા છોકરાને પ્રપંચનો વા વચેલો હોતો નથી તે
વખતમાં બધા ભયમાંથી બચાવનાર પોતાની માજ સર્વશ-
ક્તિમાન છે, એવું તેને લાન છે. તો પોતાની કાયાને દુબળી
થવાની પરવા ન કરતાં તથા અનેક જાતના ખાનપાનનો
વૈભવ પડ્યો મૂકીને પણ મા પોતાનાં શરણાંગત બાળકનું
ખોરાકી પોષાકીથી અને અન્યના ભયથી પોતાથી બનતું પો-
તાના દેહની પણ પરવા ન રાખીને રક્ષણ કરે છે, તેજ રીતે
સક્તિવર્શમાન પ્રભુ પોતાના અનન્ય ભક્તનું સર્વ રીતે રક્ષ-
ણ કરે જેથી તેને બાધ કરવા કોઈ શક્તિવાન નથી એમ
નિશ્ચય સમજવું.

જ્ઞાનિનામપિ વાક્યેન ન ભક્તં મોહયિષ્યતિ ।

આત્મપદઃ પ્રિયશ્ચાપિ કિમ્ મોહયિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—માર્કંડેય પુરાણમાં કહ્યું છે કે જ્ઞાનીઓના અં-
તઃકરણને પણ વિષ્ણુની માયા મોહ કરે છે. આ વચનવડે
એમ ન સમજવું કે ભક્તને મોહ કરશે. કારણકે વિષ્ણુ પોતે
ભક્તને આત્મા પણ દેવાવાળા (સ્વસ્વરૂપનું દાન કરનાર)
અને પ્રિય છે તે શા માટે મોહ થવા દેશે.

સાંખ્યમતવાળા, યોગી અને જ્ઞાની એ વગેરે તો
સ્વળળવડે સાધનબળથી મોક્ષ મેળવવા મથે છે, જેથી વિષ્ણુની
માયા તેને મોહ કરે છે. કારણ કે સાધનબળથી અહંકારના
અંકુરો તદ્દન નાશ પામતા નથી અને એ અહંકારના અંકુરોના
વિદ્યમાનપણથી :માયા મોહ કરી શકે છે. પરંતુ વિષ્ણુના
ભક્તોને તો સ્વળળનું અભિમાન નથી. વિષ્ણુની કૃપાપરજ
પોતે રહે છે, જેથી ભક્તો વિષ્ણુને અત્યંત પ્રિય છે, જેથી
ભક્તની ઇચ્છા ન છતાં બીજું આપે તેમાં તો શું કહેવું,
પણ પોતાનો આત્મા પણ ભક્તને આપે છે. મતલબ કે
ભક્તના પરાધિન જેવા થઈ રહે છે, તો વિષ્ણુની માયા જે
વિષ્ણુની આજ્ઞામાં રહેનારી છે તે શાં રીતે મોહ કરી શકે ?
નજ કરી શકે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે.

તસ્માદુક્તપ્રકારેણ પરિત્યાગો ત્રિધીયતામ્ ।

અન્યથા ભ્રષ્ટયતે સ્વાર્થાત્ ઇતિ મે નિશ્ચિતા મતિઃ ।૨૧।

અર્થ - તેથી કહેલા પ્રકારવડે પરિત્યાગ કરવા લાયક છે ખીજી રીતે કરવાથી સ્વાર્થની ભ્રષ્ટ થવાય છે એ પ્રમાણે મારી (શ્રીમહાપ્રભુજીની) નિશ્ચિત મતિ છે.

કર્મમાર્ગની રીતે તે પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી, તેમજ વિવિદિષા સંન્યાસ પણ કરવા યોગ્ય નથી, વળી સત્યયુગ જેવા અનુકૂળ કાળમાં વિદ્યત્ સંન્યાસથી કલ્યાણ થવાનો સંભવ છે તે સંન્યાસ પણ આ કળિયુગમાં કરવા યોગ્ય નથી, ક્રૂરત સર્વ કાળમાં અભાધિત અને જ્યાં કાળની સત્તા પહોંચતી નથી તેવા ભક્તિમાર્ગની રીતેજ સંન્યાસ થઈ શકે છે, અને તેના લક્ષણ પ્રથમ ગણાવ્યા તેવા એટલે વિહ્વલપણું અને અસ્વસ્થપણું છે. જ્યાં સુધી સ્વસ્થપણું છે ત્યાં સુધી દુઃસંગનો બાધ થવાપણું પણ છે. એ બાબત ભક્તિવર્દિનીમાં પણ કહી છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં કોઈ વખત અસ્વસ્થપણું કે વિહ્વલપણું થવાનો સંભવજ નથી, જેથી પરમાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિરૂપી સ્વાર્થથી તે માગના સંન્યાસથી ભ્રષ્ટ થવનુંજ થાય છે એનાં સંશય નથી.

શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે એમ મારી નિશ્ચિત માત છે એટલે આજે કહેલું છે તે સર્વકાળમાં અભાધિત છે, સત્યયુગ

જેવામાં જ્યારે વિદ્વતસંન્યાસથી કલ્યાણ થવને સંભવ છે ત્યારે પણ પરમાનંદસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ તો થતીજ નથી, તે વખતે છેવટે પ્રાપ્તિ પ્રહલોક સુધીની થાય છે, અને પ્રહલાના મોક્ષ વખતે તેમનો મોક્ષ થાય છે. જ્યારે તેવા અનુકૂળ કાળમાં પણ ન્યૂન કૃણા મળે છે, તો આ કળિકાળમાં તો ખરો સ્વાથ ન સરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે માટે સવ કાળમાં અખાધિત ભક્તિમાર્ગનુંજ અવલંબન કરી અક્ષરાનંદને મળવાની અપેક્ષાએ કૌંડીન્યઋષિની પેઠે સંન્યાસથી અને અક્ષરાતીત પણ પુરૂષોત્તમને મળવાની અપેક્ષાએ શ્રીગોપીજનની પેઠે સંન્યાસથીજ ખરો સ્વાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે.

इति कृष्णप्रसादेन बल्लभेन विनिश्चितम् ।

संन्यासवरणं भक्तौ अन्यथा पतितो भवेत् ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—એ પ્રમણે કૃષ્ણપ્રસાદથી શ્રીવલ્લભાચાર્યએ ભક્તિમાર્ગમાં સંન્યાસનું વરણ નિશ્ચિત (પસંદ) કરેલું છે. આ રીતે સિવાય બીજી રીતે સંન્યાસ કરવાવાળો પતિત (ખરા માર્ગથી પડવાપણું) થાય છે.

શ્રીઅચાર્યજી મહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે શ્રીકૃષ્ણની કૃપા સિવાય સ્વબળથી ગોપીજન જેવી સ્થિતિ કદી થવાની નથી. અને કૃષ્ણની કૃપા સિવાય ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ પણ નથી, માટે જીવ પોતાના બળથી કાંઈ કરવા સમર્થ નથી.

(૨૦૮)

શ્રી સંન્યાસનિર્ણય ગ્રંથ,

ક્રુત પ્રભુકૃપા થવાનું સાધન એક દીનતા છે. પ્રભુ સિવાય મન ખીજ કોઇ જગોએ જાય નહિ એવી મનની સ્થિતિ થાય તેજ દીનતા થઈ ગણાય, અને એવી દીનતાથીજ પ્રભુ કૃપા થઈ શ્રીગોપીજનના જેવી વિહૃવલ દશા થાય છે. તેજ ખરો સંન્યાસ છે. ખીજ રીતે તે પતિત (ખરા માર્ગથી પડવ:પણું) થવાય છે. એ પ્રમાણે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિશ્ચયપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે.

સમાપ્ત.

સંન્યાસ નિર્ણયનો સારાંશ.

- (૧) સંન્યાસ-પરિત્યાગનો વિચાર જીંદગી એલે જવા સંબંધી પશ્ચાત્તાપની શાન્તિ માટે દુઃસંગનો ત્યાગ થવા માટે કરાય છે.
- (૨) કલ્યાણકારી ત્રણ માર્ગ છે. ૧ કર્મમાર્ગ, ૨ જ્ઞાનમાર્ગ, અને ૩ ભક્તિમાર્ગ.
- (૩) કર્મમાર્ગમાં જીંદગી સુધી કર્મ કરવા આજ્ઞા છે, માટે તે માર્ગમાં સંન્યાસ કરવો સંભવતોજ નથી.
- (૪) જ્ઞાનમાર્ગમાં બે રીતે સંન્યાસ થઈ શકે, ૧ વિવેદિષા સંન્યાસ અને ૨ વિદ્વત્ સંન્યાસ.
- (૫) વિવેદિષા સંન્યાસ-જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી કરવાનો છે, તેમાં સંગ કરવાની આવશ્યકતા છે, અને સંન્યાસ ધર્મમાં સંગ ત્યાજ્ય છે, માટે તે રીતે ખરો સંન્યાસ થઈ શકેજ નહિ.
- (૬) વિદ્વત્ સંન્યાસ થઈ શકે તેમ છે. પણ તેમાં શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંત અનુસાર ખરું જ્ઞાન હોય, અને બધી રીતે બરાબર વર્તાય તો કેટલેક જન્મે સત્યલોક સુધી સ્થિતિ થાય છે, તેથી આગળ અક્ષરબ્રહ્મ કે પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કળિકાળમાં તો તે સંન્યાસમાં પણ અનેક વિધો આવે છે, જેથી ચાલુ સ્થિતિ કરતાં પણ હેઠા પડે છે.
- (૭) અંતરમાં રહેલ આત્મા બહાર પ્રકટ થઈ જ્યારે અંદર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સઠળબંધ નાશ પામે છે, બીજે પ્રકારે બંધ નાશ પામતા નથી.

(૨૧૦)

શ્રી સંન્યાસનિર્ણય ગ્રંથ.

- (૮) માટે ભક્તિમાર્ગનું રીતે તે પ્રમાણે સંન્યાસ થઈ શકે છે. તે સંન્યાસના દ્રષ્ટાંત કૌંડિન્ય ઋષિ (મર્યાદામાર્ગીય) અને ગોપીજન (પુષ્ટિમાર્ગીય) છે.
- (૯) શ્રવણાદિની પ્રવૃત્તિને માટે, અથવા ગૃહાદિના બાધકથી સાધનને માટે, આ ભક્તિમાર્ગ સંન્યાસ થઈ શકે તેમ નથી. પણ ફક્ત વિરહ અનુભવને અર્થેજ થઈ શકે છે.
- (૧૦) આ સંન્યાસમાં બાહ્યચિન્હની ખાસ જરૂર નથી પણ તેના લક્ષણ અસ્વસ્થતાનું અને વિકળ પાણું છે.
- (૧૧) અક્ષરબ્રહ્મની અપેક્ષાએ કૌંડિન્ય ઋષિની પેઠે અને પુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ માટે શ્રી ગોપીજનની પેઠે સંન્યાસ કર્તાવ્ય છે.

સમાપ્ત.

॥ श्री कृष्णाय नमः ॥
 ॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥
 ॥ अथ निरोधलक्षणग्रन्थः ॥

निरोध—चित्तवृत्तिनो प्रपञ्चमांशी निश्चिदु थधने ते
 चित्तवृत्ति प्रभु तरङ्ग लागवी ते.

चित्तनो आवी रीते निरोध थवाना कुनिष्ठ, मध्यम
 अने उत्तम लक्षण्य अतावी पछी ते दरेकनी प्राप्तिना साधन
 अतावी चित्तवृत्तिनो निश्चिदु संसारमांशी शी रीते थाय
 तेना सामान्य रीते उपाय अताव्या छे.

यच्च दुःखं यशोदाया नन्दादीनां च गोकुले ।

गोपिकानां च यद्दुःखं तद्दुःखं स्यान्ममकचित् ॥१॥

अर्थ—गोकुलमां जे दुःख यशोदाअने तथा नन्दादि
 गोपोने थयुं, अने गोपिकाअने जे दुःख थयुं, ते दुःख
 क्यारेक मने थाओ.

अविद्यारूप पुतनना वध वअते, लौकिक विषयरूप शक-
 टने उधुं नांअयुं ते वअते, मोडरूप तृष्णावर्तनो नाश कये
 त्यारे, अे वगेरे वीक्षा यशोदाअनुं, नन्दादि गोपोनुं अने
 गोपिकाअनुं चित्त प्रपञ्चमांशी कही पोतामां लगाडवा भाटे
 अगवाने करेकी हुती. अकतनो निरोध अगवानमां थवा भाटेनी

આવી લીલા વખતે જેવું દુઃખ યશોદાજી વગેરેને થયું હતું, તેવું દુઃખ મને ક્યારેક થાયો. મતલબકે પ્રપંચમાં લાગેલું મન પ્રપંચમાંથી નિકળી પ્રભુમાં આસક્ત થાય તેવું થવા માટે ભગવાનથી વિખુટા પડવા સંબંધીની થયેલી સ્મૃતિ વડે, અંતઃકરણમાં થતા તાપથી જે દુઃખ થાય, તે અંતઃકરણમાંથી પ્રપંચનો નાશ થવામાં અને ભગવાનમાં નિરોધ થવામાં ખડુ ઉપયોગી છે, માટે તાપ ક્ષેશ થવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રભુમાં ભક્તના ચિત્તનો નિરોધ થવામાં આ પ્રથમ પગથીયું છે.

ગોકુલે ગોપિકાનાંચ સર્વેષાં વ્રજવાસિનામ્ ॥

યત્સુખં સમભૂતન્મે ભગવાન્ કિં વિધાસ્યતિ ॥૨॥

અર્થ:—ગોકુલમાં ગોપિકાઓને અને સર્વે વ્રજવાસીઓને ભગવાનના સહવાસથી જે સુખ થયું હતું તે સુખ ભગવાન મને ક્યારે આપશે ?

ભગવાન ખાળલીલા (ગતિલીલા, ગતિવિલાસલીલા, ઉપવિષ્ટલીલા) થી અને કુમારલીલા (કૌતૂક ઉત્પન્ન કરે તેવી, રસ અથવા અનંદ ઉત્પન્ન કરે તેવી, એ લીલાઓ વારંવાર જોવાની ઇચ્છા થાય તેવી,) વડે ગોપીજનોને અને સર્વે વ્રજવાસીઓને અનંદ ઉપજવતા હતા. તે લીલાઓ પણ પ્રપંચ (જગત) ને ભૂત્રીજવા માટે અને તેમનું મન સારી રીતે પોતામાં નિરોધ પમાડવા માટે હતી.

જ્યારે પોતાનાં સ્વરૂપનું ભાન થાય ત્યારે ભક્તને ભગ-

વાનથી વિખુટા પડવા સંબંધનું ભાન થાતું જે તાપ કલેશ થાય છે, તે તાપકલેશથી અંતઃકરણમાં રહેલ દોષો નાશ પામે છે, અને પ્રપંચમાંથી આસક્તિ મટી પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે. તેવી સ્થિતિમાં પ્રભુની અનેક પ્રકારની અહુત લીલાનો અનુભવ કરતાં કરતાં મનમાં આનંદનો આવિર્ભાવ (ભગવત સાક્ષાત્કાર) થાય છે, નિરોધનું આ મધ્યમ પગથીઉં છે.

હવે નિરોધનું ઉત્તમપણું બતાવે છે.

ઉદ્ભવાગમને જાત ઉત્સવઃ સુમહાન્વથા ॥

વૃંદાવને ગોકુલે વા તથા મે મનસિ કચિત્ ॥૩॥

અર્થ—ઉદ્ભવજીના આગમનમાં જેવો સુમહાન ઉત્સવ વૃંદાવનમાં અને ગોકુળમાં થયો હતો. તેવો મહાન ઉત્સવ મારા મનમાં ક્યારે થશે ?

ગોપિકાઓ વગેરેનો ભગવાનમાં પૂર્ણ નિરોધ થયેલો હોવાથી ભગવાન મથુરાજી પધાર્યા ત્યારે ભક્તના ભવત્મક પ્રભુ તે ભક્તના હૃદયમાં ખીરાજ્યા હતા, પણ તેમનાં પ્રત્યક્ષ બહાર દર્શન ન થવાથી તન્મય દશાને પામેલાં ગોપીજનો ભગવાનના ગુણગાન અને ભગવાન લીલાના અનુકરણ વડે નિર્વાહ કરતી. પ્રપંચનું લેશમાત્ર ભાન નહોતું, તેમ સમયમાં ભગવાને ઉદ્ભવજીને મોકલ્યા.જેથી ગોકુળમાં અને વૃંદાવનમાં ભગવાનના સખા પધારવાથી દરેક ભક્તના અંતઃકર-

જુમાં આનંદ લભરાઈ ગયો. તેવો આનંદ જ્યારે લક્ષ્મણ
અંતઃકરણ પ્રભુ વિષયમાં પુરેપુરું નિરોધ પાલ ઢોય તાજ
થાય છે. હૃદય તાપ કેશથી નિર્મળ થતા બાદ પ્રભુ ક્રીડામાં
આસક્ત થતાં આનંદ પ્રપ્ત થાય છે. ત્યારબાદ તે અંતઃકરણ
પ્રભુ વિષયમાં પૂર્ણ અસક્ત થતાં પ્રભુ બહાર પ્રગટ થઈ
દર્શન આપે છે, અને ફરીથી હૃદયમાં ખીરાળે છે, ત્યારે લક્ષ્મણ
પૂર્ણ રીતે કૃતાર્થ થાય છે. પત્રી તેને કોઈ જગોએથી કાંઈ
ભય રહેતો નથી. આવી સ્થિતિ થતાં ક્ષણરૂપ વિરહદશા પ્રાપ્ત
થાય છે. સંયોગગુણ કરતાં આ વિરહદશાનું સુખ કેઈ રીતે
ન્યૂન હોતું નથી, પણ ઉલટું અધિક અધિક આનંદવળું
હોય છે.

હવે નિરોધના પ્રથમ પગથીઆની પ્રાપ્તિનું સાધન
બતાવે છે.

મહતાં કૃપયા યાદ્ ભગવાન્ દયયિષ્યતિ ।

તાદાનંદસંદોહઃ કીર્ત્યતાનઃ સુખાય હિ ॥ ૪ ॥

અર્થઃ—મોટાએની કૃપાવડે જ્યાં સુધી લાગન દયા
કરે ત્યાં સુધી આનંદનિધિ પ્રભુ કીર્ત્યમાન (કોઈ નિવરાતા)
હોય તે સુખને માટે છે.

જીવ સુખે ભગવાનના ગુણોનું શ્રવણ કર્યાબાદ તેનું
મનન થઈ હોય, પત્રી તે ગુણો અતઃકરણમથી કોઈનદરા
બહાર નીકળી ઈર્ષ્યાદ્વારા અંતઃકરણમાં ફરી પ્રવેશ કરે, ત્યારે

અંતઃકરણની ભગવાનમાં આસક્તિ વધે છે.

જેમ શ્વાસ લઈએ છીએ અને પછી ઉચ્છવાસ (શ્વાસ બહાર કાઢીએ તે ક્રિયા) દ્વારા પ્રથમ લીધેલા શ્વાસની હવા બહાર કાઢીએ છીએ, ત્યારે તે ઉચ્છવાસદ્વારા લાહીમનો કેટલોક ખેંચ એલો મેલ બહાર નીકળે છે; તેજ મુજબ ભગવાનના શ્રવણ કરાતા ગુણો મનન કરાયા હોય, તે મન દ્વારા ખેંચાયલા અંતઃકરણના પ્રથમના મેલ (પ્રપંચમની અસક્તિ) તે ગુણોના કીર્તન વખતે બહાર નીકળે છે, તે કીર્તન કરાયેલ ગુણો ફરી કર્ણવડે શ્રવણ થતાં અવશેષ મેલ પ.છા ગુણોના કીર્તનની સાથે બહાર નીકળે છે; એ પ્રમાણે કેટલેક કાળે અંતઃકરણને પ્રપંચ પ્રત્યેનો તમામ અસક્તિરૂપી મેલ નીકળી જઈ અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. એ રીતે તે અંતઃકરણ પ્રભુના ગુણના અધ્યાસવાળું થતાં ભગવત્કૃપને યોગ્ય થાય છે.

મહતાં કૃપયા યદ્વત્ કીર્તનં સુખદં સદા ।

ન તથાહિ લૌકિકાનાં તુ સ્તિગ્ધભોજનરુક્ષવત્ ॥૫॥

અર્થ:—મોટાએની કૃપ વડે ભગવાનનું કીર્તન જેવું સદા સુખદાયી થાય છે તેવું લૌકિક (જનો) નું કીર્તન સુખદાઈ થતું નથી હવિનું ભજન સિગ્ધ ભોજનના જેવું છે, અને લૌકિકજનનું કીર્તન રૂક્ષ ભોજનવત્ છે.

માટાઓની કૃપાથી ભગવાનના ગુણોનું શ્રવણ થયું હોય તે સંશયછેદક હોવાથી મનનદ્વારા અંતઃકરણમાં ખરી રીતે વસે છે, અને પછી કીર્તનદ્વારા અંતઃકરણના મેલ કાઢવાને તેજ શ્રવણ સમર્થ થાય છે. દોષવાળા માણસ (પ્રપંચ આસક્ત) પાસેથી કરેલ શ્રવણ સંશયછેદક નહિ હોવાથી અંતઃકરણના મેલનું શોધન કરવામાં તે સમર્થ ન હોવાથી ઉલટો તેવા મેલમાં વધારો થાય છે, માટે માટાઓની પાસેથી શ્રવણ કરેલુંજ ઉપયોગી છે. પ્રપંચમાં અંતઃકરણની આસક્તિ સહજ છે, તેને શ્રવણદ્વારા તેવુંજ પોષણ મળે તો અંતઃકરણની આસક્તિ પ્રપંચમાં વિશેષ થાય છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેવા શ્રવણના પ્રભાવથી કરાતું કીર્તન પણ પ્રપંચની આસક્તિયુક્ત હોવાથી પ્રપંચ આસક્ત મનુષ્યો (રાજા વગેરે) ના ગુણો ગાવામાં આસક્તિવાળું થાય છે, અને તેવા પ્રપંચ આસક્તિવાળાનું ગુણગાન કરવાથી તેદ્વારા પાછું શ્રવણ પણ તેવુંજ મલીન હોવાથી અંતઃકરણમાં પ્રપંચ આસક્તિ વધતી જાય છે.

પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થયા વગર પ્રભુની સ્મૃતિ થતી નથી. તેમજ તે વગર પ્રભુમાં સ્નેહ પણ થતો નથી.

પ્રભુમાં સ્નેહ એજ ખરો સ્નેહ છે. પ્રપંચમાં સ્નેહ એ ખરો સ્નેહ નથી, પરંતુ સ્નેહનો ખોટો ભાસ છે. માટેજ પ્રભુ આસક્તિથી થતા કીર્તનને સિન્ધ એટલે ધીવાળા ભો-

જન જેવું અને પ્રપંચ આસક્તિથી થતા લૌકિક કીર્તનને લુપ્તા ભોજન જેવું ગણ્યું છે.

આ પ્રમાણે મોટાઓની (પ્રપંચ આસક્તિ રહિત પ્રભુમાંજ આસક્તિવાળા ભગવદ્દીયોની) કૃપાથી નિઃસંશય ધ્રુવણનું પાન થવાથી અંતઃકરણ ભગવદ આસક્તિવાળું થઈ પ્રભુમાં સ્નેહની વૃદ્ધિ કરે છે. જેથી ૧ લા શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણેનું પ્રભુના દર્શન વગર તાપ કલેશરૂપ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પ્રથમ નિરોધ સિદ્ધ થાય છે. હવે નિરોધનું મધ્યમ પગથી ઉં પ્રાપ્ત થવાનો ઉપાય બતાવે છે.

ગુણગાને સુખાવાપ્તિ ગોવિંદસ્ય પ્રજાયતે ।

યથા તથા શુકાદીનાં નૈવાત્મનિ કુતોન્યતઃ ॥૬ ॥

અર્થ:-ગોવિંદના ગુણગાનમાં જેવી રીતે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેવી રીતની સુખની પ્રાપ્તિ શુકદેવજી વગેરેને આત્મામાં નથી થતી. તે પછી ખીજા સાધનથી તે કયાંથી-જ થાય.

કીર્તનની મોટાઈ--૪ થા અને ૫ મા શ્લોકમાં કહેલ રીતે મોટાઓની કૃપાથી થયેલ ધ્રુવણના બળથી કીર્તનદ્વારા અંતઃકરણ શુદ્ધ થતાં અને પ્રભુમાં આસક્તિ વધતાં વધતાં એવું વ્યસનવાળું થાય છે કે પ્રભુના ગુણગાન વગર શાંત રહી શકતું નથી. એવા વારંવારના ભગવત ગુણગાનના અધ્યાસવાળું અંતઃકરણ થતાં નવીન નવીન સુખ (આનંદ)ની

પ્રાપ્તિ થાય છે. તેવી આનંદની પ્રાપ્તિ શાંત ચિત્તવાળા આત્મનિષ્ઠ શુકદેવજી વગેરેને પણ થતી નથી તેા બીજા સધાજી સાંખ્ય યેગ વગેરેમાં પ્રવૃત્ત જીવેને તેા ક્યાંથીજ પ્રાપ્ત થાય. એટલાજ કારણથી ગુણગાનથી થતો અધિક અધિક આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે શુકદેવજી આત્મનિષ્ઠ છતાં પણ ગંગાજીના તટ ઉપર ભગવાનના ગુણગાન (પરીક્ષિત પ્રત્યે ભાગવતની કથા) ઠે પ્રવૃત્ત થયા હતા.

ક્લિષ્ટમાનાન્ જનાન્ દૃષ્ટ્વા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ ।

તદા સર્વં દાનંદં હૃદિસ્થં નિર્ગતં ચરિઃ ॥૭॥

અર્થ:—પોતાની પ્રાપ્તિને સાડા કલેશને પામતા એવા ભક્તજનોને જોઈને જ્યારે ભગવાન કૃપાયુક્ત થાય, ત્યારે હૃદયમાં રહેલા અખિત્ત સદાનંદ (શ્રીકૃષ્ણરૂપે) બહાર પ્રગટ થાય છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે અંતઃકરણ પ્રભુનાજ ગુણગાનના અધ્યાસનનું થઈ જાય છે, ત્યારે પ્રભુ મળવામાં વધતા જતા તાપ કલેશને લીધે પ્રભુકૃપાવાળા થાય છે. જ્યારે પ્રભુ ભક્તને કૃપા કરે છે ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સદાનંદપ્રભુ બહાર પ્રગટ થાય છે. તે વખતે ભગવાનનો સાત્કાર થવથી ભક્તનો તાપ કલેશ દૂર થાય છે. ત્યારે પૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવી સ્થિતિ થતાં ભક્તોને મધ્યમ નિરોધ સિદ્ધ થાય છે. હવે પ્રભુની કૃપાવડે ઉત્તમ નિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે તે બાબતે છે.

सर्वानंदमस्यापि कृपानंदः सुदुर्लभः ।

हृदताः स्वगुणान् श्रुत्वा पूर्णः प्रावयते जनान् ॥८॥

અર્થ:—ભગવાન સર્વાનંદમય છતાં પણ તેમને કૃપારૂપી આનંદ અત્યંત દુર્લભ છે. હૃદયમાં રહેલા પૂર્ણ-પુરૂષોત્તમ (ભગવાન) પોતાના ગુણોને સાંભળીને ભક્તોને આનંદ સમુદ્રનાં ભીંજવી દે છે.

પાછલા શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થઈ પાછા હૃદયમાં પધારે છે; ત્યારપછીનું ગુણગાન પૂર્ણ અનુભવવાળું હોવાથી તે ગુણગાન પ્રભુની કૃપા થવાના કારણરૂપ થાય છે.

પ્રથમ મે.ટાઓની કૃપાવડે પ્રયેલું પ્રભુગુણગાનનું શ્રવણ અંતઃકરણના મંદ તાડવામાં સમય બની છેવટ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થવારૂપી પ્રભુની કૃપાના કારણરૂપ બન છે.

ભગવત સાક્ષાત્કાર થયા પછીનું સ્વતંત્ર ગુણગાન સાક્ષાત્કાર મંદા અભવવળું હોવાથી પ્રભુની કૃપાના કારણરૂપ થાય છે. જો પ્રભુ સવને આનંદ આપતર છે, અને તે રીતે સવનપર સરખી કૃપાવળા છે, પરંતુ સાક્ષાત્કાર જેને

થયેલો છે તેવા ભક્તોના ગુણગાનથી પ્રભુની કૃપા તેના પર વરસે છે. તેવી કૃપા ઘણી દુર્લભ છે. તે કૃપા ભક્તને આનંદ સમુદ્રમાં ગરકાવ કરી દે છે, આજ નિરોધની ઉત્તમ અવસ્થા છે.

अहं निरुद्धो रोधेन निरोधपदवीं गतः ।

निरुद्धानां तु रोधाय निरोधं वर्णयामि ते ॥ ९ ॥

અર્થ:—હું રોધવડે નિરુદ્ધ છું અને નિરોધ પદવીને પામેલ છું, જે નિરોધના અધિકારી છે તેના રોધને માટે આ નિરોધ તને (તારી સન્મુખ) વર્ણન કરું છું.

શ્રીઆચાર્યજી પોતાના અનન્ય ભક્તને આજ્ઞા કરે છે કે—એવો પૂર્વોક્ત ઉત્તમ નિરોધ મને પ્રાપ્ત થયો છે, જેથી તારી આગળ આ નિરોધનું વર્ણન કરું છું. તે એટલા માટે કે આવા નિરોધના જે અધિકારી હોવો છે, તેને તારાદ્વારા નિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

આમ કહી એમ સૂચવ્યું છે કે આ પ્રભુ કૃપામય પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થઈ પ્રભુમાં અંતઃકરણનો નિરોધ થવો એ જીવ પોતાના પ્રયાસથી કરી શકતો નથી, મોટાઓ (પ્રપંચની વિસ્મૃતિ જેને પૂર્ણ થઈ નિરોધ પ્રાપ્ત થયેલ છે તે) દ્વારા નિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલાજ માટે ઉદ્ધવજીને નિરોધનું જ્ઞાન પ્રભુએ પોતે ન કર્યું, પણ શ્રીગોપીજન પાસે તેમને મોકલ્યા. એ ગોપીજનોજ ઉત્તમોત્તમ

નિરોધ પામેલા હોવાથી તેઓ લક્ષિતમાર્ગના પરમ ગુરુ છે, અને તેમની કૃપાથી નિરોધ સિદ્ધ થાય છે.

તસ્માત્ सर्वं परिच्यज्य निरुद्धैः सवदागुणाः ।

सदानन्दपरैः गेयाः सच्चिदानंदता ततः ॥ १० ॥

અર્થ — તેથી (પ્રપંચમાં મમતાબુદ્ધિ) સર્વ છોડી દઇને સદ્દાનંદપર એવા નિરોધના અધિકારી લક્ષ્ણોએ હુમેશાં લગવત ગુણો ગાવા તેથી સત્, ચિત્, અને આનંદપણું (પ્રગટ) થાય છે.

૧ થી ૯ શ્લોક સુધી નિરોધનું વર્ણન કરી તે નિરોધથી આનંદમાં ગરકાવ થાય છે તે હુકીકત કહી તેવો નિરોધ જેને મળી શકે તેવા (જેનું અંતઃકરણ પ્રભુમાંજ ચોટેલ છે તેવા) અધિકારી જીવોને આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે સર્વદા લગવદ ગુણો ગાવા. તે લગવદ ગુણો મોટાઓની સહાયતા વિનાના પોતાથી મનકલ્પિત ન હ, પરંતુ અંતઃકરણને નિઃસંશય બનાવે તેવી રીતે મોટાઓના સંગવડે શ્રવણ કરાયેલા લગવદ ગુણો ગાવા જેથી પ્રપંચમાં રહેલી અવશેષ સ્મૃતિ મટી જઈ પૂર્વોક્ત નિરોધની પ્રાપ્તિ થશે.

हरिणा ये विनिर्मुक्तास्ते मग्ना भवसागरे ।

ये निरुद्धास्त एवात्र मोदमायान्त्यहर्निशम् ॥ ११ ॥

અર્થ — જે જીવોને હરિએ છોડી દીધા છે તેઓ નિ-

રંતર ભવસાગરમાં મગ્ન (આસક્ત) છે. અને જે નિરોધ પામેલા જીવો છે તે નિરંતર ભગવત વિષયમાં મગ્ન રહેલા છે.

જે જીવો આ સંસારમાં એટલે અહંતામમતાવાળા આ સંસારમાંજ ગુંથાઇ રહેવામાં મગ્ન માને છે તેઓને પ્રભુએ છોડી દીધેલા છે એમ જાણવું, અને પ્રભુએ જેના અતઃકરણ પોતામાં રોકી રાખેલા છે, એવા નિરોધ પામેલા જીવો સંસારની બાબતમાં વિસ્મૃતિ થયેલા અને ભગવત વિષયમાં મગ્ન રહેલા હોય છે. જે જીવોનો નિરોધ ભવિષ્યમાં થવાનો સંભવ હોય છે. તેઓ જે કે ભગવત વિષયમાં હાલ મગ્ન ન છતાં અને સંસારમાં ગુંથાયેલાં છતાં તેમનું મન સંસારમાં રહેલું હોતું નથી. પણ પોતાની સ્થિતિ અધૈર્યને લીધે દૃઢતાની ખામીને લીધે તેવી હોય છે. તેઓ સત્સંગ મળતાં નિરોધના રસ્તે ચડી શકે છે, પરંતુ જે સંસારમાંજ પુરેપુરા મગ્ન છે અને ભગવત ગુણગાન તરફ કશું વળણ નથી તેઓને ભવિષ્યમાં પણ નિરોધની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે. કારણકે તેઓ ભગવાનથી છોડાયેલા છે, જેથી સંસાર પ્રવાહમાં કલ્પ પર્યંત અથડાયા કરે છે.

સંસારાવેશદુષ્ટાનામ્ इंद्रियाणां हिताय वै ।

कृष्णस्य सर्ववस्तुनि भूम्न ईशस्य योजयेत् ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—સંસારાવેશ દુષ્ટ ઇન્દ્રિયોના હિતને માટે ભૂમ્ન ઇશ (વિરાટ પુરૂષના ઇશ) શ્રી કૃષ્ણને વિષે સર્વ વસ્તુ યોજવી

જેઓને નિરોધ થયે: નથી પરંતુ લલિપ્યમાં નિરોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા અધિકારવાળા જે મિશ્રપુષ્ટ જીવો છે તેઓને નિરોધની પ્રાપ્તિ થવા માટે ઉપાય બંધાવે છે કે-

સંસારમાં ગુંથાએલ દ્વેષ પામેલી ઇન્દ્રિયોને ળળાત્કારથી સંસારમાંથી ખેંચી પ્રભુમાં જોડવાથી ઘણી મુદ્દતના અધ્યાસને લીધે તે ઇન્દ્રિયો પુરી રીતે સંસાર છોડતી નથી, માટે તેમના ખરા હીતના ઉપાય તરીકે તેના પર ળળાત્કાર કરવા નહિ. પણ જેજે વસ્તુમાં ઇન્દ્રિયોની અસક્તિ લાગેલી હોય, તે તે વસ્તુ સહિત ઇન્દ્રિયેને પ્રભુમાં જોડવી. જેથી ઇન્દ્રિયોને વસ્તુનો ત્યાગ કરવામાં ળળાત્કાર ન થવાથી પોતાની રાજપુશીથી તે ઇન્દ્રિયે હાલ તરત મમતાવળી વસ્તુ સહિત પ્રભુમાં લાગે છે. પછી જન્મ જેમ પ્રભુમાં પ્રેમ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તે વસ્તુમાંથી પ્રેમ ઘટતો જઈ છેવટે પ્રભુમાં પૂર્ણ પ્રેમ અને તે વસ્તુ ॥ પૂર્ણ વિસ્મૃતિ થઈ જઈ નિરોધ દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

गुणेष्वविष्टवित्तानां सर्वदा मुरवैरिणः ।

संसारविरहकृशौ न स्यातां हरे त सु ।। १ ।।

तदा भवेद् दयालुत्वम् अन्यथा क्रूरता मता ।

અર્થ:—સર્વદા મુ-વૈરી એવા શ્રીકૃષ્ણના ગુણમાં આવેશ ચિત્તવાળાને સંસાર ત્યાગમાં કલેશ થતા નથી, તેમજ

સંસારના વિરહને લીધે કલેશ થતો નથી, પણ હરિવત્સુખ થાય છે. જ્યારે આમ થાય છે ત્યારે દયાળુપણું થાય છે.— બીજી રીતે તો કૂરતા મનાય છે.

બધી ઇદ્રિયો અંતઃકરણને આધીન છે, માટે અંતઃકરણની મમતા સંસારમાંથી છુટી પ્રભુમાં લાગે એ ઉપાય કરવાની જરૂર છે. ઉપરના શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અંતઃકરણની મમતાવાળા પદાર્થો પ્રભુસેવામાં જોડવામાં આવે તો પ્રભુની મોટાઇનું ભાન થતાં અંતઃકરણ પ્રભુમાં વધારે વધારે જોડવાથી તેટલી તેટલી તે તે પદાર્થમાંથી મમતા મટતી જાય છે આવી રીતે મમતા મટવામાં અંતઃકરણને કાંઈ દુઃખ થતું નથી. તેમજ પોતાને જગતના પદાર્થમાંથી મમતા મટી જવાથી તે વિના વિરહ અને કલેશ પણ થતો નથી.

દા.ખલા તરીકે આપણે બાળપણમાં જે જે રમતો રમતા તેં રમતો પડી મુકવાને આપણે કદી સંકલ્પ કર્યો નથી, પણ જેમ જેમ આપણું મન અન્ય વિષયમાં લાગતું ગયું, તેમ તેમ રહેતે રહેતે એક પછી એક તેવી બાળચેષ્ટાઓ આપોઅ.પ તજતી ગઈ. તે બાળત આપણને કદિ કલેશ થયો નથી. તેવીજ રીતે જો ચિત્ત પ્રથમ તે તે પદાર્થ સહિત પ્રમુ તરફ જોડવામાં આવે, તો પછી રહેતે રહેતે તે ચિત્ત પ્રભુમાં લાગી પદાર્થોમાંથી નીકળી જશે. પ્રભુમાં લાગેલું ચિત્ત પછી જગતના પદાર્થની ઇચ્છા કરશે નહિ.

જ્યારે ચિત્ત પ્રભુમાં લાગી પ્રભુના ગુણગાનમાં આવે-
શવાળું થાય છે, ત્યારે જગતના પદાર્થોનો ચિત્તથી આપોઆપ
ત્યાગ થયો હોય, અગર પ્રભુ ઇચ્છાથી તે પદાર્થનો (ધન
ઘટી જવાથી, કુટુંબના મૅણસોના મોત વગેરેથી,) ત્યાગ
થયો હોય તો તેને ક્ષો કલેશ થતો નથી પણ જે જે કાળે
જે જે બને તેમાં પ્રભુનું દયાળુપણુંજ જણાય છે.

અહીં મુર વૈરી શબ્દ છે તેનો ભાવર્થ એ છે કે ભક્તને
પ્રભુ મળવામાં જે અંતરાયરૂપ છે તે અંતરાયરૂપજ મુર
દૈત્યનું સ્વરૂપ છે. તે અંતરાયનો પ્રભુ પોતેજ કૃપા કરી
નાશ કરે છે એમ અભિપ્રાય છે.

જ્યારે સંસારમાં આવેશવાળું મન હોય ત્યારે આસક્તિ-
વાળા પદાર્થના ત્યાગથી તથા તેના વિયોગથી ઘણો કલેશ થાય
છે એટલુંજ નહિ પણ પ્રભુએ આ ઠીક ન કર્યું, માફ બગાડી
નાંખ્યું, એવા પ્રભુ ઉપર કરતાપણાના આક્ષેપોત્રાણાં વાકયો
ઉચ્ચારાય છે.

વાયશંકાપિ નામ્તિ અત્ર તદ્ધ્યાસોપિ સિદ્ધયતિ ॥૧૪॥

ભગવદ્ધર્મસામધ્યાદ્ વિરાગો વિષયે િથરઃ ।

ગુણૈર્હરેઃ સુખસ્પર્શાન્ ન દુઃખં ભાતિ કર્હિચિત્ ॥૧૫॥

અર્થઃ—અહીંઆં બાધની શંકા પણ નથી. તે ઇન્દ્રિ-
યોનો પ્રભુમાં અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. ભગવદ્ધર્મના સામ-

ર્થથી વિષયમાં સ્થિર વિરાગ રહે છે, હરિના ગુણોવડે સુખના સ્પર્શથી ક્યારે પણ દુઃખ નથી ભાસતું.

જ્ઞાનાદિ માર્ગમાં ચિત્તનો નિરોધ થવામાં સંસારના કષ્ટોનો અનુભવ થાય છે, પણ જ્ઞાનના પરિપક્વપણાથી તે કષ્ટો સહન કરવા જેટલું ધૈર્ય પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી તે કલે-શોથી કંટાળી જતો નથી, પરંતુ આ ભક્તિમાર્ગમાં તો તેવી કોઈ જાતના બાધની પણ શંકા નથી. સંસારના કષ્ટોનો અનુભવ થયા વગરજ ચિત્તનો ભગવાનમાં અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે.

વિષયમાં વૈરાગ્ય સ્થિર થવા માટે કોઈ સાધનની જરૂર પડતી નથી, કે તે તે વિષયોને બળાત્કારે છોડવા પડતા પણ નથી. પહેલાં કહ્ય પ્રમાણે ભગવાનમાંજ તે તે વિષયો સહિત ચિત્ત જોડવાથી ભગવદ્ધર્મના સામર્થ્યથીજ તે તે વિષયો ચિત્તમાંથી દૂર ખસી જાય છે.

હરિના ગુણોનું એટલું સામર્થ્ય છે કે ચિત્તમાં આનંદ (સુખ)ને આવિર્ભાવ થતાં તેને ક્યારે પણ સંસારી દુઃખનો ભાસ પણ થતો નથી.

एवं ज्ञात्वा ज्ञानमार्गं त्वर्षो दुगुणवर्णने ।

अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनोयाः सदागुणाः॥ १६ ॥

અર્થ:— એ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ભગવદ્ગુણના વર્ણનમાં ઉત્કર્ષ (અધિકપાત્રું) જાણીને અમત્સરવડે અને

અલુબ્ધ (સંતોષ) વડે હુમેશાં લગવદ્ગુણો વર્ણન કરવા યોગ્ય છે.

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગથી 'લગવદ્-ગુણગાનનું' અધિકપાત્રું છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાનસિદ્ધ થતાં પણ અંતઃકરણને સંસાર કલેશ સહન કરવા પડે છે, ભક્તિ માર્ગમાંતો અંતઃકરણમાં તેવા કલેશનો ભાસ પણ થતો નથી, માટે ભક્તિમાર્ગમાં રહેલા જીવોએ મત્સર વગરના થઈને તથા કોઈ પણ જાતના લૌકિક લોભ વગરના થઈને લગવાનના ગુણોનું સદા વર્ણન કરવું જોઈએ. મત્સર=ખીજના શુભનો દ્વેષ કરવો તે, પારકી સંપત્તિ જોઈ તેના અદેખા થવું તે, પોતા વિષે ધિક્કાર લોભ=આકાંક્ષા, અપ્રાપ્તવસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઘણીજ ઇચ્છા. તૃષ્ણા=પારકી વસ્તુમાં અત્યંત આસક્તિ.

લગવદ્ગુણનું વર્ણન સુસ્વરથી (પદમાં) ગુણગાન, અથવા ભાષા (ગદ્ય) માં ગુણનું વર્ણન કરવું. સૌ સૌને પ્રિય હોય તે પ્રમાણે પદ કે ગદ્યમાં વર્ણન કરવું એમ આજ્ઞા કરેલ છે.

हरिर्भूतिं सदाध्येया संकल्पादपि तत्रहि ।

दर्शनं स्पर्शनं स्पष्टं तथा कृतिर्गतिसदा ॥ १७ ॥

श्रवणं कीर्तनं स्पष्टं पुत्रं कृष्णप्रियेरतिः ।

पायोर्मलांशत्यागेन शेषभागं तनौ नयेत् ॥ १८ ॥

અર્થ:-સંકલ્પથી પણ હરિમૂર્તિ સદા ધ્યાન કરવા યોગ્ય

છે, તેમજ તે (હરિભૂતિ)માં સ્પષ્ટ (સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમ ખીરાજે છે એમ ભાવના રાખીને) દર્શન અને સ્પર્શ કરવાં અને તેજ મુજબ (ભાવના રાખી) કૃતિ અને ગતિ સદા કરવી. વળી શ્રવણ અને કીર્તન પણ સ્પષ્ટ (મનમાં આ બાબત સાક્ષાત્ થાય તેમ) કરવું. કૃષ્ણુ-પ્રિય પુત્રની પ્રાપ્તિ માટેજ રતિ કરવી.

પાયુ-ઇન્દ્રિયમળ અંશના ત્યાગ વડે પરોક્ષ સેવા બબલવે છે એમ ભાવના રાખવી. આ ઇન્દ્રિય સિવાય શરીરનો શેષ ભાગ પણ પ્રભુ સેવામાં જોડવો.

આ શ્લોકમાં મન અને તેના આધીનની દશ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં શી રીતે લાગે તે ઉપાય બતાવ્યો છે.

ધ્યાનથી મન, દર્શનથી આંખ, સ્પર્શથી ત્વચા, અને ગંધના સ્પર્શથી નાક, કૃતિથી હાથ, ગતિથી પગ, શ્રવણથી કાન. અને કીર્તનથી મુખ તથા જીભ એ ૬ ઇન્દ્રિયોનો સ્પષ્ટ સેવામાં વિનિયોગ બતાવ્યો. સાક્ષાત્ સ્વરૂપની સાથે એ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ થાય છે, એવી ભાવના રાખવી.

હવે જે ઇન્દ્રિયો બાબત કહે છે-તેમા ગુહ્યેન્દ્રિ માટે આજ્ઞા કરે છે કે,-કૃષ્ણુને પ્રિય એવા પુત્રની પ્રાપ્તિ માટેજ સ્વધર્મથી સ્વક્રીયા સ્ત્રી સાથે રતિ કરવી, વિવ્રય ભેગ માટે નહિ. સંન્યાસ નિર્ણયમાં સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે કે વિષયાવશવાળા ઢેહમાં હરિનો આવેશ સર્વથા થતો નથી.

પાયુ એટલે ગુદા ઇન્દ્રિયમળ અંશનો ત્યાગ કરી તે સિવાયનો શરીરનો બાકી ભાગ પ્રભુ સેવ.માં ઉપયોગી થવાનું કાર્ય કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે ઇન્દ્રિયો સિવાય પેટ, મસ્તક, છાતી, વગેરે શરીરના બીજા અવયવો પણ પ્રભુપરાયણ ઇન્દ્રિયોનો મદદ કર્તા થાય છે, તથા દંડવતાદિ દ્વારા પ્રભુ સેવામાં ઉપયોગી થાય છે, એવી ભવના કરવી.

यस्य वा भगवत्कार्यं यदा स्पष्टं न दृश्यते ।

तदा विनिग्रहस्तस्य कर्तव्य इति निश्चयः ॥ ૧૦. ॥

અર્થ:-જે ઇન્દ્રિયોનું જ્યારે ભગવત્કાર્યને વિષે સ્પષ્ટપણું ન દેખાય ત્યારે તે ઇન્દ્રિયોનો વિશેષે કરીને નિગ્રહ કર્તવ્ય છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે.

જ્યારે ઇન્દ્રિયો સ્પષ્ટ રીતે પ્રભુમાં જોડાએલી રહે ત્યારેજ પ્રપંચની વિસ્મૃતિ થાય છે. દાખલા તરીકે દર્શન કરતી વખતે આંખ ઠાકોરણ સામી હોય પણ મન બીજે રખડતું હોય, તેમજ આંખો પણ પ્રભુ સન્મુખ હોવા છતાં વાંકું ચુકું જોતી હોય તો દર્શનનો લાભ મળતો નથી. તેજ મુજબ શ્રવણ કરતી વખતે મન તેમાં બરાબર ન હોય, તેમજ કાન બીજામાં હોય એ વગેરે કારણોથી શ્રવણ સિદ્ધ થતું નથી, માટે દરેક ઇન્દ્રિય ભગવત્કાર્યમાંજ લાગે તે માટે જ્યારે જ્યારે ઇન્દ્રિયો લૌકિકપણામાં લાગવા જેવું જણાય

કે તરત યુદ્ધિવડે તે તે ઇંદ્રિયોનો વિશેષ કરીને નિગ્રહ (ખીજે ન જવા દેવી તે) કરવો. જેને આપણે મન મારવું કહીએ છીએ. જ્યારે જ્યારે કોઈ ઇંદ્રિય લગવદ્ધ વિષયને બહલે લૌકિક વિષયમાં જતી જણાય, ત્યારે ત્યારે મન મારીને (મનઃસંયમ કરીને) બળાત્કારથી તે ઇંદ્રિયોને તેમાંથી યાછી વાળવી જોઈએ. એમ સતત્ (વારંવાર) પ્રયત્ન કરવાથી ઇંદ્રિયોનો લગવાનમાં અધ્યાસ થઈ જશે, પછી લગવત્કાર્ય છોડી લૌકિકકાર્યમાં જવાને ઇંદ્રિયો પોતેજ લલચાશે નહિ.

નાતઃ પરતરો મંત્રો નાતઃ પરતસ્તવઃ ।

નાતઃ પરતરા વિદ્યા તીર્થનાતઃપરાત્પરમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ:-આ (નિરોધ)થી ખીજો મંત્ર નથી, આથી મોટું ખીજું સ્તોત્ર નથી, આથી ખીજી વિદ્યા નથી, અને આથી ખીજું મોટું તીર્થ નથી.

નિરોધની બરોબરી કોઈ મંત્રથી, સ્તુતિથી, કોઈ વિદ્યાથી, કે કોઈ તીર્થથી થઈ શકતી નથી, નિરોધજ સર્વોત્તમ છે.

નિરોધલક્ષણોનો સારાંશ.

- (૧) નિરોધની વ્યાખ્યા—પ્રપંચમાંથી ચિત્ત નિકળી પ્રભુમાં લાગે તે.
- (૨) નિરોધની પ્રથમ દશા—અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થઈ સ્વરૂપજ્ઞાન થવાથી હું પ્રભુનો દાસ છું છતાં અને પ્રભુથી વિયોગ થયો છે એમ સમજવામાં આવે છે, જેથી અંતઃકરણમાં દુઃખ (તાપ કલેશ) થાય છે. (શ્લો. ૧). સાધન મોટાઓની કૃપાવડે ભગવાન દયા કરે ત્યાં સુધી ભગવાનના ગુણોનું શ્રવણ અને કીર્તન કરવું (શ્લો. ૪-૫).
- (૩) નિરોધની મધ્યમદશા—નિરોધની પ્રથમ દશામાં અંતઃકરણમાં વિયોગના થયેલા તાપ કલેશથી અંતઃકરણના તમામદોષ (સંસારની આસક્તિ) નાશ પામે છે, અને પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે, જેથી પ્રભુની લીલાનો અનુભવ કરતાં કરતાં ભગવત્સાક્ષાત્કાર થાય છે. (શ્લો. ૨) સાધન પ્રભુના ગુણગાનમાંજ આસક્તિવાળું મન પ્રભુની પ્રાપ્તિ સારૂ મહા કલેશ પામે છે, ત્યારે હૃદયમાં ખિરાજતા પ્રભુ બહાર પ્રગટ થઈ દર્શન આપે છે. (શ્લો. ૬-૭),
- (૪) નિરોધની ઉત્તમ દશા—પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થયા પછી પાછા હૃદયમાં ખિરાજે છે ત્યારે કૃપારૂપ વિરહદશા પ્રાપ્ત થાય છે (શ્લો. ૩) આવી દશા પ્રભુની અત્યંત કૃપા ભક્તપર વરસે તેજ થાય છે, કાંઈ સાધનથી પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી. (શ્લો. ૮).
- (૫) નિરોધદશા સ્વઅગથી પ્રાપ્ત થતી નથી. મહાન ભગવદીઓની

- કૃપાથીજ થાય છે, માટે નિરોધ દશાની પ્રાપ્તિ માટેના અધિ-કારીઓએ ભગવદીઓનો સંગ કરી તેમની પાસેથી ભગવદ્ગુણનું શ્રવણ કરી ગુણુગાન કરવું (શ્લો. ૫-૯-૧૦).
- (૬) જોને ભગવાને છોડી દીધેલા છે તેઓ (પ્રવાહી જીવો) આ ભવસાગરમાં મગ્ન છે, અને જે નિરોધ પામેલ જીવો છે તે નિરંતર ભગવદ્વિષયમાં મગ્ન રહેલા હોય છે. (શ્લો. ૧૧).
- (૭) મંસારાવેશવાળા ઇન્દ્રિયો સંસારમાંથી છૂટી પ્રભુમાં લીન થાય તે માટે તે ઇન્દ્રિયો જે જે વસ્તુમાં લાગેલો હોય, તે વસ્તુ સહિત તે ઇન્દ્રિયો ભગવાનમાં જોડવી. આથી તે ઇન્દ્રિયો ઉપર બળાત્કાર ન થવાથી સંસારના વિરહથી (વસ્તુનો અભાવ થવાથી) કલેશ થતો નથી. જો કે જ્ઞાનમાર્ગમાં વસ્તુના અભાવથી થતો કલેશ ધૈર્યવડે દાખી દેવાય છે, પણ ભક્તિમાર્ગમાં તો કલેશજ થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ વસ્તુના તેવા અભાવમાં પ્રભુનું દયાળુપણું મનાય છે, એ રીતે ભક્તિનું ઉત્કૃષ્ટપણું છે (શ્લોક ૧૨ થી ૧૬).
- (૮) મન સહિત સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં લાગે તોજ નિરોધની પ્રાપ્તિ થાય, માટે તે દરેકને પ્રભુ કાર્યમાં નાંચે પ્રમાણે જોડવાં. (૧) ધ્યાનથી મન, (૨) દર્શનવડે આંખ, (૩) સ્પર્શવડે ત્વચ્ચા, (૪) પ્રસાદી વસ્તુના ગંધના સ્પર્શથી નાક, (૫) કૃતિથી હથ (૬) ગતિથી પગ, (૭) શ્રવણથી કાન, (૮-૯) કીર્તનથી મુખ અને જીભ, એ રીતે નવ ઇન્દ્રિયોનો સેવામાં પ્રત્યક્ષ સંબંધ થાય તેમ છે; અને (૧૦) ગુણેન્દ્રિ માટે આરા કરેલી છે કે કૃષ્ણને પ્રિય એવા પુત્રની પ્રાપ્તિ માટેજ સ્વધર્મથી સ્વકીયા સ્ત્રી સાથે

રતિ કરવી, વિષયભેગ માટે નહિ. તેમજ (૧૧) પાચુ એટલે ગુદા ઇન્દ્રિય મળ અંશનો ત્યાગ કરી શરીરનો આક્રીનો ભાગ ભગવતસેવામાં ઉપયોગી થવાનું કાર્ય કરે છે, એ રીતે બે ઇન્દ્રિયો પરોક્ષ રીતે સેવા બખવે છે, એમ અગીઆરે ઇન્દ્રિયો પોતાનું કાર્ય સ્પષ્ટ રીતે ન કરે, તેનો બળાતકારે નિગ્રહ કરવો (શ્લો. ૧૭ થી ૧૯).

(૯) નિરોધથી બીજો મોટો મંત્ર નથી, આથી ક્રોધ સ્તોત્ર મોટું નથી, આથી બીજી મોટી વિદ્યા નથી, કે ક્રોધ મોટું તીર્થ નથી. નિરોધજ સર્વોપર છે. (શ્લો. ૨૦).

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ अथ सेवाफलम् ॥

यादृशी सेवना प्रोक्ता तत्सिद्धौ फलमुच्यते ।

अलौकिकस्य दाने हि चाद्यः सिद्धयेन्मनोरथः ॥ १ ॥

फलं वा अधिकारो वा न कालोऽत्रनियामकः ।

अर्थः—जेवी सेवा कडेती छे तेनी सिद्धिमां इण कडेवाय छे.

अलौकिकना दानमां प्रथम (१) श्रेष्ठ मनोरथ सिद्ध थाय; (२) इण सिद्ध थाय, के (३) अधिकार सिद्ध थाय, तेमां इण नियामक नथी.

श्रीमहाप्रबुज्जे आःसेवाइणतुं विवरणु करेल छे, तेमां सेवाना उपर कडेलां त्रणु इण स्पष्टनाथी गणुवां छे. (१) अलौकिक सामर्थ्य, (२) सायुज्य, अने (३) वैकुण्ठादिकमां सेवोपयोगी हेड.

आ त्रणु इण प्रबु अलौकिक रीते दान करे तोज सिद्ध थाय छे.

उपरतुं इण प्राप्त थवामां अथवा तेवा इणनो अधिकार प्राप्त थवामां कालतुं नियामकपालुं नथी; इज्जत प्रबुज्ज नियामक.

છે. કાળના પણ પ્રભુ નિયામક છે. પ્રભુ પોતાના ભક્તને કૃપા આપવામાં બીજાને નિયામક ઠરાવતા નથી.

ઉદ્દેગઃ પ્રતિબંધો વા ભોગો વા સ્યાત્તુ વાધકમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થઃ—ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ, અથવા ભોગ એ ત્રણ (સેવા-કૃપામાં) બાધક છે. માનસી સેવા સિદ્ધ થવામાં ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ, અને ભોગ એ ત્રણે બાધ કરનાર છે.

ઉદ્દેગ એટલે મનમાં ચિંતા રહ્યા કરતી હોય તે.

પ્રતિબંધ એટલે મનપૂર્વક સેવા થવામાં લૌકિક અને ભગવતકૃપા અંતરાય નડતા હોય તે.

ભોગ એટલે લૌકિક ભોગ.

અકર્તવ્યં ભગવતઃ સર્વથા ચેદ્ગતિર્નહિ ॥

યથા વા તત્ત્વનિર્દારો વિવેકઃ સાધનં મતમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ભગવાનને સર્વથા કર્તવ્ય ન હોય તો તો ગતિ નથી. ત્યારે તો જે પ્રમાણે તત્ત્વનો નિર્દાર (નિશ્ચય) થાય, તે રીતથી વિવેક રાખવો એજ સાધન માનેયું છે.

ભગવદ્ ઈચ્છા પ્રમાણે સર્વ બને છે, જેથી જો પ્રભુ-નીજ ઈચ્છા માનસીસેવા સિદ્ધ થવાના વિરુદ્ધ હોય તો તો કોઈ જાતનો ઉપાય નથી.

જ્યારે અંતઃકરણમાં તેવી ખાત્રી થાય, તો શુદ્ધાદૈત જ્ઞાનરૂપી તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવો, અને તેવા નિશ્ચયથી ઉત્પન્ન

થતો વિવેક (વિવેક ધૈર્યાશ્રયમાં કહેલ) જ સાધન માનેલું છે. એટલે સંસાર સાગરમાંથી તરવાનો એજ ઉપાય માનેલો છે. જે કે આ ઉપાય (સાધન) સેવા કૃણ આગળ તો કાંઈક હિસાબમાં નથી, પણ તેમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થવાનોજ સંભવ ન લાગતો હોય તો સંસાર સાગરમાંથી નીકળવા માટે બાકીના સાધનોમાં આ સાધન ઉત્તમ છે, માટે તે કરવું જોઈએ.

વાધકાનાં પરિત્યાગો ભોગોપ્યેકં તથા પરમ્ ॥

નિષ્પત્યૂહં મહાન્ ભોગઃ પ્રથમે વિશતે સદા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—ત્રણે બાધકનો પરિત્યાગ કરવો.

લોગમાં એકનો પરિત્યાગ કરવો અને અપર જે બીજો (પ્રતિબંધ નામે) બાધક છે તેમાં પણ એકનો પરિત્યાગ કરવો, પરંતુ નિર્વિધન મહાન ભોગ છે, તેનો સદા પ્રથમ કૃણમા (શ્રેષ્ઠ મનોરથની સિદ્ધિમાં) સમાવેશ થાય છે.

સેવાકૃણ દેવામાં પ્રભુની વિરૂદ્ધ ઇચ્છા નહોય પણ પ્રમાદથી કૃણ મળવામાં વિલંબ થતો હોય તો ત્રણે બાધકનો આ પ્રમાણે પરિત્યાગ કરવો.

ત્રીજો બાધક જે ભોગ કહેલ છે તે લૌકિક ભોગ બાધક છે, તે ત્યાગ કરવા હાયક છે, એમ સમજવું. કારણ કે અલૌકિક ભોગ તો સેવાના પ્રથમ કૃણ (શ્રેષ્ઠ મનોરથ સિદ્ધિ) રૂપ માનેલો છે.

બીજો બાધક જે પ્રતિબંધ છે તે પણ બે પ્રકારનો છે. તેમાં પણ લૌકિક પ્રતિબંધ બુદ્ધિવડે ત્યાગ થઈ શકે છે, પણ બીજો ભગવતકૃત પ્રતિબંધ છે તે બેકે સેવમાં બાધક છે, છતાં જીવથી તે ત્યાગ થઈ શકતો નથી. તે બાબત પાછળના શ્લોકમાં કહેતી છે.

સવિદ્વનોઽલ્પો ઘાતકઃ સ્યાદ્ વલાદેનો સદામતો ॥

દ્વિતીયે સર્વથા ચિન્તા ત્યાજ્યા સંસાર નિશ્ચયત્ ॥૬૥॥

અર્થ:- (લૌકિક ભોગ) સવિદ્વન, અલ્પ અને ઘાતક છે, અને સાધાન્ય પ્રતિબંધ બળાત્કાથી ઘાતક છે, માટે એ બંને હુમેશાં પ્રતિબંધ માનેલા છે. (તે બંને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

બીજી જાતનો જે ભગવતકૃત પ્રતિબંધ છે, તેમાં સર્વથા સંસારના નિશ્ચયથી ચિન્તા છોડવી

(૧) લૌકિક ભોગ ત્યાગ કરવાનું કારણ કે તે વિદ્વ-કર્તા છે, તેમજ અલ્પ છે, એટલે તે ભોગ ॥ ક્ષણિક આનંદ થાય છે. આ આનંદ પણ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો છે માટે લૌકિક ભોગનું કાળ સંસારમાં ખુચવારૂપ અને દુઃખનો અનુભવ કરવારૂપ દુઃખજ છે. તેમજ તે ઘાતક એટલે અધોગતિ કરનાર છે, માટે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

(૨) લૌકિક પ્રતિબંધ એટલે લોકમાં ગણાતા સમા-

વહાલાં, દેહનું આલસ્ય, લોકમાં વ્યથ મન વગેરે પ્રતિબંધ સેવામાં બાધકરૂપ હોય તે અધોગતિ કરનાર છે માટે તેનો સમજી સમજીને ત્યાગ કરવો. પણ ભગવતકૃતજ પ્રતિબંધ હોય એટલે શરીરમાં કાયમના રોગાદિક આવે, અથવા મનની વૃત્તિજ પ્રભુ સેવામાં ચોંટે નહિ, પણ બીજા વિષયોમાંજ મનની વૃત્તિ ચોંટતી હોય, મનને વારંવાર પાછું વાળી સેવામાં લગાડતાં છતાં વારંવાર મન સેવા સિવાયની અન્ય બાબતોમાં લાગતું હોય, તો આવા પ્રતિબંધને ભગવતકૃત પ્રતિબંધ મનવો.

ભગવતકૃત પ્રતિબંધમાં આગળ્યા શ્લોકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ દ્વૈત જ્ઞાનમાં મન ખુચાવવું. અને વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં બતાવેલ વિવેક રાખવો. જેથી પ્રભુસેવારૂપી ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત તો ન થાય, પરંતુ અક્ષરની પ્રાપ્તિનો સંભવ રહેશે, (મળી શકશે) પરંતુ તેમાં પણ ચિત્ત ન રહેતું હોય તો પછી સંસારમાંજ ઉચ્ચ નીચ દશા પ્રાપ્ત થવાની છે, તેમ નિશ્ચય કરી પોતાની શી ગતિ થશે તે બાબતની ચિંતા છોડા દેવી.

નન્વાદ્યે દાતૃતા નાસ્તિ તૃતીયે વાધકં ગૃહમ્ ॥

અવશ્યેયં સદા ભાવ્યા સર્વ મન્યન્મનોભ્રમઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ:—પ્રથમ (ઉદ્દેગ નામે) પ્રતિબંધમાં ભગવાનને ફળ દેવાની ઇચ્છા નથી એમ બાબવું.

ત્રીજા બાધક લૌકિક ભોગના પરિત્યાગમાં બાધકરૂપ ગૃહનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ સર્વ (સેવા ક્રમમાં આવતા પ્રતિબંધ) હુમેશાં અવશ્ય વિચારવા જોઈએ, આ સિવાય બીજું મનનો ભ્રમ છે.

નવરત્નમાં અને અંતઃકરણ પ્રબોધ ગ્રંથમાં કહેલા વિચારો વડે ચિંતાને છોડવી પણ, મનમાંથી કોઈ રીતે પણ ચિંતા (ઉદ્વેગ) ખસતી નજ હોય તો એમ સમજવું કે ભગવાનને સેવાનું ક્રમ દેવાની ઈચ્છા નથી. પરંતુ ચિંતા રહ્યા કરતી હોય તો પણ ભગવત સેવા છોડે નહિ તો રહેતે રહેતે પ્રભુ કૃપા કરશે અને ચિંતાનો નાશ થશે જેથી સેવાક્રમના અધિકારી થઈ શકાશે.

લૌકિક ભોગનો પુરેપુરો ત્યાગ કરવામાં વ્યસનદશા થયા બાદ ઘરનો ત્યાગ થવાની જરૂર છે, કારણ કે ઘરજ લૌકિક ભોગનો ત્યાગ થવામાં બાધ કરનાર છે. ભક્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં પણ કહેલ છે કે ભગવાનમાં વ્યસન થયા પછી ઘરનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો ઘરનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો દૃઢ થયેલી ભક્તિ સુદૃઢ થવામાં અંતરાય નડે, માટે એ અંતરાય રૂપ ઘરનો ત્યાગ થવાથીજ સુદૃઢ ભક્તિ થાય ત્યારેજ લૌકિક ભોગનો પુરેપુરો ત્યાગ થઈ શકે.

તદીયૈરપિ તત્કાર્યં પુષ્ટૌ નૈવ વિલંબયેત્ ।

ગુણક્ષોભેઽપિ દૃષ્ટવ્યમ્ એતદેવેતિ મે ગતિઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ:-તદીયોએ તે પ્રમાણે કરવું. પણ પુષ્ટિમાં તે નજ વિલંબ થાય.

ગુણને લીધે ક્ષોભ થતાં પણ એજ દ્રષ્ટવ્ય (વિચારવા યોગ્ય) છે એ પ્રમાણે મારી મતિ છે.

પુષ્ટીપ્રવાહ મર્યાદા ભેદમાં કહેલ છે કે પુષ્ટિજીવોના મુખ્ય બે ભેદ છે. (૧) શુદ્ધ પુષ્ટી જીવો, (૨) મિશ્રપુષ્ટિ જીવો-આ મિશ્ર પુષ્ટિ જીવોના ભેદ બતાવેલા છે.

આ મિશ્ર પુષ્ટી જીવો ભગવાનનો અનુગ્રહ જેમ જેમ વધતો જાય, તેમ તેમ વધતા વધતા છેવટ શુદ્ધિ પુષ્ટિમાં આવી શકે છે.

આ અંતમાં બતાવેલ સેવાફળના ત્રણ પ્રતિબંધનો વિચાર કરવાની બાબત તદીયો (પ્રભુની કૃપાનું બળ જેણે વિચારેલું છે તેવા નિઃસાધન મિશ્ર પુષ્ટિ જીવો) એ વિચારવાની છે, પણ શુદ્ધ પુષ્ટિમાં જેની અંગીકૃતિ થઈ ગઈ છે તેમને માટે નથી. કારણ કે તેમને સેવાનું ફળ આપવામાં પ્રભુ વિલંબ કરતા નથી.

શ્રીમહાપ્રભુજીના તથા શ્રીગુસાંઈજીના અનન્ય ભક્તો મધ્યેના કેટલાક ધરમાં રહ્યા છતાં તેમને ભગવત્ સાક્ષાત્કાર

થયો હતો, એમ વાર્તા અથ ઉપરથી જણાય છે. શુદ્ધ પુષ્ટિમાં તેમની અંગીકૃતિ થયાથી તેમને કશું બાધકરૂપ નહોતું.

વળી તેમાંના ઘણા ખરાના કુટુંબના તમામ જણ ઉપર તેવી કૃપા થઈ હતી, જેથી તેઓ બધાજ ભગવદી હોવાથી બાધ કેનાથી થાય? માટે તેવાના દાખલા જોઈ આપણે આવા બાધકનો વિચાર ન કરીએ, તો આ બાધકવડે આપણો નાશજ થાય તેમાં શક નથી કારણ કે આપણી અંગીકૃતિ શુદ્ધ પુષ્ટિમાં થઈ નથી. ક્ષત પ્રભુની કૃપા એજ અમારે બળ છે એમ મોઢેથી કહીએ છીએ, પણ મન હજી તેટલું અનન્ય થયું નથી, એટલે મન તદીય થવામાં પણ હજી અન્યાશ્રય આડો આવે છે, તો શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તોનું બાધ અનુકરણ કરવું તે કેટલું હાસ્યજનક છે, એનો દરેક જિજ્ઞાસુએ વિચાર કરવો જોઈએ.

(સત્વ, રજ, અને તમ) ત્રણે ગુણોથી ખરડાયેલું આપણું મન છે, તે ગુણોવડે મન હૃદયમાં ફોલવાળું રહે એટલે પોતાની ગતિ બાબત મનમાં દિલગીરી રહ્યા કરતી હોય તો પણ સેવામાં ઉપરના ત્રણે બાધકનો વિચાર હૃદયમાં કરી ત્યાગ કરવામાં ઉદ્વેગ અને સાધારણ પ્રતિબંધ અને લૌકિક ભોગનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવા પ્રયાસ કરવો, જેથી ધીમે ધીમે પ્રભુ કૃપા વધતાં બાળકોનો નાશ થશે. ભક્તિ

મર્ગીયોએ આ બાધકોનો ઉપરની રીતે વિચાર ન કરતાં
બીજી રીતના સાધનો (જ્ઞાન, યોગ, સાંખ્ય વગેરે) કરવાનો
સકલ્ય પણુ ન કરવો જોઈએ, કેમકે તેથી મનમાં ભ્રમ
ઉત્પન્ન થાય છે.

કુસૃષ્ટિરત્ર વા કાચિદુત્પદ્યેત સ વૈ ભ્રમઃ ।

અર્થ:—અહીંયાં કોઈ જાતની કુસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય
તે ભ્રમ રૂપ છે.

મિશ્રપુષ્ટિ જીવોને આ ગ્રંથમાં જતાવેલ રીતે સેવાના
રૂબ અને બાધકનું મનન ન થતાં કુસૃષ્ટિને લીધે મનમાં
અવિશ્વાસરૂપ વિચારો આવે, અથવા બીજાં સાધનોમાં મન
પ્રવૃત્ત થાય તો સુખુદ્ધિવડે વિચારવું કે તે વિચારો ખોટાજ
છે. ભ્રમથી તેમ થાય છે, મન ઉધે રસ્તે ચડી જવાથી તેવા
તરંગો આવે છે, એમ મનનું સમાધાન કરી પાછું ભક્તિ-
મર્ગના રસ્તે દેશવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સેવાક્રમનો સારાંશ.

૧. સિદ્ધાંત મુક્તવર્ણીમાં માનસી સેવાની વ્યાખ્યા આપી છે કે—
ચિત્ત ભગવાનમાં પરોવાઈ જાય તેનું નામ માનસી સેવા.
૨. માનસી સેવા સિદ્ધ થાય ત્યારે ૧ અત્રૌકિક સામર્થ્ય, ૨ સાયુજ્ય, ૩ વૈકુંઠાદિમાં સેવોપયોગી દેહ, એ ત્રણ ક્રમ પ્રાપ્ત થાય છે. પુષ્ટપુષ્ટિ, પુષ્ટિમર્યાદા અને પુષ્ટિપ્રવાહી એ ત્રણ ભેદવડે અનુક્રમે માનસી સેવાના ત્રણ ક્રમ જાણ્યા છે. પુષ્ટપુષ્ટિઆકિકલે પુરુ સામર્થ્ય, આ સામર્થ્ય તે ભજનાનંદનો અનુભવ અથવા વિપ્રયોગ સહન કરવાની શક્તિ એ જોડીજનને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સસજ્જવી. પુષ્ટિમર્યાદાને માનસી સેવા સિદ્ધ થતા શ્રીપુરુષોત્તમમાં સાયુજ્ય, અને પુષ્ટિપ્રવાહીને માનસી સેવામાં વૈકુંઠાદિ સેવોપયોગી દેહ એ પ્રમાણે ક્રમ મળે છે.
૩. આ ક્રમ મળવામાં ઉદ્વેગ, પ્રતિબંધ (જીવકૃત અને પ્રભુકૃત) એ જાતના, અને લૌકિક ભેગ, એ ત્રણ વાનાં બાધક છે.

ઉદ્વેગ—નવરતન અને અંતઃકરણ પ્રત્યેકમાં આજ્ઞા કર્યા મુજબ ત્યાગ કરવો.

જીવકૃતપ્રતિબંધ—યુક્તિથી ત્યાગ કરવો.

લૌકિક ભેગ—લૌકિકમાં વૈરાગ્યવડે ત્યાગ કરવો, તેવો વૈરાગ્ય પ્રભુ સેવામાં મન વધારે વધારે લગાડવાથી અને હન્દ્રિય-નિગ્રહ રાખવાથી થાય છે.

ભગવતકૃત પ્રતિબંધમાં કશો ઉપાય નથી, પણ બને તો શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંત અનુસાર તત્વગાન મેળવવાથી છેવટ અક્ષર પ્રાપ્તિ સુધી પહોંચાય છે.

અલૌકિક ભોગ-એતો સેવાના મુખ્ય ફળરૂપ છે પ્રતિબંધરૂપ નથી.

- ૪ સેવાના ઉપર બતાવેલ ફળ મળવામાં સાધનનું કે કાળનું નિયામકપાત્રું નથી, પ્રભુ દયા દરીનેજ ફળ આપે છે.
- ૫ સેવાફળ ગ્રંથ તદીયો એટલે જેના અંતઃકરણમાં સાધનનું બળ નથી પણ પ્રભુકૃપાનુંજ બળ છે, તેવા અંતઃકરણવાળા મિશ્ર પુષ્ટિજીવો માટે છે, શુદ્ધ પુષ્ટિમાં પ્રવેશ થએલ ભક્તોને દશું આધક થવું નથી.
-

